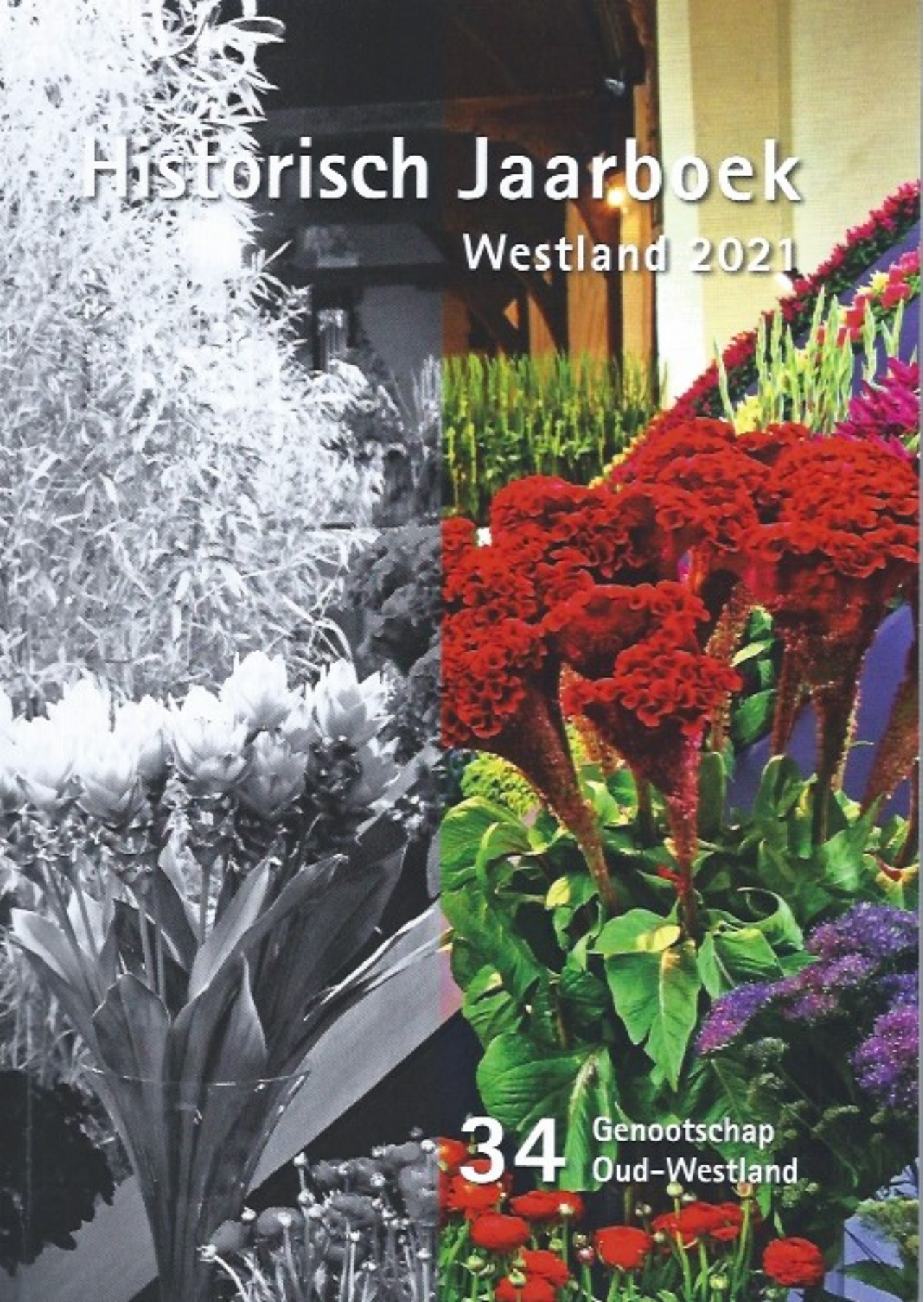

Historisch Jaarboek

Westland 2021

34

Genootschap
Oud-Westland

Historisch Jaarboek

Westland 2021

Inhoud

Historisch Jaarboek

	Van de redactie	5
Koos Zuidgeest	Zuidkoop B.V. Natural Projects Creatief leverancier van groene presentaties	7
Martha Vollering	Dutch Flower Group Van bloemenventer tot handelsgigant	25
Anneke Duyvesteijn	De Nationale Zomerbloemententoonstelling Tot 2020 hét podium voor zomerbloemen	37
Harry van den Berg	Geschiedenis van kwekerij Nieuw-Honsel	59
Redactie	De oudste dorpsfoto's van het Westland	75
Frank de Klerk	Westlanders op bedevaart door de eeuwen heen	95
Christophe Geudens & Harry Groenewegen	Maarten van Dorp (1485-1525) Een Naaldwijkse humanist van naam	115
Wil Bol	Archeologische kroniek van het Westland over 2020	139
Blanka Vasiljević	Bibliografie van het Westland over 2020	157
Adri van Vliet	Oud-Westlandprijs 2020	163
Liduin Badoux	Jaarverslag van het Genootschap Oud-Westland over 2020	165
	Auteurs	173

Van de redactie

Na het themanummer
over de Tweede Wereldoorlog
in 2020 is het voor u liggende
34ste nummer van het Historisch
Jaarboek Westland weer een
reguliere editie met artikelen
over uiteenlopende onderwerpen.
Wel ligt het accent deze keer
op de tuinbouwsector.

In september 2019 organiseerde het Genootschap Oud-Westland een excursie naar Zuidkoop B.V. Natural Projects in De Lier. Deze excursie werd vanwege de grote belangstelling van de leden een maand later herhaald. Koos Zuidgeest en Piet Vellekoop zijn de oprichters van dit bedrijf dat wel wordt gekenschetst als creatief leverancier van groene presentaties in de bloemensector. Koos Zuidgeest heeft zijn uiteenzetting voor de leden van het Genootschap over de indrukwekkende geschiedenis van het bedrijf omgewerkt tot een artikel voor het jaarboek.

Niet minder imposant is de geschiedenis van Dutch Flower Group. Martha Vollering beschrijft hoe de broers Jaap en Art van Duijn hun loopbaan begonnen met het uitventen van bosjes bloemen. Zij stonden daarmee aan de basis van het heden ten dage meest toonaangevende handelsbedrijf in de sierteeltsector.

Van de hand van Anneke Duyvesteijn is een artikel over de geschiedenis van de Nationale Zomerbloemententoonstelling. Deze tentoonstelling in de Oude Kerk van Naaldwijk was jarenlang hét visitekaartje van de sierteeltsector en trok jaarlijks duizenden bezoekers. De 34ste editie in 2019 was helaas de laatste in de rij.

In 2020 werd het huis Nieuw-Honsel gesloopt en daarmee verdween het laatste restje van een 120 jaar oud tuinbouwbedrijf dat in de eerste decennia van de vorige eeuw als voorbeeldbedrijf werd beschouwd. Harry van den Berg, geen familie van de oprichter, heeft de historie opgetekend van deze unieke kwekerij aan de Nieuweweg in Honselersdijk.

Op initiatief van de redactie van het jaarboek zijn de historische verenigingen in het Westland op zoek gegaan naar de oudst bekende dorpsfoto's. Dit heeft erin geresulteerd dat van elk dorp in onze regio een afbeelding met een beschrijving is opgenomen. Deze afbeeldingen, soms in de vorm van een prentbriefkaart, zijn niet alleen boeiend vanuit nostalgisch oogpunt, maar ze zijn ook topografisch van belang.

Frank de Klerk heeft zich verdiept in het verschijnsel bedevaarten. Die kunnen in het Westland terugvallen op een oude traditie. Zo was 's-Gravenzande in de Middeleeuwen een bekend bedevaartsoord. Maar ook vanuit het Westland ging en gaat men nog steeds op bedevaart.

De Vlaamse wetenschapper Christophe Geudens heeft in 2017 een lezing gehouden voor de Stichting Vrienden van de Oude Kerk Naaldwijk over Maarten van Dorp (1485-1525), Martinus Dorpius in het Latijn. Deze Naaldwijker van geboorte was een van de scherpste geesten van zijn tijd. Hij gaf college aan de Leuvense universiteit en onderhield contacten met bekende humanisten als Desiderius Erasmus en Thomas More. Samen met Harry Groenewegen heeft Geudens zijn lezing omgewerkt tot een artikel voor het jaarboek.

Zoals gebruikelijk bevat het Historisch Jaarboek de Archeologische kroniek van het Westland en de Bibliografie van in 2020 verschenen historische publicaties over het Westland, respectievelijk van de hand van Wil Bol en Blanka Vasiljević. Laatstgenoemde heeft het opstellen van de bibliografie overgenomen van Hennie van Raaij-Lipman, die deze taak vanwege haar gevorderde leeftijd heeft moeten afstoten. Wij hebben onze dank aan Hennie al in het vorige jaarboek tot uitdrukking gebracht. Blanka is beheerder van de bibliotheek van het Westlands Museum. Wij zijn ingenomen met het feit dat zij het opstellen van de bibliografie op zich heeft willen nemen.

Het jaarboek bevat verder een verslag van de toekenning van de Oud-Westlandprijs 2020 door de voorzitter van de jury Adri van Vliet. De jury kende de prijs toe aan Leo van den Ende. De andere genomineerden waren Jan-Willem van den Beukel en Gré Ruigrok.

Het jaarboek wordt afgesloten met het jaarverslag van het Genootschap over 2020 van de hand van secretaris Liduin Badoux-Grootscholten.

Wij wensen u weer veel leesplezier!

Zuidkoop B.V. Natural Projects

Creatief leverancier van groene presentaties

Het Genootschap Oud-Westland
is op 27 september 2019 op
bezoek geweest bij Zuidkoop B.V.
Natural Projects. Door de grote
belangstelling van de leden is er
een tweede bezoek bij gekomen
op 11 oktober 2019.

Zuidkoop is ontstaan door een fusie op 1 januari 1977 van twee Lierse bloemenwinkels, waarvan de ambitieuze eigenaren, Zuidgeest en Vellekoop, al op een aantal gebieden samenwerkten. De hoofdactiviteit van Zuidkoop B.V. is het ontwerpen en realiseren van shows en productpresentaties voor de agrarische sector, die wereldwijd plaatsvinden. Daarnaast levert en verzorgt het bedrijf interieurbeplantingen voor bedrijven en instellingen in Nederland. Verder is er een aparte afdeling die specifieke bloemen- en groentearrangementen in opdracht verzorgt.

Het bedrijfslogo van Zuidkoop

Binnen het bedrijf zijn drie afdelingen waar de opdrachten worden uitgevoerd. De afdeling Projecten is een ontwerpafdeling die zich toelegt op de monumentale vormgeving van product- en bedrijfspresentaties. Deze worden in eigen atelier voorbereid en later op locatie geplaatst. De afdeling Bloemkunst maakt spraakmakende objecten en arrangementen van natuurlijke materialen, die zowel bedrijfsmatig als in de privésector toe te passen zijn. Binnen de afdeling Interieurbeplanting worden voor de op-

drachtgevers beplantingen ontwikkeld die passen binnen de sfeer van de betreffende locatie. In de ontvangstruimte, die tevens showroom is, zijn deze disciplines dan ook duidelijk te zien. Truth, Wisdom and Magic zijn de drie belangrijkste kernwoorden voor het bedrijf als creatief leverancier van veel 'groene' presentaties.

Luchtfoto van het bedrijfsgebouw van Zuidkoop Natural Projects, medio 2020.

Familie Zuidgeest

Tijdens de Tweede Wereldoorlog in het jaar 1942 startte Aad Zuidgeest als tuinder aan de Hoogweg in De Lier. De in Monster geboren kwekerszoon vertrok met de opgedane kennis op de tuinderij van zijn vader naar een bedrijf van ongeveer 1 ha aan de andere kant van het Westland. Hier werd aangevangen met de teelt van zowel snijbloemen als groenten.

In mei 1943 trouwde Aad Zuidgeest met Tiny Grootsholten die ook van huis uit vertrouwd was met de bloementeelt. Al snel werden in de schuur wat bloemen in emmers klaargezet voor de verkoop, die Tiny regelde naast haar huishoudelijke taken. Het begon met de verkoop van bossen bloemen van de eigen kwekerij, zoals freesia's, anemonen, chrysanten, enzovoort, maar al snel kwam er wat 'handel' bij. In de periode dat er niet geoogst werd, kwamen er bloemen van andere kwekers voor de verkoop aan de ontstane klantenkring. Door de vraag of er ook bloemstukjes gemaakt konden worden, ontstond het plan om een vakcursus te gaan volgen voor Bloemschikken en Binden. Om hiervoor praktijkervaring op te doen reisde Tiny een dag in de week met de bus naar Den Haag om daar in een bloemenzaak te werken. Voor een getrouwde vrouw met twee kleine kinderen was dat direct na de oorlog niet gebruikelijk. In 1946 behaalde ze haar Vakdiploma Bloemschikken en Binden, het zogenaamde 'Diploma Aalsmeer'.

In De Lier verscheen een groot bord langs de weg met daarop onder andere de tekst: GESPECIALISEERD IN ROUW- EN TROUWBLOEMWERK. In de nieuw gebouwde tuindersschuur werd een aparte ruimte gemaakt, waarin de bloemenwinkel werd ingericht. Bruidsboeketten, corsages, kerkversieringen, bloemwerk voor jubilea, alles werd er gemaakt en op de (brom)fiets bezorgd. Halverwege de jaren vijftig kwam er een speciale bakfiets, waarmee op vrijdagmiddag en zaterdag met bloemen en planten in De Lier 'gevent' werd. Tijdens feestdagen zoals Kerst, Pasen en Moederdag werd in de Hoofdstraat een garage gehuurd, van waaruit de verkoop plaatsvond. Na enkele jaren tijdens 'feestelijke' dagen vanuit de garage bloemen en planten te hebben verkocht kwam er vanuit Middenstandsvereniging Samenwerking het verzoek om een vaste bloemenwinkel in De Lier te starten. Er was zelfs al een pand beschikbaar, Hoofdstraat 80, met een huurprijs van f 5,- per week. Dit oude winkelpandje werd opgeknapt en vanaf 1957 was het een feit: 'Bloemen Ixora', een winkel die alleen 's middags geopend was en op zaterdag vanaf 10.00 uur. Tiny en later ook dochter Ria zorgden voor de personele bezetting.

Interieur van de eerste bloemenwinkel in De Lier. 'Bloemen Ixora' met Ria Zuidgeest, dochter van Tiny Zuidgeest-Grootscholten, circa 1960.

Na een aantal jaren had de eigenaar van Hoofdstraat 80 de grond nodig voor nieuwbouw en werd de huur opgezegd. Een pandje aan Hoofdstraat 115 stond al geruime tijd leeg en werd gehuurd. Na een verbouwing ging de nieuwe bloemenwinkel open met een nieuwe beheerder. Vanaf 1967 ging zoon Koos Zuidgeest hier 'winkelen'. Hij had inmiddels naast zijn Vakdiploma ook de Meesteropleiding afgerond. Het was hier echter van korte duur, want na anderhalf jaar werd de huur opgezegd. Intussen was er een perceel grond in de Hoofdstraat aangeboden, waarop een optie werd genomen. Het doel was om daar een professionele bloemenwinkel te gaan realiseren. Tijdelijk werd daarom opnieuw uitgeweken naar een andere locatie en de winkel verhuisde naar de Margrietstraat. De plannen voor de nieuwbouw kregen in deze periode verder vorm. Het nieuwe pand werd gebouwd en in april 1970 geopend onder de naam 'Bloemen Ixora Koos Zuidgeest'. Vanuit dit pand aan de Hoofdstraat 88 volgden de ontwikkelingen elkaar in een sneltreinvaart op. Deelname aan bloemschikwedstrijden voor professionals zorgde voor een Nederlands kampioenschap in 1971 en 1975 en vervolgens bij de Wereldkampioenschappen in 1972 voor een vierde plaats. In 1975 behaalde Koos in Athene het Europees kampioenschap. Deze resultaten zorgden mede voor veel mooie en grote opdrachten. Opdrachten voor presentaties aan zowel nationale als internationale vakbeurzen kwamen binnen, bloemschikdemonstraties werden wereldwijd voor vakgenoten gegeven.

Koos Zuidgeest neemt op 14 oktober 1975 in Athene de Europa Cup Bloemschikken in ontvangst.

Piet Vellekoop

Piet Vellekoop had al vroeg iets met bloemen. Hij kweekte op jeugdige leeftijd plantjes in een kasje van vader Maarten Vellekoop en oom Dick aan de Nieuwe Tuinen in De Lier. Deugden als verdraagzaamheid, ondernemingsdrang en zuinigheid stonden centraal bij hen. Terwijl vader Maarten naast het runnen van de kwekerij ook nog een functie had in het bestuur van bloemenveiling CCWS, hield moeder Leens de wind eronder bij Paulien, Piet, Aad en Joke. Joke werd later net als Piet bloemenarrangeur.

Op de tuinderij van ome Jo Middelburg, die tevens naaste buur was, had diens dochter Joop een handeltje in potplanten, waarbij de verkoop gedaan werd aan langsfietsende klanten. Zij maakte op verzoek ook bloemenmanden op. Buurjongen Piet was er niet weg te slaan, zo boeide deze bloeiende handel hem. Al snel ging hij dan ook als jongetje in zijn eentje bloemen 'uitventen' die overbleven op pa's kwekerij. Het kleine kasje van pa Vellekoop diende later als mini tuincentrum. Ome Jo stopte, Piet nam zijn handeltje over en doopte het 'Middelburg's Bloemisterij'. Vader Maarten vond het maar niks: 'centenwerk'. Na drie jaar Rijks Middelbare Tuinbouwschool aan de Dijkweg in Naaldwijk nam Piet niet de tijd deze af te maken. Vooral Duits, Engels en Frans spraken hem aan en dat zou hem later nog vaak van pas komen. Vanaf 1963 huurde Piet het oude dokterspand van 'de dames Marel', toen in het bezit van boer Varekamp, die er bij een openbare verkoping 'aan was blijven hangen'. Een jaar later kocht Piet het voor f 15.000,- van hem. Er werd een nieuwe winkel met woonhuis gebouwd, die in 1969 door bouwer (én schoonvader) A. Monna werd opgeleverd. Piet volgde de Vakschool voor Bloemsierkunst en later de Meesteropleiding, beide in Den Haag. Tekenleraar Toon Noyons, die op dat moment ook de ontwerper van het Aalsmeers Bloemencorso was, werd een grote inspirator voor Piet. Nadat Piet cum laude was geslaagd, werd hij direct gevraagd als parttime praktijkdocent bij dezelfde opleiding, waarbij zowel Koos als Fred Zuidgeest als studenten in zijn klas zaten.

Twee bloemenwinkels in de Hoofdstraat, dat zorgde voor onderlinge concurrentie maar maakte ook vindingrijk. Er werden demonstraties voor collega's gegeven, lesgegeven, bloemencorso's opgebouwd en er werden veel nachtelijke uren gemaakt bij de opbouw van bloemententoonstellingen. Alles bij elkaar leuk werk, maar ook gewoon nodig. Door 'rooie' Arie Bokestijn werd Piet naar Frankrijk en Duitsland gestuurd om daar de nieuwe vorm van chrysanten telen (als jaarrondproduct) te etaleren en promoten. Ook groenteplantenkweker Goof Beekenkamp klopte op de deur met opdrachten voor presentaties op diverse tuinbouwtoontoonstellingen. De Vereniging Nederlandse Bloemisterij, onder de bezielende leiding van mr. Piet Teunissen, had forse budgetten om Hollandse bloemen in Europa te promoten.

Overall werden promotiestands gemaakt tezamen met oude rotten zoals Johan Weisz, Jan Portengen, Cor de Koning, Henk van Andel en vele anderen. Dit waren goede leermeesters, maar ook met leeftijdgenoten werd er in het buitenland gewerkt, zoals met Wim Hazelaar, Johan Licher en... Koos Zuidgeest.

De 'kiem' voor Zuidkoop

In het begin van de jaren zeventig wilde men vanuit Bloemenveiling CCWS een bloemenshow opzetten voor zowel het vak als voor de consument. Op verzoek van de toenmalige voorzitter, de heer Piet Enthoven, werd de opdracht hiervoor bij Leo de Kok, Piet Vellekoop en Koos Zuidgeest neergelegd. Onder de naam 'Westlandse Arrangeurs' hebben zij deze show uitgevoerd. Na het succes van de eerste tentoonstelling volgden er zowel vanuit de CCWS als vanuit Veiling Grubbenvorst nog enkele grote opdrachten voor dit arrangeurstrio. Het was ook in die tijd, dat dorpsgenoten Piet Vellekoop en Koos Zuidgeest elkaar beter leerden kennen. Mede geïnspireerd door het idee dat er in hun drukbezette agenda dan wat meer ruimte zou komen, ontstond het plan van verdergaande samenwerking. In 1976 kreeg dat plan vastere vorm en werd er 11.000 m² grond aangekocht (de locatie waar Zuidkoop op dit moment nog steeds gevestigd is). Het idee was om hier een geavanceerd centrum op te zetten, van waaruit zowel de levering van hoogwaardig bloemwerk als de verkoop van bloemen en planten zou gaan plaatsvinden. Tevens zou er een ruimte moeten komen met mogelijkheden voor verkoop van kantoorbeplantingen op basis van hydrocultuur. Kortom, ambitieuze plannen waarvoor de diverse overheidsinstanties de nodige tijd gebruikten om te kijken of dit wel gewenst was op deze locatie. Piet en Koos hadden echter minder tijd en wilden Zuidkoop Plantaardig B.V. zo snel mogelijk vorm gaan geven. Daarom werd besloten om deze samenwerking vanuit het pand Hoofdstraat 88 met ingang van 1 januari 1977 te gaan starten.

Het bekendmaken van de samenwerking tussen Bloemsierkunst Piet Vellekoop en Bloemen Ixora Koos Zuidgeest sloeg in als een bom. Twee collega-concurrenten met beiden een eigen klantenkring gingen samenwerken! Maar juist die klantenkringen met hun specifieke opdrachten pasten goed bij elkaar. Vooral een groot deel van de zakelijke klanten had dikwijls bestellingen voor dezelfde gelegenheden. Dit kon voor veel efficiëntie gaan zorgen. Ook opdrachten voor beurspresentaties, die voorheen bij beide firmanten apart binnenkwamen, werden nu bij één firma Zuidkoop neergelegd. Ook hier viel veel winst in tijd van voorbereiding en organisatie te behalen, wat echter niet wegnam dat de eerste jaren verscheidene klanten duidelijk aangaven door Piet of Koos geholpen te willen worden. Na verloop van tijd verdween deze voorkeur en zag men dat Zuidkoop als totaalbedrijf garant stond voor originaliteit en kwaliteit.

Het logo waarmee het bedrijf zich vanaf 1 januari 1977 presenteerde.

Vanaf 1977 werd de zaak gerund door de beide eigenaren, met ondersteuning van hun echtgenotes, waarbij Francien Vellekoop vooral het winkelwerk deed en Toke Zuidgeest het administratieve deel verzorgde. Piet en Koos verzorgden al het bloemwerk, dat vanuit de winkel het land inging. Daarnaast waren zij druk bezig met het maken van ontwerpen van stands op agrarische beurzen en grote tentoonstellingen. Voor de uitvoering hiervan werden collega-arrangeurs ingehuurd. Andere Lierse bedrijven zorgden voor ondersteuning op locatie bij de decorbouw, voor benodigde transporten en voor andere aanvullende dienstverlening. 'Op honk' waren in de beginfase nog drie vaste medewerkers.

De bloemenwinkel in de Hoofdstraat in De Lier eind jaren zeventig.

Daarbuiten werden twee bloemenwinkels gerund in Naaldwijk en Monster. Deze waren voor de fusie eigendom van respectievelijk Koos Zuidgeest en Piet Vellekoop. Het bleek echter al snel dat, vooral door toename van de werkzaamheden op de diverse locaties, het beter zou zijn om de twee filialen af te stoten. Joke Vellekoop en Fred Zuidgeest, beiden al filiaalhouder in Monster en in Naaldwijk, werden eind jaren zeventig eigenaar van deze winkels.

Succesfactoren

Van 1977 tot 1997 groeide Zuidkoop enorm in volume en omzet. Wat waren de unique selling points en wat droeg verder bij aan het succes van het bedrijf?

Projecten

Zowel Piet als Koos stonden landelijk én Europees bekend als goede arrangeurs. Hierdoor werden zij vanuit diverse landen gevraagd voor het opzetten van productpresentaties. Ook opdrachten voor het maken van grote versieringen voor allerlei evenementen rolden daardoor binnen. Zuidkoop was bekend met de Nederlandse tuinbouw en sprak ook die taal. In de bloemensector waren het vooral de opdrachten van de diverse bloemenveilingen en Bloemenbureau Holland, die ervoor zorgden dat de werkzaamheden zich als een olievlek uitbreidden. Daarnaast werden in de groente- en fruitsector veel productpresentaties gerealiseerd voor onder andere het Centraal Bureau Tuinbouwveilingen (CBT) en het Nederlands Instituut voor Aardappelafzet (NIVAA). Mede door de sterke groei van de agrosector in Nederland kon Zuidkoop meeliften op deze schaalvergroting. Promotionele activiteiten voor de gehele sector waren immers nodig om de Hollandse producten wereldwijd bekend te maken.

Interieurbeplanting

Voor de fusie was er al enige tijd ervaring opgedaan met interieurbeplanting op hydrocultuur. Er werden goede mogelijkheden gezien voor de nabije toekomst met deze nieuwe vorm van plantenteelt. Met name het arrangeren van kantoorbeplantingen en het onderhoud daarvan bood goede perspectieven. Dus werd rond 1980 besloten hiervoor een aparte professionele afdeling op te zetten. Tezamen met een tiental collega's, verspreid over het land, werd de Hydro Groen Groep opgericht. Als groep werden er landelijke campagnes opgezet om deze vorm van plantengroei met minder kosten voor het onderhoud meer bekendheid te geven. Mede door de opkomst van kantoortuinen en een duidelijke trend van 'meer groen op de werkplek' bleek dit een succesvolle stap te zijn.

Bloemenpreparatie

Tezamen met een Belgische collega was er al vanaf 1975 gewerkt aan een nieuw proces om bloemen te prepareren. Door de fusie was het mogelijk om daarin meer tijd te investeren. Door vooral in te zetten op preparatie van bloemen met emotionele waarde bleken er mogelijkheden te zijn om ook hiervoor een aparte afdeling te realiseren. Met name ging het hierbij om het inlijsten van bruidsboeketten. Rond 1980 werd een compleet netwerk ontwikkeld, waarbij collega-bloemisten optraden als dealers die ervoor zorgden dat bruidsboeketten een dag na het huwelijk via het distributienet bij Zuidkoop kwamen. De boeketten werden gefotografeerd, ver-

volgens gedemonteerd en geprepareerd en daarna aan de hand van de foto weer gemonteerd en tot slot ingelijst in een luchtdicht afgesloten plexiglas koepel. De houdbaarheid was hiermee voor enkele jaren gegarandeerd en zo kreeg het bruidspaar hun boeket weer terug. Duizenden boeketten vonden zo hun weg naar Zuidkoop om enkele weken later weer via het gesloten distributienet retour te gaan.

Opening nieuwbouw

Door de enorme uitbreiding van activiteiten ontstond er op alle fronten ruimtegebrek. Besloten werd om op de in 1976 aangekochte grond te gaan bouwen. Daar, aan de rand van het dorp, moest een kasvormig gebouw neergezet gaan worden met daarin voor alle disciplines voldoende werkruimte. Daarnaast moesten er een royale showroom en voldoende kantoorfaciliteiten komen. Op 17 januari 1985 werd het nieuwe complex langs de provinciale weg in De Lier geopend. Door de unieke zichtlocatie en nieuwe kansen om de specifieke vaardigheden beter te etaleren groeide Zuidkoop Plant/aardig B.V. op alle fronten. Op grote bloemversieringen bij zowel openingen van bedrijven als jubilea mocht Zuidkoop zijn creativiteit botvieren. Ook voor evenementen waarbij het Koninklijk Huis betrokken was, werd regelmatig een beroep op het team gedaan. Bloemschikdemonstraties en workshops voor collega's werden door zowel Piet als Koos in alle hoeken van de wereld gegeven. Ook het verzoek tot het maken van enkele les/instructieboeken voor de Amerikaanse floristen werd opgepakt en vormgegeven. Eind 1985 kwam na een Europese selectieronde het verzoek om het hoofdarrangement van de International Show van het *Glasgow Garden Festival* uit te voeren. Na enkele jaren voorbereiding werd in 1988 een geweldige indoorshow gerealiseerd, een van de mooiste opdrachten die tot dan toe waren uitgevoerd. Een memorabel moment was dat Koos tijdens de opening de rondleiding mocht doen met prins Charles en Lady Diana.

Er kwamen verzoeken binnen voor het ontwerpen van grote tuinbouwmanifestaties, waaronder verschillende Floriades. Zo stond Zuidkoop in 1982 garant voor het ontwerp en de uitvoering van diverse binnententoonstellingen. Het bedrijf kreeg voor de Floriade 1992 in Zoetermeer het ontwerp en de uitvoering voor de openingsshow, waarbij koningin Beatrix de openingshandeling verrichtte. Ook het ontwerp voor het Bloemencorso Aalsmeer kwam gedurende meer dan tien jaar van de Lierse tekentafel. Halverwege de jaren tachtig waren de tuinen van het NCRV-programma 'Ja, Natuurlijk' ook een product van Zuidkoop. Piet en Koos waren naast Jan Just Bos beurtelings de presentatoren van het programma.

Door zowel het presenteren van vernieuwende ideeën op het gebied van interieurbeplanting als door het beschikken over een eigen kas voor de planten groeide de afdeling interieurbeplanting gestaag. Naast de levering van beplantingen werd het bedrijf ook gevraagd voor het maken van grootschalige beplantingsplannen. Voor

diverse vakantieparken in Nederland en in Duitsland werden complete plannen gemaakt voor onder andere tropische zwembaden, die soms door het eigen bedrijf, maar ook door andere partijen werden uitgevoerd. Zo werd voor de Wereldtentoonstelling in Columbus Ohio USA het complete ontwerp en beplantingsplan gemaakt voor de showkassen.

Eind jaren tachtig, begin jaren negentig bleek het succes van het bedrijf ook een bedreiging te zijn voor de voortgang. Te veel werk kwam neer op de schouders van de oprichters. Veel opdrachten waren gekoppeld aan hun persoonlijke aanwezigheid bij de uitvoering. In 1987 werd daarom een sterke kracht met creativiteit en kennis van de sector aangetrokken, Xander Zijlmans, die later mede-eigenaar van Zuidkoop zou worden. Daarnaast werden er mensen aangetrokken op diverse 'sleutelfuncties'. Vanaf 1990 werd er sterk op ingezet om het bedrijf te 'ontpieten' en 'ontkozen' om zodoende de kracht van de creativiteit te verleggen naar de totale organisatie en die minder te koppelen aan Piet en Koos.

De Zuidkoop crew in 1988. De huidige directie (2020) is op deze foto reeds aanwezig.

Fatale brand

Een felle brand verwoestte op 17 oktober 1997 in enkele uren het pand van Zuidkoop. Midden op de dag brandde het totale complex tot de grond toe af. Het vuur greep zo snel om zich heen dat, toen de bovenverdieping al brandde, er beneden in het kantoor nog gewoon gewerkt werd. Wonder boven wonder was er geen persoonlijk letsel en kon eenieder het pand tijdig verlaten.

Los van alle emoties voor zowel directie als medewerkers moest er echter snel geschakeld worden. Enkele weken later moest namelijk de Bloemenvaktentoonstelling Aalsmeer opgebouwd worden met veel standbouw en bloemenarrange-

SCHADE LOOPT IN DE MILJOENEN

Brand legt Zuidkoop in de as

door Victor Schuurman

De Lier – Het nationaal en internationaal bekende Lierse bedrijf Zuidkoop Plantaardig is gisterenmiddag in vlammen opgegaan. Directeur Pim Vellekoop van het bedrijf schiet de schouder op enkele mijlenposten.

Vellekoop heeft gistermiddag met tranen in zijn ogen toe hoe zijn bloemencultuurbedrijf in anderhalf uur tijd aflandde.

Zuidkoop is vooral bekend vanwege de bloemstakkers en andere planten die bezetten en andere projecten over de hele wereld voeren. „Dit is vreselijk. Hier gaat een levenswerk“, zegt de directeur, die op het moment dat hij zelf het vage ijs moest veldde, zijn enige directeur Kees Zuidewest aan de telefoon had. Zuidewest bevindt zich momenteel in Amerika.

Persoonlijke omstandigheden deden zich niet voor. Het alarmstelsel in het bedrijf zorgde ervoor dat de werknemers tijdig het pand konden verlaten. Zij brachten een aantal vuurtrucks nog in veiligheid. De brandweer haalde enkele medewerkers uit hun huis.

Zwarte wolken

De kantoren en het woonhuis deel van het bedrijf, dat op de hoek van de Dorpsstraat, Oudestraat en de Oudehoornweg ligt, brandden volledig af. De brandweer wist de achterste opslagruimten te redden. De zwarte rookwolven waren tot kilometers in de oosthoek te zien. De brandweerkrachten van De Lier en Middelburg waren aanwezig om de brand te bestrijden. Ongeveer kwart over vijf was het een 'brand monster' uitgegaan.

„Als we het over schade gaan hebben, weten we niet een bedrag van zo'n cijfer. Miljoenen“, aldus de gemeenteraadslid Vellekoop, verzorgd door mede-

Twee brandweerkrachten zijn druk in de weer om te rodden wat er nog te redden valt.

foto: Westlandsche Courant

werkers en familie. „Dit had voor ons op geen denkbaar moment kunnen komen. Het is raar, denk, ik begrijp alleen niet waarom. Het was een brand monster“.

De brand is waarschijnlijk gistermiddag ergens rond half vier uitgebroken. A Van der Lijnga-

ren het gelijknamige aangrenzende transportbedrijf waar schiedde de brandweer. Over de exacte oorzaken van de brand was het onduidelijk. Volgens mede-

gen was er eerst een kool te branden voordat de brand uitbrak. Er mochten gistermiddag in werkschappen worden verricht. Overigens acties de

brandweer gisteren nog moeite te hebben voldoende bloemwater uit de sluis te halen. Een paar uur later kwam er een bericht dat de sluis al te drogen.

Zuidkoop gaat op 17 oktober 1997 in vlammen op. Westlandsche Courant.

menten. Binnen een week werden diverse noodlocaties in gebruik genomen en kon er weer gewerkt worden. De enorme inzet van het team en de medewerking van zowel veel collega-bedrijven als opdrachtgevers heeft ervoor gezorgd dat toch alle opdrachten voor deze beurs succesvol konden worden uitgevoerd. Het eerste halfjaar van 1998 werd vooral gebruikt om een nieuw businessplan op te zetten. Binnen dit plan was een groeiscenario uitgezet met het doel om in vijf jaar tijd de omzet te verdubbelen. Enerzijds omdat er volop groeikansen werden gezien, anderzijds om mogelijkheden te creëren om op diverse fronten nieuwe jonge medewerkers aan te trekken. Het nieuw te bouwen pand op dezelfde locatie als voorheen moest plaats gaan bieden aan de voorgenomen omzetverdubbeling. Na een voorspoedige bouwperiode kon op 25 augustus 2000 de nieuwbouw feestelijk geopend worden. Tijdens deze feestelijke opening werden een aanpassing van de bedrijfsnaam en het nieuwe logo gepresenteerd. De naam 'Zuidkoop Plant/aardig' werd vervangen door de bedrijfsnaam 'Zuidkoop Natural Projects'. Met deze naamswijziging was vooral voor activiteiten in het buitenland een meer begrijpelijke naam ontstaan. Een nieuwe uitstraling op een perfecte locatie bracht nieuwe

klanten binnen, waardoor de omzet groeide. De geplande groei werd binnen de vijf jaar gehaald, echter alleen in een wat andere verhouding dan verwacht. Het gevolg was opnieuw ruimtegebrek. Tevens was er een interne logistieke reorganisatie nodig voor een beter verloop van de goederenstromen. In 2006 werd het vloeroppervlak vergroot met 1500 m² en kwamen er extra laadfaciliteiten.

De huisvesting van Zuidkoop Natural Projects vanaf 2000.

Zuidkoop en Oranje

In de loop der jaren had Zuidkoop al behoorlijk wat activiteiten uitgevoerd, waarbij er contacten waren met het Koninklijk Huis. Zo werd er een grote feestelijke tuinbouwpresentatie gemaakt in de paleistuin van Soestdijk bij het afscheidsdefilé van de toenmalige koningin Juliana. Enkele weken daarvoor bij de kroning van koningin Beatrix werd de ferryboot 'Prinses Beatrix' van Stoomvaart Maatschappij Zeeland in de bloemen gezet om op het IJ in Amsterdam als feestelijke locatie te dienen voor de ontvangst van alle gasten. Toen koningin Beatrix met prins Claus en de kinderen in 1981 naar Den Haag verhuisde, werd in de Houtrusthallen een enorme bloemenshow gerealiseerd als welkom voor het koninklijk paar. Bij presentaties van Bloemencorso Aalsmeer en bij andere grote tuinbouwmanifestaties die door Zuidkoop waren vormgegeven, werden zowel koningin Juliana als koningin Beatrix ontvangen en rondgeleid. Dit gebeurde ook bij de opening van de Binnententoonstelling van de Floriade 2002 in Vijfhuizen. Voor deze Floriade had het bedrijf de opdracht om alle geplande Binnententoonstellingen, in totaal veertig verschillende shows, vorm te geven.

In oktober 2002 kwam prins Claus te overlijden en Zuidkoop werd ingezet voor de imposante bloemendecoraties in de Nieuwe Kerk te Delft. Een eervolle opdracht, die daarna zowel in maart als in december 2004 herhaald werd na het overlijden van respectievelijk prinses Juliana en prins Bernhard.

Tijdens de opening van de Floriade 2002 begeleidt Koos Zuidgeest H.M. koningin Beatrix.

De bloemendecoraties tijdens de bijzetting van prins Bernard in de Nieuwe Kerk te Delft in 2004.

In 2013 kwam de bijzondere opdracht binnen om de bloemendecoraties te verzorgen in de Nieuwe Kerk in Amsterdam ter gelegenheid van de inauguratie van koning Willem-Alexander. Bij al deze opdrachten was de betrokkenheid van de leden van de koninklijke familie groot en waren er aangename contacten.

Zuidkoop verzorgde de bloemendecoraties tijdens de inauguratie van koning Willem-Alexander. De ideeën werden ontwikkeld in samenspraak met de koning en de koningin.

Directiewisselingen

Vanaf de oprichting in 1976 voerden Piet Vellekoop en Koos Zuidgeest samen de directie. In 1998 werd Xander Zijlmans aan de directie toegevoegd, waarna Piet Vellekoop in 2006 afscheid nam en zich volledig ging wijden aan zijn 'Kunsthandel Vellekoop & Vellekoop'. In 2009 verliet Koos Zuidgeest de directie, maar hij bleef parttime nog wel inzetbaar en betrokken bij het bedrijf. Zoon Dennis en dochter Natalie Zuidgeest, die beiden al vanaf 2000 in het bedrijf meewerkten, namen toen plaats in de directie.

Minder goede jaren van 2009 tot 2016

Vanaf de oprichting was het Zuidkoop voor de wind gegaan en groeide de omzet zonder extra acquisitie te plegen. Door de teruggang van de economie rond 2009

werd echter het vasthouden van omzetten uit de voorgaande jaren een steeds groter probleem. Op alle fronten werd er door het bedrijfsleven bezuinigd. De deelname aan beurzen, wat verreweg het grootste deel van de omzet was geworden, stond onder druk, waardoor het bedrijfsresultaat fors daalde.

Voor de afdeling interieurbeplanting waren de resultaten iets minder ongunstig. Dit was te danken aan een nieuw artikel dat in 2008 op de markt werd gebracht: de *Natural Wall*. Het toenmalige ministerie van Landbouw en Visserij had een aanbesteding uitgeschreven voor de ontwikkeling van een modulair systeem van plantengroei in kantoor/bedrijfsruimtes, met de insteek om zoveel mogelijk beplanting te plaatsen op een zo klein mogelijk vloeroppervlak. De door Zuidkoop ontwikkelde plantenwand kwam als winnaar uit de bus. Deze kwam na verdere doorontwikkeling in 2009 definitief op de markt. Met deze nieuwe wijze van interieurbeplanting kon de teruglopende omzet vanwege de economische malaise worden gecompenseerd. Voor een spectaculaire beplanting in de Stadsbibliotheek van Schiedam kreeg Zuidkoop in 2016 de onderscheiding 'Interieurbeplanter van het jaar'.

Met de interieurbeplanting van de Stadsbibliotheek van Schiedam in gebouw De Korenbeurs werd Zuidkoop interieurbeplanter van het jaar 2016.

Uitreiking van de onderscheiding 'Interieurbeplanter van het jaar' in 2016 aan Dennis Zuidgeest.

Tijdens deze minder gunstige periode is het standpunt van de directie steeds geweest dat omzet en werk dusdanig gestructureerd moesten worden dat er geen ontslagen van medewerkers nodig zouden zijn. Zij realiseerde zich wel dat het behalen van een economisch resultaat voor een aantal jaren lastig zou kunnen worden. Innovatief zijn en het doorvoeren van kostenbesparing waar mogelijk hebben ervoor gezorgd dat de 'lastige jaren' goed zijn doorgekomen. Vanaf 2016 kon er weer op een gezonde manier zaken worden gedaan.

De huidige aandeelhouders van Zuidkoop Natural Projects, van links naar rechts Natalie Zuidgeest, Xander Zijlmans en Dennis Zuidgeest.

Blik op de toekomst

Vanaf 2017 is er weer een gestage omzetgroei waar te nemen. Verwacht wordt dat dit zich de komende jaren zal voortzetten. De overname van een collega-bedrijf op het gebied van interieurbeplanting zorgde ervoor dat deze afdeling vanaf 2018 een flinke impuls kreeg.

Om de duurzaamheid te vergroten werden in het dak van het pand 780 zonnepanelen gelegd, waardoor de zelfvoorziening van elektriciteit een feit werd. Ook wordt geïnvesteerd in een compleet nieuw ICT-programma. Verder wordt er geïnvesteerd in kennis van medewerkers en wordt het middenmanagement uitgebreid, dit alles met het doel om gesteld te staan voor de nabije toekomst die het bedrijf 'fleurig' tegemoet ziet. Op dit moment (eind 2019) zijn er 47 vaste medewerkers, die garant staan voor 45 fte's. In piektijden worden er veel zzp'ers ingezet. Dit kan variëren van enkele krachten tot wel 80 personen voor grotere evenementen. De omzet is als volgt over de afdelingen verdeeld: Bloemkunst 5%, Interieurbeplanting 30% en Projecten 65%. Voor de nabije toekomst wordt vooral gezocht naar een gestage groei in de *business to business* activiteiten.

Afbeeldingen

De afbeeldingen in dit artikel zijn afkomstig uit het bedrijfsarchief.

Dutch Flower Group

Van bloemenventer tot handelsgigant

Als tuinderszoon bosjes
bloemen aan de man brengen
en de loopbaan eindigen als
directeur van het wereldwijd
meest toonaangevende handels-
bedrijf in de sierteeltsector.

Ziehier in een notendop de
carrières van Jaap en Art van
Duijn. De broers stonden aan de
basis van Dutch Flower Group.

De meeste bloemen- en plantenexporteurs zijn als lijnrijder met een buitenlandse klant gestart. Jaap (1947) en Art (1951-2020) van Duijn begonnen in de detailhandel. Die kennis van de bloemenwinkels en later de supermarktwereeld maakte hen groot als bloemen- en plantenhandelaren. De samenwerking tussen de Van Duijn Groep en de OZ Group uit Aalsmeer resulteerde in 1999 in Dutch Flower Group (DFG). Deze onderneming bestaat nu uit tientallen handelsbedrijven met een gezamenlijke omzet van € 1,7 miljard.

Het begon allemaal op een tuindersbedrijf in De Lier. We schrijven 1942. Vader Cees van Duijn had tot dan toe bij zijn vader Arie in de tuin gewerkt aan de Hoge Geest 4 in Naaldwijk. Als 25-jarige besloot Cees zetbaas op de tuin van zijn oom Fus, broer van Arie, te worden. Dit bedrijf aan de Burgemeester Cramerlaan 72 in De Lier had Fus van Duijn als belegging gebouwd. Het bestond uit anderhalve hectare met twaalf druivenserres en twee warenhuizen met wisseldek. Oom Fus was een voorloper. Van zijn vader Cornelis, boer aan de Oostbuurtseweg in De Lier, leerde hij het vak van veehandelaar, maar al gauw kwam daar een handel in kunstmest en veevoer bij. Hij was voor de Tweede Wereldoorlog de eerste in De Lier die een auto aanschafte. Die had hij nodig voor de handel. De handelsgeest en vernieuwingsdrang zaten in de genen van de familie; zo was opa Arie in de jaren twintig al een van de eerste rozentelers van het Westland.

Oom Fus met een kar met meel. Foto familiearchief.

Met bloemen langs de deur

Vader Cees nam de tuin in 1960 over. Hij teelde zelf chrysanten, anjers, irissen, freesia's en cineraria's. Om de beste kwaliteit zaad in te kopen reed hij naar Aalsmeer. De zaak floreerde. Jaap en Art hielpen al jong in de tuin, als achtjarig jochie stapten ze om vijf uur uit bed om kool te doppen om vervolgens tegen half negen naar de School met de Bijbel te fietsen.

Hun moeder Catherina Sybrandi ging er ook heen; ze werkte er als onderwijzeres. Zij woonde, voor ze met Cees trouwde in 1943, in Delft. Ze was een dochter uit een domineesgezin uit Blija in Friesland. Catherina gaf haar zoons het advies om vooral te gaan leren. Jaap volgde de mulo in Naaldwijk en begon op zijn zeventiende bij zijn vader in de tuin. Art ging naar de detailhandelsschool in Vlaardingen. Al tijdens zijn schooltijd begon bij Art het handelsbloed te kriebelen en ging hij langs de deur bloemen verkopen. Hij was veertien toen hij met een mand bloemen de wijk in ging. Ook Jaap zag kansen. Hij vervulde intussen zijn militaire dienstplicht in Delft in het mobilisatiecomplex, een magazijn voor militair materiaal dat voor de Koude Oorlog bestemd was. Daar werkten driehonderd burgers, die het een prima idee vonden om een bosje bloemen voor het weekend te kopen. Jaap verdiende aan elk bosje een gulden, wat hem soms de lieve som van 150 gulden per week opbracht. Een jongeman in zijn positie – opvolger in de tuin – kreeg toen meestal maar zo'n 25 gulden handgeld per week.

Art (links) en Jaap van Duijn eind jaren vijftig.

Profimarkt in Delft

Zulke opbrengsten spraken Art ook wel aan. Ze grepen daarom samen hun kans toen hun kennis Joop Hofland in 1967 aanbood om een bloemenstal bij de ingang van een supermarkt in Delft uit te baten. Joops vader, Piet Hofland, was de ondernemer die in 1952 de allereerste zelfbedieningszaak in het Westland opende. Dit was de PeHa aan de Prins Hendrikstraat in Naaldwijk. Het winkeltje was de voorloper van de Profimarkt supermarktketen. De broertjes Van Duijn betaalden vijftig gulden per week om jaarrond bloemen te mogen verkopen in de Delftse vestiging van Profimarkt. Onderdeel van de afspraak was dat ze in de zomer ook ijsjes moesten verkopen. Omdat Art nog geen achttien was, moest hij 'handlichting' bij de rechter aanvragen, zodat hij zakelijk bevoegd was. Voor schooltijd bezocht hij zelf kwekers en bloemenveiling CCWS om bloemen in te kopen als aanvulling op het assortiment dat zijn vaders tuin bood. Als dit geregeld was ging hij snel naar school en daarna gauw weer aan het werk.

Een goede leerschool

Er zitten veel uren in een dag, was het devies van de broers, die hun bedrijf Superflora hadden gedoopt. Ze huurden een afdeling in een Konmar en Radar Kooppark van de EDAH in Den Haag en gingen supermarkten in Rotterdam bevoorraden. Ze kregen vaste leveranciers en bezochten ook de veiling in Aalsmeer om potplanten in te kopen. Eerst was vaders tuin de uitvalbasis. Later werd een boerenschuur bij

Wim van Vliet aan de Kanaalweg gehuurd en daarna de leegstaande kippenschuur van boer Van der Meer aan het Achterlaantje.

Het was een goede leerschool. Ze ontdekten precies wat de klant wilde. Vader Cees, die vanaf 1960 in het CCWS-bestuur zat, stimuleerde zijn zoons. De supermarkt is hét nieuwe afzetkanaal voor bloemen en planten, begreep hij toen al. De eerste medewerker was Menk van Duijn, hun veertienjarige nichtje. Ze hielp in de winkel in Delft. Uiteindelijk zou ze vijftig jaar in dienst blijven bij het bedrijf, haar laatste functie was receptioniste bij Intergreen. Jaap was ondertussen getrouwd met Clari, zeven jaar later zou Art met haar zus Nelleke trouwen.

In 1971 waagden de jonge broers de sprong naar een eigen verkooplocatie. Ze huurden een bloemenwinkeltje van 24 m² in Bergen op Zoom. De zaken gingen goed en andere filialen volgden al snel. De keten onder de naam Florado was geboren.

Bloemenwinkelketen Florado.

Uiteindelijk groeide de keten uit tot 32 bloemenwinkels, waarvan meer dan de helft op franchisebasis, vooral in de regio Brabant, Midden-Nederland en Twente. De Randstad werd bewust gemeden. Het hoofdkantoor met magazijn kwam in Oosterhout te staan. Vader Cees verkocht zijn tuin en verhuisde naar Oosterhout. Hij was een scherpe inkoper; zijn motto was: 'Het schuim van de handel is beter dan de room van de arbeid.'

Jaap (links) en Art van Duijn, 1976.

Van eigen bloemenwinkel naar supermarktketens

Het Floradoconcept werd geëxporteerd naar het buitenland: vanaf 1982 zetten Jaap en Art van Duijn maar liefst zeventien winkels in Parijs op. Ze kozen voor locaties in winkelcentra buiten het stadscentrum. Tweemaal per week vertrokken hun vrachtwagens met bloemen en planten naar Parijs om de winkels te belevaren. Toen ze eenmaal aan het buitenland geroken hadden, kwamen ook de supermarktketens in Zwitserland en het Verenigd Koninkrijk in beeld. Van Coop (Schweiz) in Zwitserland keken ze de boekettenlijn voor winkels af. Warenhuis Marks & Spencer werd al in 1984 via Sionsplant van Leon Eijgenraam een klant, evenals supermarktformules Sainsbury's in 1986 en Tesco in 1992. Deze ketens groeiden in die jaren onstuimig van enkele tientallen naar honderden vestigingen en de afzet van bloemen en planten via deze ketens navenant. De Van Duijnen groeiden hierin mee. Het aantal medewerkers ging richting de honderd, ze moesten een eigen vaasleventestruimte opzetten om de houdbaarheid te meten van de bloemen en boeketten én ze gingen zich verdiepen in tracking en tracing van de hele keten, van kweker tot de winkel.

Lang voordat dit de mores werd in de bloemenbusiness, wisten Art en Jaap zich als retailers al heel specifiek op kwaliteit en uniformiteit te richten. Dat moest ook wel, de supermarktketens stelden eisen alsof bloemen uniforme fabrieksproducten waren. Zo moesten monobossen bloemen voor Marks & Spencer een bepaald gewicht hebben, twee open bloemen hebben en 49 cm lang zijn. Het gebeurde een keer dat de plaatselijke kwaliteitsmanager een grote partij boeketten van hen afkeurde omdat de stelen drie cm te lang waren. Dus lieten ze alles weer uit Engeland terugkomen en stonden ze de hele nacht de bloemen korter te knippen om de partij weer snel terug te sturen, want het ging om een versproduct dat twee dagen later nog maar de helft waard was. Succes is ook een kwestie van soms je verlies incasseren...

Explosieve groei

In de jaren negentig kende het bedrijf een enorme groei. Jaap en Art namen in 1990 deel in Sionsplant dat ook leverancier van Marks & Spencer was. Eigenaar Leon Eijgenraam exporteerde al een paar jaar potplanten naar Engeland en liet in licentie boeketten samenstellen door Superflora. Die samenwerking resulteerde in 1996 in een fusie tussen Sionsplant en Superflora tot Intergreen.

In die jaren groeide de export op supermarktketens in Engeland en Frankrijk explosief. Deze slag werd ook gemaakt dankzij de toegenomen invloed van het Bemiddelingsbureau van Bloemenveiling Holland. De veiling faciliteerde al vanaf begin jaren tachtig handel die niet via de veilingklok verliep. Op die manier konden kwekers – die als lid verplicht waren hun producten via de veiling te verhandelen – toch zaken doen met klanten met specifieke eisen via termijncontracten. Dat betrof natuurlijk vooral het grootwinkelbedrijf, met zijn vooruit geplande acties en gegarandeerde volumes tegen een vooraf vastgestelde prijs. Overigens begon in die jaren ook bij de veiling de standaardisering de toon aan te geven.

Midden jaren negentig verkochten Jaap en Art de eigen Florado winkels in Nederland en Frankrijk en gingen ze zich vanuit de Van Duijn Groep op veiling Westland geheel op de toelevering aan supermarktketens richten. Ze staken hun energie in het nog efficiënter maken van de bedrijfsprocessen. Bij de nieuwbouw in 2000 – het eerst gebouwde bedrijf in de Broekpolder in Honselersdijk – stond de logistieke stroom centraal, het gebouw werd eromheen ontworpen. De automatisering was een kwestie van zelf laten ontwerpen, geschikte software bestond er nog niet. Innovatie was de motor die het succes van de broers Van Duijn bleef aandrijven.

Van Duijn Groep: een echt familiebedrijf

De Van Duijn Groep groeide met een aantal gespecialiseerde handelsbedrijven onder de paraplu, maar bleef in alles een familiebedrijf. De filosofie was dat het

Bouw DFG-vestiging op FloraHolland Trade Parc, 2001.

management van elk individueel bedrijf na een overname of aansluiting bij de Van Duijn Groep ook aandeelhouder werd en daardoor zeer betrokken bleef. De lijnen bleven kort. Kennis delen binnen de 'familie' was belangrijk en maakte de groep bedrijven toonaangevend binnen de internationale sierteeltsector. Een van de aangesloten bedrijven was groothandelsbedrijf Hamifleurs. De oprichters Hans Zwemstra en Michel Vijverberg voegden hun voornamen samen in Hami. Het handelsbedrijf, in 1976 als specialist in verse snijbloemen gestart en later uitgebreid met Hamiplant voor het plantenspecialisme, trad in 1994 toe tot de Van Duijn Groep. De broers maakten hele lange dagen waarbij ze elkaar goed aanvulden met elk hun eigen specialismen. Art hield zich bezig met de strategie, het onderhandelen en het leiding geven. Nuchterheid en snel handelen kenmerkten hem. Hij hield niet van publieke aandacht. Jaap richtte zich op het personeel op de werkvloer en stak veel energie in de commercie en de innovatie. Een gevleugelde uitspraak van hem was: Een goede koe kopen is een kunst, maar haar goed melken ook! Overigens was de spelling van de bedrijfsnaam in die jaren Duyn in plaats van Duijn door een administratieve kwestie in het verleden. Na 1999 en privé kozen de broers weer voor Duijn met een ij.

Twee families, één naam: Dutch Flower Group

Jaap nam zich op 51-jarige leeftijd voor dat het werken van 7 tot 20 uur en het veelvuldig in het buitenland zitten op zijn vijftigste maar eens voorbij moest zijn. Dit was een belangrijke aanleiding om eind jaren negentig in zee te gaan met de familie Van Zijverden uit Aalsmeer, eigenaar van OZ Group. Art had Marco van Zijverden bij een bijeenkomst van het VGB leren kennen en het klikte goed. Ze werden het eens over een fusie. Strategisch klopte het als een bus, OZ beleverde andere klantsegmenten en vulde het werkveld ook qua afzetmarkt perfect aan. Het beleverde onder meer groothandelsbedrijven in Duitsland en verre bestemmingen zoals Japan, was sterk met eigen aanlevering van bloemen uit Zuid-Afrika en Zimbabwe en had zijn netwerk vooral in Aalsmeer. De fusie was 1 januari 1999 een feit, Dutch Flower Group was geboren. Vader Klaas van Zijverden en zijn zoons Marco en Jaco vormden samen met Jaap en Art de directie, Art werd voorzitter van de Raad van Bestuur. Ook op bestuursniveau was sprake van aanvulling van elkaars kwaliteiten. Of was het cultuurverschil? De Van Duijnen ervoeren dat Aalsmeeders zakelijk handiger zijn, ze kunnen zich erg goed presenteren en nemen geen blad voor de mond. Westlanders zijn wat loyaler – een ja blijft een ja – en ze durven meer financieel risico te nemen. Maar Westlanders verkopen zichzelf niet makkelijk; ze zijn minder extern gericht, is de ervaring van de broers. Jaap vond het daarom belangrijk om zich als drijvende kracht achter het representatieve World Horti Center in Naaldwijk in te zetten.

Een familie met 33 dochters

De nieuwe organisatie groeide uit tot het inmiddels grootste handelsbedrijf in de sierteeltsector. De familie telt in 2020 maar liefst 33 dochters. Deze bedrijven omvatten de hele bloemen- en plantenketen, elk bedrijf bedient een specifiek segment van de markt. Bloemen en planten uit dertig landen worden geëxporteerd naar honderd landen. Bij Dutch Flower Group werken anno 2020 ongeveer 3.000 mensen in vaste dienst en 1.700 als tijdelijke krachten, vanuit wereldwijd 13 eigen kantoren. Wekelijks staat de teller op circa 75 miljoen stelen snijbloemen, 10 miljoen handgemaakte boeketten en 10 miljoen planten die internationaal de consument vinden via de 'dochters' en hun klanten.

In 2008 werd DFG uitgeroepen tot de aantrekkelijkste werkgever in de sierteeltsector in de Hillenraad Top 100, een belangrijk wapenfeit in een reeks van ontvangen erkenningen voor ondernemerschap en vernieuwing binnen de sector. De filosofie is daarbij nog hetzelfde als in het prille begin met de bloemenwinkels: de lijnen moeten kort zijn en de betrokkenheid groot; omdat het om een versproduct gaat, hoort de verantwoording op de werkvloer te liggen. Bij al deze commerciële activiteiten wordt de medemens niet vergeten. DFG heeft direct

bij haar oprichting in 1999 een eigen stichting opgericht, de Dutch Flower Foundation, waarmee veel maatschappelijke initiatieven worden gesponsord. De missie 'Making Life Colourful', verbeeld in een familiewapen, dat sinds 2011 vanuit de DFG-bedrijven gevoerd wordt, is daarbij veelzeggend.

Een nieuwe tijd breekt aan

Jaap stopte als directielid in 2002 en was van 2003 tot 2008 nog lid van de Raad van Commissarissen van DFG. Hij bleef tot voor kort betrokken bij de tuinbouw als aanjager van vele initiatieven zoals het World Horti Center. Daarnaast hield hij zich bezig met beeldende kunst, als verzamelaar en als filantroop via zijn stichting Gifted Art.

Art en Jaap van Duijn bij het afscheid van Jaap in 2002.

Art nam in 2010 afscheid als CEO (algemeen directeur) van DFG en bleef tot 2018 nog actief als lid van de Raad van Commissarissen. Hij werd in dat jaar opgevolgd door Marco van Zijverden, die per 1 januari 2021 het stokje overdroeg aan – voor het eerst – een niet-familielid als CEO: Jan van Dam.

Uitreiking ridderorde door waarnemend burgemeester Agnes van Ardenne aan Jaap van Duijn in 2018. Foto World Horti Center.

Hoogtepunten uit de geschiedenis van Dutch Flower Group

- 1999: nieuwbouw op VBA-Zuid in Aalsmeer; OZ Import, OZ Planten en hoofdkantoor worden hier gevestigd
- 2002: intrek DFG-bedrijven in nieuwbouw op Trade Parc Westland, opening door minister Brinkhorst
- 2003: Prinses Máxima bezoekt DFG in het Westland
- 2005: DFG bezet de eerste plaats in de Hillenraad Top 100, de lijst met de beste bedrijven in de Nederlandse tuinbouwsector
- 2007: 25.000 m² nieuwbouw voor OZ Export in Aalsmeer, openingsfeest met opening door minister-president Jan Peter Balkende
- 2007: DFG voor de derde keer op rij nummer 1 in de Hillenraad Top 100
- 2007: minister Veerman bezoekt DFG-stand op de Fruit Logistica in Berlijn
- 2008: DFG ontvangt de Tuinbouw Ondernemersprijs
- 2008: DFG nummer 1 in de lijst 'Aantrekkelijke werkgevers in de sierteelt'
- 2010: nieuwbouw productieruimte JZ Flowers, Newport in Engeland
- 2010: Art van Duijn wordt bij zijn afscheid benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau
- 2011: 15.000 m² nieuwbouw Hamiplant op Trade Parc Westland

- 2011: strategische alliantie met Mavuno Network, kwekerij Oserian in Kenia en overname marketing activiteiten
- 2013: founding partner Floriculture Sustainability Initiative (FSI), samenwerkingsverband op gebied van duurzaamheid
- 2015: nummer 1 in de Hillenraad Top 100
- 2016: nummer 1 in de Hillenraad Top 100
- 2016: founding father World Horti Center in het Westland, verbinding tussen tuinbouwopleidingen en bedrijfsleven
- 2016: Onderneming Van Het Jaar (regio Aalsmeer)
- 2017: Onderneming Van Het Jaar (provincie Noord-Holland)
- 2018: Jaap van Duijn wordt benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau
- 2019: NBCC Stronger Together Award, toegekend voor duurzame relatie tussen DFG en haar Engelse klanten
- 2020: founding partner Floriworld, belevingscentrum bloemen en planten voor consumenten in Aalsmeer

Afbeeldingen

Tenzij anders vermeld komen de afbeeldingen in dit artikel uit het boek 'Van Kas tot Kunst', de biografie van Jaap van Duijn, verschenen in oktober 2020.

**Het interview met Art en Jaap van Duijn voor dit verhaal vond in juni 2020 in Wassenaar plaats, vijf weken voor het overlijden van Art van Duijn.*

De Nationale Zomerbloemententoonstelling Tot 2020 hét podium voor zomerbloemen

De Nationale Zomer-
bloemententoonstelling
in de Oude Kerk van
Naaldwijk was 34 jaar lang
het visitekaartje van de
sierteeltsector.¹

*Dertigste editie Nationale Zomerbloemen-
tentoonstelling, 2015.*

Opmars van zomerbloemen

Halverwege de jaren tachtig van de vorige eeuw gaven Bloemenveiling Westland en de Nederlandse Tuinbouw Studieclubs (NTS) een belangrijke aanzet

voor de opmars van het product zomerbloemen. Het aandeel zomerbloemen, dat wil zeggen van oorsprong in de zomer alleen buiten, maar nu ook onder glas geteelde bloemen, steeg in 1986 tot 10,2% (inclusief import) van de snijbloemenomzet. Tot die tijd maakte dit aandeel nog geen procent uit van de Nederlandse omzet van bloemisterijproducten.² De aanzet tot de groei was een proef in 1984 met zeventien verschillende zomerbloemen, die op verzoek van de veiling op het bedrijf van Henk Brederoo in Honselersdijk door de toenmalige werkgroep Kleine Gewassen was opgezet. Naast de geschiktheid voor de teelt onder glas werd toen ook de mogelijkheid om deze producten twee keer per jaar te oogsten onderzocht. Bloemenveiling Westland stond garant voor de opbrengst, mits de resultaten voor iedereen toegankelijk waren. Dit onderzoek had ook de oprichting van de zomerbloemenwerkgroep van de Westlandse Bloemenstudieclub tot gevolg. De voorzitter van Bloemenveiling Westland, A.J. van Marrewijk, schreef deze opmars bij de tweede editie van de Zomerbloemententoonstelling in 1987 toe aan de groeiende vraag naar zomerbloemen met nieuwe kleuren, vormen en variëteiten, bedoeld om aan de wens van de kritische consument te voldoen.

Terwijl zomerbloemen zo'n vijftig jaar geleden in het snijbloemenaanbod bijna niet meetelden, is deze productgroep nu uitgegroeid tot een volwaardig onderdeel van het veilingassortiment. Een en ander kwam mede tot stand door de inspanningen van mensen als Aad Vernooij, die namens de Landelijke Gewascommissie Zomerbloemen overlegde met de veilingen. Niet alleen ontstond er qua marketing meer ruimte voor zomerbloemen, maar ook kreeg de productgroep een betere plek in de veilschema's van de diverse veilingen.³

Groei vraagt om publiciteit

In de jaren tachtig van de vorige eeuw kende het Westland in maart in Bloemenveiling Westland een grote bloemententoonstelling onder de naam 'Westland 19NU'. Basis van deze show was de keuring door de Vaste Keurings Commissie, de VKC-keuring⁴, van een breed scala van tuinbouwproducten, zoals bloemen, groente en fruit. Omdat de producten van de zomerbloementelers pas later in het jaar op de markt kwamen, was het niet mogelijk om hun assortiment ook tijdens deze show te presenteren en te promoten. De Nationale Vaktentoonstelling van Bloemen in bloemenveiling Aalsmeer vond helaas weer op een te laat tijdstip plaats. Mede op aandringen van de NTS zomerbloemen Westland is onder de Westlandse zomerbloementelers toen het verlangen uitgesproken om zelf hun producten te gaan promoten. Deze wens viel samen met die van de Naaldwijkse winkeliers om hun feestweek aan het eind van de vakantieperiode te versterken en met het idee van het bestuur van de Oude Kerk aan het Wilhelminaplein in Naaldwijk om het kerkgebouw door een breder gebruik in stand te kunnen houden. Gestimuleerd

Opmars van zomerbloemen begon bij Henk Brederoo

Op 13 juli 1989 verscheen een artikel in het blad Infofleur over de opmars van de teelt van zomerbloemen. Kweker Henk Brederoo uit Honselersdijk heeft daar in de beginjaren een belangrijke rol bij gespeeld.

door en in samenwerking met bovengenoemde organisaties nam het bestuur van de Koninklijke Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde (KMTP) Westland de organisatie van de zomerbloemententoonstelling op zich.⁵

Eerste editie en verdere ontwikkelingen

In 1986 vond onder auspiciën van KMTP Westland, tegenwoordig Groei & Bloei Westland, samen met de NTS werkgroep Zomerbloemen, de Naaldwijkse Winkeliersvereniging, Bloemenveiling Westland, veiling Westland Noord en de kerkvoogdij van de Oude Kerk de eerste zomerbloemententoonstelling plaats. De kosteloze entree was mogelijk door sponsoring in geld en middelen en de inzet van een grote groep vrijwilligers. De organisatie maakte verder gebruik van tentoonstellingsmaterialen van Westland 19NU. De professionele leiding was in handen van hoofdarrangeur Aad van Uffelen, geassisteerd door Gerard van den Berg van KMTP Westland. De VKC-keuring is vanaf de eerste editie in 1986 de basis van de tentoonstelling geweest. In totaal zijn er in het eerste jaar onder leiding van de coördinator van de VKC, Gerard de Wagt, en bestuurslid van de KMTP afdeling Westland, Johan Zevenbergen, bijna zeventig inzendingen van zomerbloemen gekeurd. Tijdens de eerste editie waren ook producten als groente, fruit en planten te bewonderen. Een goede balans bij het gebruik hiervan was noodzakelijk, omdat groente en fruit ethyleen uitscheiden, wat een sneller bederf van bloemen veroorzaakt. Sape Heijs, bestuurslid van KMTP Westland, was in die jaren verantwoordelijk voor de verwerking van de keuringen. Die onderging door de jaren heen verandering als gevolg van mode en andere inzichten. Zo introduceerde hoofdarrangeur Aad van Uffelen in 1993 naast rond gestoken arrangementen in statische 'monovazen' een nieuwe presentatievorm voor de inzendingen. Er waren nu ook diagonaal, kruisend en cirkelvormig gestoken arrangementen in passende karaktervolle ondergronden te zien, al dan niet met twee of drie soorten zomerbloemen.

In de beginjaren was de tentoonstelling niet op zondag geopend. Dat kwam niet alleen door het niet beschikbaar zijn van de kerk, maar ook door de vrees dat de kwaliteit van de bloemen door een langere openstelling te veel achteruit zou gaan. Ook het gebruik van steekschuim gaf problemen. Veranderde inzichten van het kerkbestuur, de ontwikkeling rond de voorbehandeling van bloemen en het gebruik van snijbloemenvoedsel maakten een zondagsopenstelling later wel mogelijk. Toen daarnaast de kerkgemeente de mogelijkheid zag van een bijzondere Vesperdienst tussen de bloemen is in 1998, na sluiting van de tentoonstelling, onder leiding van ds. Saraber voor het eerst een Bloemenvesper gehouden.

Om de samenleving bij de tentoonstelling te betrekken besloot de organisatie in 1987 bloemschikwedstrijden voor amateurs te organiseren. De organisatie lag in handen van Sape Heijs. De resultaten van de wedstrijd waren in de kerk te bewonderen. Sinds de twintigste editie in 2005 is gekozen voor een nieuwe invulling van de bloemschikwedstrijden. Vanaf dat jaar maakten de bloemschikclubs van Groei & Bloei Westland een aan het thema gerelateerd bloemstuk. Tijdens

latere edities konden individuele bloemschikamateurs een bijdrage aan de tentoonstelling leveren. Het wedstrijdelement ontbrak hierbij.

Vanaf de vierde editie in 1989 volgde de 'Grote Prijs van het Westland', een bloemschikwedstrijd voor beroepsbinders. Opdracht was het maken van een showarrangement van 3 m lang, 1,50 m diep en maximaal 3 m hoog! Bloemsierkunstenaar Nico Struijk uit Pijnacker won als eerste deze prijs, ook in 1990 kreeg hij de hoogste waardering van de jury. De Grote Prijs van het Westland is tot en met de elfde editie in 1996 uitgereikt. De latere hoofdarrangeur Fred Zuidgeest heeft de prijs zelfs drie keer in de wacht gesleept. Ter gelegenheid van de twintigste editie in 2005 werd een fotowedstrijd voor amateurfotografen aan de tentoonstelling gekoppeld. Opdracht was om een foto te maken van een situatie, waarin het thema van de tentoonstelling in de breedste zin van het woord tot uiting kwam.

Hoofdarrangeur Aad van Uffelen was van meet af aan overtuigd van de significante meerwaarde van kunst, cultuur en muziek voor de tentoonstelling. Dit resulteerde in 1986 in een expositie van pentekeningen van specifiek Westlandse objecten van de hand van J. Binnendijk. Na 1992 maakte kunst structureel onderdeel van de tentoonstelling uit. Vanaf de twintigste editie was Kunsthuis18 actief betrokken bij de invulling van kunst.⁶ Raymond Vijverberg en later Helga Knoll speelden hierbij namens Kunsthuis18 een coördinerende rol. Muziek was er in de vorm van korte orgelbespelingen door Gerard Bal, de vaste organist van de Oude Kerk, en door (oud)leerlingen van de organist. Deze livemuziek viel zo in de smaak dat ook andere instrumentalisten, zoals docenten en leerlingen van de Muziekschool Naaldwijk en leden van verschillende muziekverenigingen, van zich lieten horen.

Bijna vanaf het begin is ook het onderwijs bij de tentoonstelling betrokken geweest. Toch was de inbreng van leerlingen mager, omdat de tentoonstelling binnen de schoolvakantie viel. De samenwerking met het onderwijs kreeg vanaf de 31ste editie meer vorm toen de tentoonstelling niet meer tijdens de feestweek van Naaldwijk, maar buiten de schoolvakanties plaatsvond. Studenten van de vakgroep Bloem & Design van MBO Westland waren vanaf deze editie verantwoordelijk voor de bloemenverkoop tijdens de tentoonstelling. Aan de hand van een door hen opgesteld businessplan realiseerden zij een pop-up bloemenwinkel. Een deel van de opbrengst was bestemd voor de eigen opleiding, het overige deel voor het organiseren van de volgende tentoonstelling.

Oude Kerk als tentoonstellingstoneel

Niet alleen de eerste, maar ook alle daaropvolgende edities van de zomerbloemententoonstelling vonden plaats in de historische ambiance van de Oude Kerk.

*Piet van Marrewijk, Aad van Uffelen en Johan Zevenbergen tijdens de ontwerpfase in 1989.
Foto Arnold de Bruin.*

Belangrijk bij het ontwerpen van de tentoonstellingen was vooral het respecteren van de sfeer van het oude gebouw én het gebruikmaken van de lichtinval van de prachtige, hoge ramen. De banken in het middengedeelte en in de dwarsbeuken zorgden echter voor hoofdbrekens. Aan de behoefte om te werken in een ruimte zonder obstakels is pas in 1995 voldaan. Vanaf 1997 tot 2017 kon de organisatie gebruikmaken van decorstukken van Zuidkoop Plant/aardig uit De Lier. Na enkele jaren werden ook de koorkamers bij de tentoonstelling betrokken. De invulling ervan was wisselend in handen van studenten of van een arrangeur. Al snel maakte ook de ruimte tussen de kerk en het ernaast gelegen Pleincentrum onderdeel uit van de tentoonstelling. In opeenvolgende edities presenteerden zich verenigingen als de Nederlandse Kring van Fuchsiavrienden, regio Delfland (1989), de Kuipplantenvereniging, de Nederlandse Bonsaivereniging, de Orchideeënvereniging en de Cactusvereniging. De kapel van het Heilige Geesthofje is in latere jaren ook bij de tentoonstelling betrokken. Zo ook de Angulariusstraat, die in 1999 werd omgetoverd tot 'Fuchsiahof'. Het gebruik van de buitenruimte om de kerk is gebleven, die van het Heilige Geesthofje en de Angulariusstraat niet. Vanaf 2011 is voor de catering, de verkoop van bloemen en de informatiestand van het Westlands Museum een expositietent ingezet, die ook als uitgang diende.

Opbouw van de tentoonstelling in het Heilige Geesthofje in 2005.

Nieuwe stichting en verandering van arrangeurs en tijdstip

Het publiek zag het evenement jaarlijks in kwaliteit en grootte toenemen, totdat in 1995 de initiatiefnemers, waaronder KMTP afdeling Westland, aangaven de organisatie zowel financieel als bestuurlijk niet meer op verantwoorde wijze te kunnen dragen. Naar aanleiding van de vele teleurgestelde reacties vanuit het publiek is de organisatie in 1996 in een aparte stichting ondergebracht: Stichting tot exploitatie van exposities en aanverwante activiteiten in de agrarische sector. In het bestuur nam een aantal prominente Westlanders zitting. Dit waren: Jac. Sonneveld, voorzitter; Marius Varekamp; Bas Uittenbroek, penningmeester; Cees Thoen; Paul Sosef; Aad van der Knaap, secretaris/voorzitter Technische Commissie, namens de KMTP afdeling Westland, en Gerrit Spruijt, namens de zomerbloementelers. Samen met de zomerbloementelers en ondersteund door KMTP afdeling Westland werd vervolgens de twaalfde editie gerealiseerd. Van 2003 tot en met 2011 bekleedde Han van der Goes het voorzitterschap. Vanaf 2001 nam Tineke van den Berg een aantal werkzaamheden rondom organisatie en het secretariaat voor haar rekening. In de hierop volgende jaren groeide de tentoonstelling uit tot een evenement met nationale allure en tot de belangrijkste VKC-keuring van zomerbloemen binnen Europa. Het hoogste aantal bezoekers van de tentoonstelling lag rond de 30.000.

Het oprichten van de stichting in 1996 viel samen met de komst van een nieuwe hoofdarrangeur in de persoon van Xander Zijlmans van Zuidkoop Plant/aardig uit

De Lier, tegenwoordig Zuidkoop Natural Projects. Hij verving Aad van Uffelen, die tien jaar lang hoofdarrangeur was geweest. In 1997 nam collega Hans Hoogerwerf het stokje over om dit in 2001 over te dragen aan Fred Zuidgeest, die tot en met de 32ste editie zeventien jaar lang de artistieke vormgever van de tentoonstelling was.

Fred Zuidgeest (links), hoofdarrangeur van 2001 tot 2017. Heleen Valstar (rechts), hoofdarrangeur, klaar voor de 34ste editie.

Op zijn beurt werd Fred Zuidgeest opgevolgd door Heleen Valstar van Heleen Valstar BV uit Naaldwijk. Dit betekende ook het afscheid van Zuidkoop Natural Projects van de tentoonstelling. Vol verve heeft Heleen Valstar met haar team de laatste edities van 2018 met als thema 'Flower Power' en 2019 met als thema 'Nazomeren' voor haar rekening genomen.

Tot en met 2015 vond de tentoonstelling plaats tijdens de braderieweek in de laatste week van de schoolvakantie. Toen is om een aantal redenen besloten de tentoonstelling te verplaatsen naar een vast tijdstip buiten de vakantieperiode: het tweede weekend van september. Dit tijdstip viel samen met de landelijke Monumentendag, waardoor de Oude Kerk in dat weekend het mooist versierde monument van ons land was. Na de verandering van het tijdstip bleef het aantal bezoekers met circa 15.000 gelijk aan de aantallen in de jaren direct ervoor.

Van regionaal naar nationaal

De 23ste editie in 2008 was niet alleen een bijzondere editie omdat het thema 'Geur & Kleur' was, maar ook omdat het evenement meer kleur kreeg door het verwerven van de erkenning 'Nationaal'. Reden hiervan was het feit, dat de tentoonstelling in de 22 jaar van haar bestaan was uitgegroeid tot dé plek om de kwaliteitsverbetering en innovatie van zomerbloemen van zowel telers als veredelaars landelijk te kunnen presenteren. Voortaan was de naam: Nationale Zomerbloemententoon-

stelling. Op vrijdag 16 mei 2008 heeft een Comité van Aanbeveling deze erkenning officieel aan de organisatie verleend. De erkenning was ook een kroon op het werk van de vele vrijwilligers, die zich jarenlang hadden ingezet. Het Comité van Aanbeveling was een afspiegeling van de meest betrokken organisaties uit de land- en tuinbouw en bestond uit Cees Kuijvenhoven, secretaris Productschap Tuinbouw; Timo Huges, algemeen directeur Bloemenveiling FloraHolland; Art van Duijn, voorzitter Raad van Bestuur Dutch Flower Group; Gerard de Wagt, Landelijk coördinator VKC; Geert van Oosterhout, directeur LTO Groeiservice; Aad Vernooij, voorzitter LTO Groeiservice en Bernard Koeckhoven, directeur verzekeringsmaatschappij Interpolis Agro. Clemens Duyvesteijn was als projectcoördinator van het bestuur van de tentoonstelling voorzitter van dit comité.

*Ondertekening in 2008 van de erkenning 'Nationaal' door het Comité van Aanbeveling.
V.l.n.r.: Aad Vernooij, Bernard Koeckhoven, Han van der Goes (staand), Geert van Oosterhout,
Clemens Duyvesteijn (staand), Cees Kuijvenhoven en Art van Duijn.*

Thema's en themabloemen door de jaren heen

Vanaf 1988 is in de tentoonstelling met thema's gewerkt. Hierdoor kreeg elke editie qua ontwerp haar eigen karakter en kon de organisatie het publiek steeds opnieuw verrassen. Tal van thema's zijn de revue gepasseerd, zoals de aandacht voor de geur en kleur van bloemen, snoeivormen, erfgoed en Nederland op zijn breedst. De in de tentoonstelling getoonde kunst, maar ook de keuze van de muziek waren steeds op het thema afgestemd. Bij latere edities stond naast het thema ook een zomerbloem of zomerbloemengroep centraal, de zogenaamde themabloemen, gesponsord door telers en handel. Verwerkt in algemene arrangementen stonden ze op een aparte plaats in de Oude Kerk. De extra aandacht voor de themabloemen heeft ertoe

bijgedragen, dat relatief kleine producten uitgroeiden tot producten van formaat. Tijdens de tentoonstelling waren, ter educatie, alle in de kerk gebruikte bloemen met de juiste Nederlandse benaming op een assortimentswand terug te vinden.

Jaar	Thema	Themaproduct
1986	Geen	Geen
1987	Geen	Geen
1988	Frans bloemwerk	Geen
1989	Geur en Reuk	Geen
1990	Spanning door variatie	Snoeivormen
1991	Zomerbloemen en Mode	Geen
1992	De kerk... een bloemenpracht	Bijbelse bloemen/planten
1993	Kunstzinnig	Bonsai
1994	Grenzeloos	Orchidee
1995	10 jaar bloemen in de Kerk	Anthurium
1996	Muziek	Lelie
1997	Het Kleurenpalet	Gerbera
1998	Zomerse Bloemenregen	Roos
1999	Het Hof van...	Anjer
2000	Bloeiende beweging	Delphinium
2001	Spannend samen	Chrysant
2002	M@gic	Geen
2003	Romantiek NU	Hortensia
2004	Goud!!	Zonnebloemen
2005	Stroming	Zantedeschia/ Calla
2006	Exotisch	Exoten
2007	Lekker Wild	Gladiolen
2008	Geur & Kleur	Freesia
2009	Altijd Leuk	Lisianthus
2010	100% Zomer	Celosia
2011	Zomerdromen	Alstroemeria
2012	'Oude liefde...'	Dahlia
2013	Zomergloed	Bessen, bottels, grassen en Phlox
2014	Kroonjuwelen	Composieten
2015	Meesterwerk	Delphinium
2016	Hollands Glorie	Hydrangea
2017	Erfgoed	Gladiool
2018	Flower Power	Zomerkanjers
2019	Nazomer	Lisianthus en Bouvardia

Presentatie van Celosia in het koorgedeelte van de Oude Kerk, 25ste editie 2010.

Extra aandacht is steeds besteed aan de diverse lustrums. Tijdens de vijftiende editie in 2000 met als thema 'Bloeiende beweging' waren er naast de gebruikelijke muzikale uitingen ook dansdemonstraties. De twintigste editie in 2005, met als thema 'Stroming', was vooral bijzonder omdat de organisatie toen voor het eerst de volledige ruimte van de kerk, zonder banken en andere obstakels, tot haar beschikking had. De zilveren editie van de Nationale Zomerbloemententoonstelling in 2010 met als thema '100% Zomer' was een hoogtepunt. Om het thema extra te benadrukken werd ernaar gestreefd om met 100% zomerbloemen te werken. Een hoofdrol was weggelegd voor *Celosia*, een zomerbloem met heel aparte verschijningsvormen, die op spectaculaire wijze in het koorgedeelte was verwerkt. Naast de 'Wall of Fame' met productfoto's van de VKC-prijswinnaars van voorgaande edities was in de kapel van het Heilige Geesthofje een foto-expositie ingericht: 'De tentoonstelling door de jaren heen'. Gezien het feit dat Aad van der Knaap toen al bijna 25 jaar een belangrijke rol in de organisatie speelde, vooral als voorzitter van de Technische Commissie, kreeg hij tijdens de opening door wethouder Marga de Goeij van gemeente Westland de 'WestlandStek' uitgereikt.⁷

Voorzitter Han van der Goes reikte aan de heren Jac. Sonneveld, oud-voorzitter, en Bas Uittenbroek, oud-penningmeester, de 'Zilveren Zomerbloem' uit; een onderscheiding in het kader van het zilveren jubileum in het leven geroepen. Sape Heijs kreeg deze onderscheiding op een later tijdstip opgespeld.

Wethouder Marga de Goeij speldt de WestlandStek op bij Aad van der Knaap, 2010.

De dertigste editie in 2015, het zesde lustrum, kreeg met een knipoog naar het jaar van meester-schilder Vincent van Gogh als thema: 'Meesterwerk'. De themabloem was Delphinium, ridderspoor. In dit jaar werd ook de 'Meesterteler Award' in het leven geroepen. Deze award was bedoeld voor het product dat tijdens de NZBT-keuring het hoogste cijfer had gekregen.

Nieuw was ook de 'VGB Award', een prijs van de groothandel in bloemkwekerijproducten voor het meest onderscheidende product in de tentoonstelling. In 2016 werd de 'Mijn Bloemist Award' van de VBW (Vereniging Bloemist Winkeliers) aan dit rijtje toegevoegd. In 2019 werden deze awards opgevolgd door de Stimufiori Innovation Award voor het meest innoverende product uit de tentoonstelling, gezien vanuit marktperspectief.

Openingen

De officiële opening van de tentoonstelling is door de jaren heen verricht door tal van bekende en vooraanstaande personen, al dan niet uit het vak. Deze openingen vonden meestal aan het begin van de openingsdag van de tentoonstelling plaats.

Vanaf 2012 was Arnold Hordijk voorzitter van het bestuur. Arnold Hordijk is als voormalig commercieel directeur van FloraHolland een bloemenman pur sang. Zijn komst bracht de introductie van het Zomerbloemen Event met zich mee, een avond

'Het Bruggetje van...' met themabloem Delphinium, dertigste editie 2015.

Officiële opening in 1999. V.l.n.r.: Jacques Sonneveld, voorzitter stichting Zomerbloementoonstelling, Bert Uitterhoeve, voorzitter VSB Fonds Westland, en Hans Hoogerwerf, Zuidkoop.

in de vorm van een 'Meet & Greet' voor vertegenwoordigers uit de zomerbloemenhoek. Dit evenement stond in het teken van de marktpositie en de positionering van zomerbloemen en nicheproducten. Vanaf dat jaar vond de prijsuitreiking van de VKC- en later de NZBT-keuringen tijdens het event plaats. Tijdens de events is ook een aantal zomerbloemen gedoopt. In 2017 en 2018 vond het event plaats in WestlandTheater De Naald in Naaldwijk en viel het samen met de jaarlijkse bijeenkomst van de Productcommissies Zomerbloemen, Bolbloemenassortiment en snij-, bes- en trekheesters van Royal FloraHolland. In verkleinde vorm vond het laatste event in 2019 eveneens in het WestlandTheater De Naald plaats.

Keuring zomerbloemen

De inzendingen voor de keuring van zomerbloemen vormden vanaf de eerste editie in 1986 de basis van de tentoonstelling. De keuring was bedoeld om de kwaliteit van de tentoongestelde producten te waarborgen en daarmee de competitie tussen de telers te stimuleren. Een twintigtal keurmeesters, afkomstig uit de teelt, de veredeling, het onderzoek en de afzet, voerde een blinde keuring uit. De organisatie rondom de keuring - vanaf de registratie, de aanname op de veiling van de te keuren producten tot aan de verwerking in de Oude Kerk - was in handen van de keuringscommissie onder leiding van Gerrit Spruijt, zijn vrouw Wil en Piet van Marrewijk, vrijwilligers van het eerste uur. Na het wegvallen van de VKC-keuring en de introductie van de NZBT-keuring werd de bemensing van de groep aangepast. De inzendingen waren steeds uit heel zomerbloemenland afkomstig.

Prijsuitreiking VKC-keuring tijdens het eerste Zomerbloemen Event in 2012. V.l.n.r. Feiko Sonneveld, voorzitter NZBT Arnold Hordijk, onbekend, Nico Wighert en Peter Hoogendonk.

Tot en met de editie van 2012 keurden leden van de VKC de ingezonden zomerbloemen. Door het wegvallen van de collectieve financiering door het Productschap Tuinbouw en het samenvoegen van de VKC met Florecom, een stichting werkzaam op het gebied van coderen, standaardiseren en distribueren van bloemisterijproducten, kwam hier een einde aan. De organisatie was hierdoor genoodzaakt de keuring zelf op te pakken. De kwaliteit van de te keuren producten moest immers gewaarborgd blijven, zo ook de competitie tussen de zomerbloementelers onderling. Door de grote inzet van twee vrijwilligers, toenmalig bestuurslid Clemens Duyvesteijn en zijn broer Paul, is toen een nieuw computersysteem opgezet, de 'NZBT-keuring'. De voormalige keurmeesters van de VKC waren bereid om de productkeuringen te blijven uitvoeren. Ook de coördinator van de VKC, Gerard de Wagt, bleef nog bij de keuring betrokken.

Vanaf 2018 konden deelnemers aan de NZBT-keuring hun producten via een gebruiksvriendelijk keuringsplatform online aanmelden. Dit systeem was door Michael Duyvesteijn op basis van het bestaande NZBT-systeem ontwikkeld. Via dit platform konden deelnemers zich met een wachtwoord aanmelden en hun producten registreren.

Na de registratie van de ingezonden zomerbloemen vond een indeling per productgroep plaats. Aangekomen in de kerk verwerkten arrangeurs de ingezonden zomerbloemen in arrangementen en vond een blinde keuring plaats. Belangrijke criteria voor de keuring waren: gelijke lengte van de stelen, gelijkheid van de bloemen en een juiste rijpheid. Bij enkelbloemige soorten moest de bloem gesprongen zijn, terwijl bij meerbloemige soorten minimaal een derde van het aantal aanwezige bloemen volledig in bloei moest zijn. De inzending die per productgroep de hoogste score behaalde, werd door de organisatie met een eerste prijs beloond. De winnaars waren in de tentoonstelling terug te vinden. Op speciale productkaartjes stond het cijfer van de inzending en was ook de naam van de teler zichtbaar. De laatste jaren waren de inzendingen onderverdeeld in de volgende productgroepen: *Aster*; bol- en knolgewassen; *Celosia*; *Delphinium*; *Lisianthus*; *Helianthus*; *Gladiolus*; *Hydrangea*; exoten; *Limonium*; *Bouvardia*; *Phlox*; *Dahlia*; overige snijbloemen; *Anthriscum*; sierfruit, bessen, zaaddozen & heesters; grassen en *Zantedeschia*. Sinds 2012 heeft een zestal handelsbedrijven als sponsor hun naam aan een aantal prijzen van productgroepen verbonden. In 2015 werd het hoogste aantal inzendingen ooit verwerkt: 461. Dit aantal overtrof de 455 inzendingen (van circa 120 verschillende telers) van de 25ste editie. Tijdens de 25ste editie was er een Wall of Fame met de hoogste scores van de keuringen vanaf 1986 tot 2010. Deze lijst is hierna aangevuld met uitslagen van de latere edities.

Het inschrijven van de inzendingen op FloraHolland. V.l.n.r. Wil en Gerrit Spruijt, Anneke Duyvesteijn en Piet van Marrewijk, 2016.

Keuringscommissieleden digitale verwerking Michael Duyvesteijn en Ton van Veen, 2017.

Jaar		Winnaar	Score
2019	Eustoma russelianum gevuldbloemig 'Alissa White'	Lugt Lisianthus, Honselersdijk	9,68
2018	Eustoma russelianum gevuldbloemig 'Arosa Red'	Floralis Lisianthus, Honselersdijk	9,85
2017	Leycesteria formosa 'Purple Rain'	Kwekerij Landjuweel, Steenberg	9,65
2016	Hydrangea macrophylla 'Mammoet'	Kwekerij Jos Otte, Kapelle	9,75
2015	Helleborus 'Anna's Red'	Westendorp Vof, Klijndijk	9,65
2014	Hydrangea macrophylla 'Dali'	Kwekerij Ben Boers, 's-Gravenzande	9,74
2013	Phlox paniculata Grp. 'Windsor'	Gebroeders van Ruiten, Lisse	9,76
2012	Celosia argentea 'Act Zara'	Feiko Sonneveld, Monster	9,60
2011	Hydrangea macrophylla 'Lolly Pop'	Kwekerij Duynveld, Naaldwijk	9,66
2010	Delphinium 'Araik' Dewi Araik	G. Wighert, Noordwijkerhout	9,70
2009	Hydrangea 'Magical Opal Classic'	Kwekerij Tutti-Frutti, De Kwakel	9,68
2008	Hydrangea macrophylla 'Verena'	Kwekerij Vicini, Nootdorp	9,68
2007	Hydrangea macrophylla 'Pimpernel'	A. de Bruin, 's-Gravenzande	9,86
2006	Sierfruit - fleskalebas, gepukkeld	P. van der Knaap, Wateringen	9,58
2005	Astilbe 'Erika'	Mts. V. Aert-Herijgers en Zn., Breda	9,55
2004	Delphinium 'Gossamer'	L. de Bruin, Kwintsheul	9,60
2003	Dianthus barbatus 'Dover'	Vof J. Immerzeel, Naaldwijk	9,75
2002	Sierfruit - fleskalebas, gepukkeld	P. van der Knaap, Wateringen	9,72
2001	Hydrangea macrophylla 'Masja'	A. de Bruin, 's-Gravenzande	9,63
2000	Hydrangea 'Hovaria Homigo'	Angela, Monster	9,53
1999	Sierfruit - Pattison	P. van der Knaap, Wateringen	9,72
1998	Leycesteria formosa 'Purple Rain'	Kwekerij Welgelegen, Tholen	9,70
1997	Celosia 'Caracas'	Fa. kwekerij "Nova", Kudelstaart	9,70
1996	Lysimachia clethroides	Fa. J. van 't Riet, Abbenes	9,60
1995	Celosia argentea 'Martine'	B. en M. Products, Rijnsburg	9,57
1994	Eustoma 'Rose Picotee Kyoto'	J. Huisman, Hoek van Holland	9,50
1993	Eupatorium atropurpureum	Ad van Gorp, Ulvenhout	9,45
1992	Hydrangea 'Big Bell'	G.G. v.d. Ende, Monster	9,78
1991	Eustoma grandiflorum (wit-rose)	W. Prins & Zn., Honselersdijk	9,80
1990	Eustoma grandiflorum (wit-rose)	W. Prins & Zn., Honselersdijk	9,63
1989	Limonium perezii	J.L.M. Persoon, Monster	9,50
1988	Eustoma grandiflorum (wit-blauw)	W. Prins, Honselersdijk	9,60
1987	Ornithogalum arabicum	Kwekerij Nieuw-West, Honselersdijk	9,60
1986	Veronica virginica 'Alba'	H. Brederoo, Honselersdijk	9,60

Inrichting van de Wall of Fame in 2010. V.l.n.r. Anneke Duyvesteyn en Tineke van den Berg.

Prijsuitreiking van de VKC-keuring in het Pleincentrum in Naaldwijk door Gerard de Wagt, 2010.

De prijsuitreiking van de VKC-keuring was jaarlijks een hele happening en vond plaats op de zaterdagavond in het weekend van de zomerbloemententoonstelling. Coördinator van de VKC, Gerard de Wagt, reikte tot 2012 de prijzen uit.

Public Relations

De tentoonstelling trok al vanaf het begin duizenden bezoekers per weekend. Het aantal lag in de eerste twintig jaar meestal tussen de 27.000 en 30.000 bezoekers. Later nam het aantal af tot tussen de 15.000 en 20.000 bezoekers per jaar. Terwijl er in eerste instantie summiere informatie over de tentoonstelling in het programma-boekje van de feestweek van Naaldwijk te lezen was, verscheen er in 1991 voor het eerst een eigen informatieboekje. Dit boekje was een kleurrijk naslagwerk met aandacht voor alle onderdelen van de tentoonstelling. Sinds 2002 had de organisatie een eigen website: www.zomerbloemen-tentoonstelling.nl, later nzbt.nl. Hierop waren ook de sponsors van de tentoonstelling te vinden.

Tijdens de vijftiende editie in 2000 deed de computer zijn intrede in de tentoonstelling. Westland Studio's (later Westland Audiovisual genaamd) verzorgde vanaf dat jaar een videopresentatie met opnames van eerdere edities, sponsors en ondersteunende bedrijven. Tijdens de zeventiende editie deed internet zijn intrede. Kabelbedrijf CAI Westland stelde toen in en om de Oude Kerk een aantal webcams op, dat de geregistreerde beelden via internet over de hele wereld uitzond. Dit was een schitterende primeur, die de reputatie 'Nederland – Bloemenland' nog eens extra ondersteunde.

Sponsors en vrijwilligers

Jarenlang is de tentoonstelling door een groot aantal sponsors gesteund, zowel financieel als materieel en door het verlenen van diensten. Dit waren: FloraHolland, Fonds Westland, Loswal 'De Bonnen', Rabobank Westland, CAI Westland, Naaldwijkse Winkeliers Vereniging, 365 dagen bloemen, De Winter Logistics en vele andere bedrijven en instanties. Naast de inbreng van de sponsors was die van de vrijwilligers onontbeerlijk. Zo'n tachtig tot honderd personen per editie zorgden voor de verwerking van de keuringsproducten, voor het schilderen van de decorstukken, het assisteren bij de opbouw, de inrichting van de expositie en het maken van fraaie bloemenarrangementen. Ook het in de oorspronkelijke staat terugbrengen van de Oude Kerk na de tentoonstelling behoorde tot hun taak. De Technische Commissie, verantwoordelijk voor de technische uitwerking van de tentoonstelling, was hierin sturend. De vrijwilligersavonden gaven het bestuur de mogelijkheid om hen op gepaste wijze voor hun inzet te bedanken.

Het doek valt...

Helaas was de 34ste editie in 2019 de laatste op rij. Als gevolg van een gebrek aan vrijwilligers op een aantal belangrijke sleutelposities in de organisatie en van het wegvallen van een aantal grote financiële sponsors vond het bestuur het niet verantwoord om langer door te gaan. Dit bestuur bestond uit: Arnold Hordijk, voorzitter, Aad van der Knaap, voorzitter Technische Commissie, Eric Zuiderwijk, penning-

meester, Gerrit Spruijt, coördinator keuring, Eef van Zanten, namens de Oude Kerk, Theo de Groot, voorzitter Sponsorcommissie, Anneke Duyvesteijn, Communicatie en PR en Lida Haaring-Eijgenraam, secretariaat. Hoewel de organisatie beschikte over enige reserve op een jaarlijkse begroting van ongeveer € 70.000,- was die niet voldoende om de tentoonstelling in de gewenste vorm te blijven financieren en een professionalisering van de personele bezetting te realiseren.

Hoewel er tijdens de opbouw van de tentoonstellingen vele handen beschikbaar waren, lukte het niet om juist op cruciale plaatsen in de organisatie voor nieuwe vrijwilligers te zorgen. Ook de sponsoring van bloemen voor het algemene arrangement verliep in de laatste jaren steeds moeizamer. Hoe dat kwam? Door het verdwijnen van het Productschap Tuinbouw? De schaalvergroting in de sector? Het loslaten van de coöperatieve gedachte? Wie zal het zeggen. Terugschakelen was echter geen optie. Dat zou het inleveren van kwaliteit betekenen, zo lichtte voorzitter Hordijk het besluit toe: 'Als je het doet, moet je het goed doen. Zo hebben we het altijd gedaan!'

Mooi aangelichte bloemen in de kerk, 2019.

Poster van de laatste editie, 2019.

Literatuur

- *FloraHolland, 100 jaar kleur. Bijzondere verhalen van mensen achter de coöperatieve bloemenveiling* (2011) 136 -137.
- A.J. Hartman, *Bloemen in het Westland 1923-1948*. Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de CCWS te Honselersdijk ('s-Gravenhage 1948) 104.

Bronnen

- Archief NZBT/A. Duyvesteijn.
- Afbeeldingen: Archief NZBT/C. & A. Duyvesteijn.

Noten

- 1 Met dank aan Aad van Uffelen en Aad van der Knaap.
- 2 Nederlands Dagblad 20 maart 1980.
- 3 *FloraHolland, 100 jaar kleur*, 136 -137, over zomerbloementeler Aad Vernooij.
- 4 De Vaste Keurings Commissie (VKC) was een Nederlandse organisatie die actief was op het gebied van kwaliteitsjureringen in de tuinbouwsector en de registratie van siergewassen. Op 1 januari 2000 is de VKC losgekoppeld van de KMTP. Daarna was de Stichting VKC tot januari 2013 een zelfstandige organisatie. Vanwege het wegvallen van de collectieve financiering door het Productschap Tuinbouw is de VKC samengevoegd met Florecom, een stichting werkzaam op het gebied van coderen, standaardiseren en distribueren van bloemisterijproducten. Activiteiten zoals het keuren en jureren kwamen tot een einde.
- 5 Deze koninklijke vereniging bestaat sinds 1872 en is een club van liefhebbers van bloemen en planten. De vereniging, met prinses Beatrix als beschermvrouwe, heeft ongeveer 150 afdelingen in Nederland.
- 6 Kunsthuis18 maakt deel uit van Stichting Beeldende Kunst Westland en biedt een podium voor hedendaagse beeldende kunst in Westland.
- 7 De WestlandStek - een zilveren opsteker met oorkonde - is een gemeentelijke onderscheiding in Westland.

Geschiedenis van kwekerij Nieuw-Honsel

In 2020 werd het huis
Nieuw-Honsel gesloopt en
daarmee verdween het
laatste restje van een 120 jaar
oud tuinbouwbedrijf dat in
de eerste decennia van de
vorige eeuw als voorbeeldbedrijf
werd beschouwd.

Inleiding

In het eerste jaarverslag van N.V. De Kwekerij 'Nieuw-Honsel', opgemaakt in het voorjaar van 1903, valt te lezen dat de kwekerij in het begin van de maand april 1900 is opgericht. Voor dit doel werden van de bouwman en tuinier Christinus van der Velden te Honselersdijk enige percelen water, wei- en bouwland gekocht met een gezamenlijke oppervlakte van circa 3,72 ha. Deze percelen lagen en liggen nog steeds langs de Nieuweweg te Honselersdijk in de noordoostelijke hoek van het gebied dat eens tot het slot Honselaarsdijk behoorde. De grond in dit gebied was ontstaan door opslibbing uit de voormalige vloedkreek de Gantel. Het was algemeen bekend dat deze grond uitermate geschikt was voor de druiventeelt. Bovendien lagen alle destijds voorhanden zijnde transportmiddelen, te weten weg-, water- en railvervoer, nagenoeg voor de deur van de toekomstige kwekerij.

De voorgeschiedenis

Het initiatief voor de oprichting van de kwekerij ging uit van de Naaldwijkse tuinderszoon Cornelis van den Berg. Hij was een zoon van Jan van den Berg Azn. en diens vierde echtgenote Jorina van der Boom. Cornelis van den Berg, geboren op 22 maart 1862, wordt in diverse bronnen omschreven als een energieke jongeman die in een periode van neergang in de tuinbouw niet bij de pakken neerzat.

Aan het begin van de crisistijd was hij in Rotterdam gaan werken bij een bedrijf, dat onder meer tuinen bijhield voor welgestelde Rotterdammers. Zo kwam

Cornelis van den Berg, de oprichter van Kwekerij 'Nieuw-Honsel'. Collectie Kwekerij Overgaag.

hij in contact met de Rotterdamse ondernemer Ferdinand Koch van de firma Koch & Suermondt. Die zag wel wat in de jonge Van den Berg en vroeg hem of hij ervoor voelde als opzichter te gaan werken op de koffieplantage Soemberkerto in Oost-Java. In 1885 werd hij door de firma uitgezonden naar Nederlands-Indië. Daar wist hij al spoedig het beheer van de plantage te verbeteren, met hogere opbrengsten tot gevolg. In 1893 op verlof in Nederland zag hij hoeveel er in het Westland aan de bedrijfsvoering te verbeteren viel. Hij reisde bij die gelegenheid ook naar Engeland om kennis te vergaren over de kassenteelt in dat land.

Terug in Indië kwam hij in contact met de gebroeders Otto en August Eschauzier. Zij waren werkzaam in de suikerindustrie in de omgeving van Malang op Oost-Java. Gedrieën beraamden zij het plan om in Nederland een druivenkwekerij te stichten in het Westland. De opzet was een kwekerij te stichten die qua grootte en inrichting alles overtrof wat tot dan toe gebruikelijk was.

De start van de kwekerij

De officiële overdracht van de grond van Christinus van der Velden vond plaats op 15 augustus 1900 ten overstaan van notaris Nicolaas Godfried Beausar te 's-Gravenzande. De koopsom bedroeg f 16.000, die door de kopers elk voor een derde gedeelte werd voldaan. Door een optie op de grond was men in staat gesteld al op 1 maart 1900 aan te vangen met het in cultuur brengen van de grond.

Marinus van den Berg, de jongere broer van Cornelis, werd aangesteld als adviseur op tuinbouwkundig gebied. Op 18 april werd de bouwvergunning voor de bedrijfs-woning 'Nieuw-Honsel' verstrekt, waarna men onmiddellijk begon met de bouw.

De bouwer, A.A. Vroeg uit Naaldwijk, slaagde erin om de woning al eind augustus 1900 op te leveren. Eenmaal voltooid werd de woning betrokken door Cornelis van den Berg. De ongehuwde Van den Berg werd in de huishouding bijgestaan door zijn twaalf jaar jongere zuster Anna Goverina van den Berg. In datzelfde jaar werden onder het beheer van Van den Berg gebouwd: een kweekkas en schuur tegen de bedrijfswoning, een gietijzeren brug, vier lange kassen en hardhouten schuttingen aan weerszijden van de kwekerij. Door de bouw van het woonhuis, de beide lange kassen en de aanleg van de gietijzeren brug – die aan weerszijden voorzien was van het jaartal 1900 – was het gehele front van de kwekerij nog in datzelfde jaar gesloten. Het lijkt geen twijfel dat dit uit een goed gevoel voor publiciteit was geschied.

Deze opname stamt uit 1904. De 'Lange Kas' is prominent aanwezig, rechts hiervan de Nieuwe Vaart en Nieuweweg. Rechtsboven is de zogenaamde 'Rolpaal'. Links zijn de kassen in aanbouw, de drie laatste zijn van beton. Achter de bedrijfswoning ligt tussen de bomen de boerderij van Piet Kester. In de verte zijn slechts enige kassen te ontwaren, vandaar dat 'Nieuw-Honsel' destijds zo'n indruk maakte. Collectie Historisch Archief Westland.

Als administrateur werd Jacob Berend Brink (1880 – 1944) aangesteld, zijn eigenlijke beroep was bloemist. Hij hield de boekhouding bij op freelancebasis. In het jaar 1901 werd de onderneming uitgebreid met acht houten kassen, vier paren van

elk 114 m lengte, die verzezen achter de rechter 'Lange Kas', rechts van de bedrijfs-woning. Ook werden stookinrichtingen voor de eerste drie kassen aangeschaft. Door de grote omvang die de kwekerij had verkregen en de opzet die nog verder uit te breiden, achtten de eigenaren het wenselijk om de onderneming om te zetten in een naamloze vennootschap. De akte van oprichting daartoe werd verleden ten overstaan van notaris Solko Johannes van den Bergh te 's-Gravenhage op 30 mei 1902. Het kapitaal van de vennootschap bedroeg f 200.000 verdeeld in 200 aandelen van f 1.000. In het kapitaal werd deelgenomen door Cornelis van den Berg voor 40 aandelen, O.C. Eschauzier en A.C.A. Eschauzier elk voor 25 aandelen en door L.B.J. Dommers voor 12 aandelen, tezamen 102 aandelen. De ontbrekende 98 aandelen werden in portefeuille gehouden. Een en ander hield in dat Cornelis van den Berg - met f 40.000 - de grootste aandeelhouder was. Als we in aanmerking nemen dat hij in deze periode tevens voor pakweg f 56.000 aan hypotheek heeft verstrekt, dan wordt zijn rijkdom nog verbazingwekkender. Voor iemand die vijftien jaren daarvoor van 'armoede' naar andere bezigheden moest uitzien is dat een geweldig resultaat. Zijn Indische jaren zullen hier zeker aan hebben bijgedragen. Het bestuur van de vennootschap werd gevormd door de heren Eschauzier en Dommers als commissaris, terwijl Cornelis van den Berg de functie van directeur vervulde. Het jaarverslag over het jaar 1902 opende met: 'Tot ons genoegen kunnen wij aanvangen met een gunstig resultaat. Slechts de eerste oogst van de drie lange kassen droeg bij tot deze uitkomst, die wij wat de druiven aangaat, daarom mooi mogen noemen'. De kwekerij werd in dit jaar uitgebreid door de aanleg van verwarmingsinstallaties voor alle aanwezige kassen. Het stellen en aanleggen van de installaties werd door eigen personeel verricht. Zij voltooiden dit karwei in november 1902. De opbrengst van de producten bedroeg dit jaar f 4.001,65. Door het resultaat van deze oogst gesterkt, besloot het bestuur de onderneming uit te breiden met zes kassen van 10 roeden lengte, gelijk van constructie als de acht bestaande en daarmee in een lijn liggende.

De onderneming kende een vaste procedure ten aanzien van het administratieve beheer. Zo liep het boekjaar van 1 april tot en met 31 maart, het jaarverslag verscheen omstreeks half april en de jaarvergadering van de aandeelhouders vond plaats in de eerste week van mei. Jacob Brink vertrok op 26 november 1903 naar Voorst. Zijn plaats werd ingenomen door Gerrit van Dijk, een zwager van Cornelis van den Berg. Het is niet bekend welke reden daaraan ten grondslag lag. Van Dijk werd in dat jaar benoemd tot commissaris in plaats van de naar Indië vertrokken A.C.A. Eschauzier. Van Dijk had zich met zes aandelen in de vennootschap ingekocht; een minimum van drie aandelen volstond om als commissaris te kunnen optreden. Van de op de kwekerij voorhanden zijnde broeiramen (eenruiters) werden er 700 gebruikt om een lessenaarkas te bouwen tegen de noordoostelijke

De personeelsleden van 'Nieuw-Honsel' demonstreren de verschillende soorten verpakkingsmiddelen waarin de producten werden verpakt. Het betrof destijds voornamelijk manden in alle mogelijke maten. Zij werden al naar de soort 'kinnetjes' of 'bennetjes' genoemd. Collectie Historisch Archief Westland.

schutting. Deze kas werd 29 roeden lang, de diepte van het oorspronkelijke terrein bedroeg dus circa 110 m. In 1904 kocht de onderneming het aan de achterzijde van de kwekerij gelegen weiland van de weduwe Petronella Kester-Hofstede. Een gedeelte van dit land werd in de wintermaanden door eigen personeel bewerkt, de rest werd door derden geploegd en geschikt gemaakt om beteeld te worden. De sloot tussen het oude en nieuwe land werd gedempt, een nieuwe vaarsloot werd gegraven aan de grens van het nieuwe land. In 1904 werden drie betonnen kassen gebouwd. Dit met veel ruchtbaarheid geïntroduceerde materiaal zou later blijken volkomen ongeschikt te zijn voor kassen.

De oppervlakte van de kwekerij bedroeg na de uitbreiding 4,7345 ha. In 1906 werd door de aankoop van de woning en grond van Gerrit van Dijk daar nog 313 m² aan toegevoegd. Of de zwagers onenigheid hebben gekregen is onbekend, maar hoe dan ook, Van Dijk verliet de woning op 25 september 1906 en nam of kreeg ontslag als boekhouder van 'Nieuw-Honsel'. Van Dijk werd opgevolgd als bewoner en boekhouder door J.B. Brink, die weer terug was op het oude nest. Verder was 1906 het jaar waarin voor het eerst druiven werden geëxporteerd naar

Personeel van kwekerij 'Nieuw-Honsel' aan de arbeid met het beglazen van de kassen. De onderneming kenmerkte zich doordat zij vrijwel alle ambachtelijke werkzaamheden zelf verrichtte. Hoewel het onwaarschijnlijk lijkt, zijn deze kassen, met uitzondering van de luchtramen, geheel van beton. Op de achtergrond de zogenaamde 'Lange Kas', daartussen lag destijds de vijver. De kassen waren van een andere constructie dan gebruikelijk, zij misten de spanten (poten) van het gangbare type. De betonnen roeden (balken eigenlijk) werden halverwege gesteund door een ligger, waardoor de kassen vol stonden met palen. Collectie Historisch Archief Westland.

Engeland. Opmerkelijk is dat de destijds vrij onbekende tomaten al sinds het begin van de kwekerij naar Engeland werden uitgevoerd. Om van de afzet van dit nieuwe product verzekerd te zijn, sloot Van den Berg overeenkomsten met twee exporteurs, een in Utrecht en een in Rotterdam. Ook ging hij tuinders in zijn omgeving bij zijn tomatenplannen betrekken. In 1902 ging de eerste proefzending naar Engeland, in 1903 werd al 3.500 kg tomaten naar Engeland uitgevoerd.

In 1907 werden de resterende 75 aandelen uitgegeven om meer kapitaal ter beschikking te krijgen. Het in 1904 gekochte stuk grond werd in 1908 volgebouwd met een complex betonnen kassen. Ondanks het feit dat niet meer dan een kwart van de oppervlakte uit betonnen kassen bestond, heette het in de volksmond dat de kwekerij geheel uit betonnen kassen bestond. In het bestuur werd in dat jaar de overleden heer L.B.J. Dommers vervangen door zijn zwager G.L. Gratama.

Verdere uitbreiding en nieuwe leiding

Het financieel overzicht van het jaar 1910 opende met de mededeling dat door de bouw en aanleg van kassen en verwarming, voor een bedrag van f 5.000, de kwekerij thans een waarde bezit van f 200.000. In 1911 vierde de bouwkoorts hoogtij, er werden dertien kassen gebouwd tussen de bestaande kassen. Alle kassen werden voorzien van verwarmingsinstallaties. Verder werden twee pakschuren verbouwd tot één en werd er nog een koetshuis gebouwd. J.B. Brink nam in 1911 ontslag als administrateur om zijn oude beroep van bloemist weer te gaan uitoefenen, hij werd opgevolgd door de jonge Piet Binnendijk. Lucas de Hoog werd op zijn 27e verjaardag – 1 oktober 1911 – bevorderd tot 'Chef der Teelt'. Hij mocht gratis wonen in de links naast de kwekerij gelegen bedrijfswoning. Een jaar later verdween door demping vrijwel de gehele voormalige karpervijver van het slot Honselaarsdijk. In datzelfde jaar werd een gedeelte van de kwekerij voorzien van een stoomverwarmingsinstallatie. Een optimistische directeur beschreef het aldus: 'De stoomverwarming is tot stand gekomen en voldoet aan de verwachtingen, snelle verplaatsing van de warmte door de buizen en snel te stoppen als de omstandigheden dit vereisen'. Ten gerieve van zijn broer Marinus, die tot beheerder van de kwekerij was aangesteld, verhuisde Cornelis van den Berg met zijn zuster in 1913 naar 's-Gravenhage. Vanaf die tijd werd hij dagelijks met de auto door een chauffeur gehaald en gebracht. In dat jaar werd door de uitgifte van nieuwe aandelen het kapitaal uitgebreid tot f 250.000. Door de niet ophoudende investeringen in de kwekerij was de waarde daarvan tot dit bedrag gestegen. In de statuten van de vennootschap was bepaald dat het bedrijfskapitaal niet geringer mocht zijn dan de waarde van de onderneming. In weerwil van het feit dat de vijftig nieuwe aandelen uitgegeven werden tegen een koers van 125%, vloegen zij de deur uit als de spreekwoordelijke warme broodjes.

Eerste Wereldoorlog

Kennelijk was men niet bedacht op de naderende Eerste Wereldoorlog. Aangezien de kwekerij geheel was ingesteld op de uitvoer naar Engeland, die door de oorlog vrijwel tot stilstand kwam, daalde de winst van de onderneming dramatisch. Voortaan konden de producten slechts via de plaatselijke veiling tegen aanmerkelijk lagere opbrengsten worden afgezet. Het jaarverslag over het eerste oorlogsjaar opende aldus: 'Het jaar 1914 was voor ons een zeer ongunstig jaar. Einde Juli, het moment dat de oogst der druiven een aanvang neemt, brak de oorlog uit. Het gevolg hiervan was dat wij 14 dagen niet konden verzenden en gedurende de geheele oogst abnormaal lage prijzen verkregen. Enkele partijen druiven gingen beneden 10 cent per pond van de hand. Door de mobilisatie van het Nederlandsche leger werden vijf onzer beste werkkrachten opgeroepen, wat in den vollen oogsttijd ook storend werkte'. De onderneming liet zich door de oorlog niet weerhouden om gestaag te blijven investeren in de kwekerij.

Marinus van den Berg met zijn vrouw bij een bezoek aan Bloemendaal. Collectie kwekerij Overgaag.

Marinus van den Berg met zijn vrouw op het erf van de kwekerij. Collectie kwekerij Overgaag.

De periode 1918–1930

In 1918 volgde een even plotseling herstel van de bedrijfswinst. Tot de crisis, begin jaren dertig, breidde de onderneming zich materieel en financieel steeds verder uit. Ingrijpende wijzigingen deden zich slechts voor op persoonlijk gebied, zoals het plotseling overlijden op 11 december 1921 van Cornelis van den Berg en het jaar daarop het overlijden van de gebroeders Otto en August Eschauzier. Binnen een jaar was de onderneming beroofd van al haar oprichters. Bij zijn dood was Van den Berg in het bezit van 81 aandelen in de vennootschap, bijna een derde dus. Waar het grote vermogen van de wat teruggetrokken Van den Berg terecht is gekomen, is niet bekend. Hij werd opgevolgd als directeur door zijn broer Marinus, diens zoon Jan van den Berg werd benoemd tot beheerder van de onderneming. Het bestuur werd gevormd door de commissarissen H.A. van Beuningen, B. Meesters en O.L. Eschauzier.

Bezoek aan kwekerij 'Nieuw-Honsel'! Op initiatief van Bond Westland werd er een excursie door het Westland georganiseerd, waarvoor journalisten van de Grote Pers werden uitgenodigd teneinde de aandacht te vestigen op de wegen in de regio. Deze hadden onvoldoende capaciteit of waren in miserabele toestand. Collectie Historisch Archief Westland.

Marinus van den Berg was in 1930 om gezondheidsredenen genoodzaakt ontslag te nemen als directeur van 'Nieuw-Honsel'. Hij overleed het jaar daarop op 28 december. Zijn plaats werd ingenomen door zijn zoon Jan van den Berg. Die had zich een betere start kunnen wensen, want op dat tijdstip sloeg de crisis genadeloos toe.

Op zaterdag 19 april 1930 werd het feit herdacht dat Piet de Vos 25 jaren aan kwekerij 'Nieuw-Honsel' verbonden was. Voorste rij v.l.n.r. Geert van de Kaden, Gerrit den Heijer, Jo Noordermeer, Piet de Vos, Trijntje de Vos-Esveld, Arie de Kok, Willem Kunst en Jo Brederoo. Achterste rij v.l.n.r. Willem Dijkhuizen, Rinus Vermeer, Arie Valstar, directeur Jan van den Berg, Saam Valstar, bedrijfsleider Lucas de Hoog, Jan Henkes, boekhouder Piet Binnendijk, Henk Brederoo en nog een Arie Valstar. Collectie Historisch Archief Westland.

Crisisjaren en Tweede Wereldoorlog

Als gevolg van de recessie leed de onderneming in 1934 het eerste verlies in haar bestaan. De deplorabele toestand van de betonnen kassen noodzaakte de onderneming nochtans om zeer veel geld te besteden aan het onderhoud. Verder daalde de oogst van de druiven aanmerkelijk doordat de druivenbomen van lieverlee afstierven, eens temeer het bewijs dat tegenslagen zelden alleen komen. Het staat vast dat de onderneming zich eigenlijk nooit meer geheel heeft kunnen herstellen van die periode. In 1936 overleed commissaris B. Meesters, hij werd opgevolgd door mr. P.Ch.L. Eschauzier, de zoon van A.C.A. Eschauzier. Hij zou later nadrukkelijk zijn stempel drukken op de onderneming. Het einde van de jaren dertig betekende

De bedrijfswoning geflankeerd door de lange kassen. Op de plaats van de voormalige vijver staan nog geen kassen, de foto stamt dus uit de jaren dertig. In het gras zit Lucas de Hoog, de bedrijfsleider, zijn woning staat uiterst links. Collectie Historisch Archief Westland.

een licht herstel voor de kwekerij, zij het dat de winsten niet meer bedroegen dan enkele honderden guldens.

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog maakte aan die gunstige ontwikkeling abrupt een einde omdat andermaal de export naar Engeland wegviel. Echter, door de gedwongen teelt van groenten en aardappelen en de sterke toename van de export naar Duitsland lieten de bedrijfsresultaten al snel een verbetering zien. Op 9 september 1944 vielen aan de Nieuweweg aan de overzijde van de kwekerij vier kettingbommen uit een Amerikaanse bommenwerper. De glasschade op de kwekerij was zo groot dat men gedwongen was vijf kassen af te breken om met het vrijkomende glas de andere kassen te herstellen; er was geen mogelijkheid om op een andere wijze aan glas te komen. Op de suggestie van enige werknemers om de vrijkomende ruimte verder uit te breiden en te bebouwen met een warenhuis, schamperde de directeur: "Onzin, wij zijn een druivenbedrijf". Later zou duidelijk worden hoezeer hij ongelijk had.

In 1947 werd de naamloze vennootschap omgezet in een commanditaire vennootschap. Aan de omzetting lagen belastingvoordelen ten grondslag. Voor de aandeelhouders veranderde er weinig, de negentien aandeelhouders van de voormalige

N.V. gingen naadloos over in de C.V. De grootste verandering was wel dat de raad van commissarissen verdween en werd vervangen door een bestuur van beherende vennoten. Al die boekhoudkundige en financiële mutaties konden niet verhelpen dat de volkomen verouderde kwekerij steeds meer verlies ging lijden. Het gezamenlijke aandelenkapitaal bij de oprichting van de C.V. in 1947 bedroeg f 243.750. Hiervan was tezamen f 135.750 in handen van de heren H.A. van Beuningen en P.Ch.L. Eschauzier. Ieder voor zich streefden zij ernaar om de meerderheid van de aandelen en daarmee de macht in handen te krijgen. De dood van H.A. van Beuningen in januari 1949 en de verkoop van zijn aandelen door zijn nakomelingen, maakten de weg vrij voor Eschauzier om dit doel te verwezenlijken. Hij slaagde er op den duur in om 245 van de 250 aandelen in zijn bezit te krijgen.

Verkoop aan Kortekaas

De enige andere overgebleven beherende vennoot was Jan van den Berg, die overigens in de dagelijkse omgang nog steeds directeur werd genoemd. Hij kon financieel en persoonlijk absoluut niet op tegen de gewiekste en zakelijke Eschauzier. De langzaam wereldvreemd en lethargisch wordende Van den Berg deed alles af met zijn spreekwoordelijke 'Het zal mijn tijd wel uitdienen'. Het was algemeen bekend dat het Van den Berg ontbrak aan capaciteiten om een onderneming van deze omvang te leiden. Op voorstel van Eschauzier nam de Exploitatie Mij. N.V. Verzicht te Leidschendam een optie op de verkoop van het bedrijf op 1 september 1961, waarna de definitieve verkoop een maand later zou plaatsvinden. Zorgvuldige berekeningen hadden aangetoond dat de winst bij de verkoop de jarenlange verliezen, die verhaald waren op de aandelen, volledig zou compenseren.

Op 1 oktober 1961 benam Jan van den Berg zich van het leven. Dat weerhield Eschauzier er niet van om de verkoop van de kwekerij door te zetten. Zo werd ten slotte het bedrijf op 12 december 1961 overgedragen aan de N.V. Verzicht. Voor het personeel, waarvan er verscheidene meer dan vijftig jaren werkzaam waren, was dit het sein om bijna massaal op te stappen, slechts vijf arbeiders bleven in dienst. Nochtans had de heer Verboon, de directeur van Verzicht, toen hij zijn opwachting maakte op zijn nieuw verworven bezit, de werknemers verzekerd dat het gehele bedrijf vernieuwd zou worden en dat niemand bang voor ontslag hoefde te wezen. De waarde van die bewering werd echter al snel gelogenstraft door de verkoop van de geheel ongewijzigde kwekerij, op 1 augustus 1962, aan de heer Wim Kortekaas te 's-Gravenzande.

Vernieuwing kwekerij met nieuwe gewassen

Kortekaas had het altijd als een ideaal gezien de zo bekende kwekerij in zijn bezit te krijgen. Door de verkoop van zijn toenmalige bezittingen werd hij in staat gesteld

om dit doel te verwezenlijken. Helaas voor hem was de firma Verzicht hem net voor, waardoor hij nog eens extra in de buidel moest tasten. Het was zonneklaar dat de kwekerij in de toenmalige vorm geen toekomst had. De eerste maatregel die Kortekaas nam tot verbetering van de kwekerij was de aanschaf van oliegestookte verwarmingsinstallaties. De bestaande kolenketels werden daartoe aangepast. Vervolgens werden in 1963 alle bestaande vaarsloten op en bij de kwekerij gedempt. In 1965 viel het doek voor het eens zo roemruchte betonnen kassen-complex aan de achterzijde van de kwekerij. Hier verrees een warenhuis, uitgevoerd naar de toenmalige eisen van de moderne tijd. Voorbij was de tijd van de houten kassen en warenhuizen die vaak door de dorpsstimmerman werden vervaardigd. In 1967 werd aan de linkerkzijde van het terrein een personeelswoning gebouwd. De oude voormalige personeelswoning, eens het woonhuis van Van Dijk, Brink en De Hoog, was al eerder verkocht. Een brand in datzelfde jaar maakte een einde aan een schuur en andere bijbouwsels achter de bedrijfswoning.

In oktober 1967 stortte als gevolg van een windhoos een gedeelte van de linker 'lange kas' in. De natuur was de sloper hooguit iets voor, op deze plaats verrees in het najaar van 1967 een stalen kas (warenhuis) van 16 kappen. Het jaar daarop werd het rechtsgelegen gedeelte van het terrein volgebouwd met een kas van 34 kappen. In 1969 werd het resterende gedeelte aan de linkerkzijde bebouwd, daardoor ontstond een aaneengesloten warenhuis van 41 kappen. Het front van de kwekerij was voor de tweede maal in haar bestaan geheel gesloten door glas-opstanden. In het nog bestaande oude middengedeelte van de kwekerij werden nog steeds druiven gekweekt. In de jaren 1969 en 1970 werd een groot gedeelte van dit middengebiet gesloopt om plaats te maken voor een centraal gelegen ketelhuis, waarin een oliestookinstallatie werd geplaatst. Twee jaar later ging men over op het gebruik van aardgas als brandstof. Ten behoeve daarvan werd een tweede ketel geplaatst met een aanmerkelijk grotere capaciteit, de oliestookinstallatie werd als reserve gehandhaafd. Op 1 maart 1974 overleed plotseling Wim Kortekaas. De enige zoon van Kortekaas, Gerard, was op dat tijdstip achttien jaar oud, te jong om zonder handlichting een bedrijf te mogen uitoefenen. De leiding van de grote kwekerij kwam daardoor in handen van zijn moeder P.H.L. Persoon. Dankzij de hulp van vrienden, familie en burens hebben zij de periode kunnen overbruggen tot aan 1978, toen de zoon oud en capabel genoeg was om de leiding van het bedrijf over te nemen. In 1974 was het gehele grondgebied van de kwekerij weer volgebouwd met kassen. Destijds werden er op de kwekerij voornamelijk groenten en asparagus geteeld.

Door concurrentie en tegenvallende oogsten stapte Gerard met zijn vrouw Erni over op de teelt van alstroemeria's. Het laatste aandenken aan de voormalige kwekerij verdween in 1990. In dat jaar werd de vijver gedempt, die daarvoor als

De kwekerij in haar nieuwe gedaante omstreeks de jaren tachtig. Vergelijkt men deze foto met oude kaarten dan is duidelijk te zien dat de verkaveling overeenkomt met de voormalige kasteeltuinen van het slot Honselaarsdijk. Collectie Historisch Archief Westland.

De bedrijfswoning van Nieuw-Honsel, vlak voor de sloop in 2020. Foto Gustaaf van Gaalen.

haven dienst had gedaan, welke op zijn beurt weer een restant was van de voormalige karpervijver, als eerder beschreven. Het verdere verloop van de kwekerij valt te omschrijven als normaal, identiek aan het verloop van de meeste Westlandse tuinbouwbedrijven. Vanaf 2010 ging Gerard Kortekaas over op de teelt van snijhortensia's. Omdat de kinderen geen toekomst zagen in het tuindersvak werd rondgekeken naar een koper. Paprikakweker en buurman Overgaag deed in 2019 een bod op de 4,7 ha land met opstallen en huizen, waarna het geheel in 2020 definitief werd verkocht. Met de sloop van het huis 'Nieuw-Honsel' kwam een definitief einde aan dit voor het Westland zo belangwekkende tuinbouwbedrijf.

Bronnen

- Collectie Kwekerij Overgaag (jaarverslagen).
- Haags Gemeentearchief (koopaktes).

De oudste dorpsfoto's van het Westland

De redactie heeft het initiatief genomen om in samenwerking met een aantal lokale historici de oudste dorpsfoto's van het Westland op te sporen en in het jaarboek te publiceren.

Onder het Westland verstaan we de dorpen in de gemeente Westland, de gemeente Midden-Delfland, Hoek van Holland en Loosduinen. In totaal komen we op zeventien dorpen en buurtschappen. Onze dank gaat uit naar de historische verenigingen en enkele lokale historici die enthousiast aan dit project hebben meegewerkt. Zij zijn op zoek gegaan naar de oudst bekende dorpsfoto's en hebben daarbij teksten aangeleverd. Van elk dorp is een afbeelding opgenomen. De geselecteerde afbeeldingen zijn in het algemeen uit de laatste decennia van de negentiende eeuw of van vlak na 1900.

Oude dorpsfoto's, al dan niet in de vorm van een prentbriefkaart, vormen een belangrijke bron van onze kennis over hoe onze dorpskernen er rond de vorige eeuwwisseling uitzagen. Ze zijn van belang bij topografisch, genealogisch en bouwkundig onderzoek.

De fotografie is al zo'n twee eeuwen oud. Aan het eind van de achttiende eeuw waren er al experimenten en rond 1825 lukte het de Fransman Joseph Nicéphore Niépce om een foto te maken, die later niet vervaagde. De oudste portretfoto's van Westlanders dateren van halverwege de negentiende eeuw, toen een enkeling zich door een fotograaf liet vereeuwigen in plaats van door een schilder. De oudst bekende dorpsfoto is uit 1867 en laat de eerste permanente bebouwing zien van de buurtschap Hoek van Holland. Aan het eind van de negentiende eeuw verschenen de eerste prentbriefkaarten.

De oudst bekende prentbriefkaart van het Westland komt uit Loosduinen en dateert van 1899. Tot 1905 mocht aan de achterzijde van een prentbriefkaart alleen het adres vermeld worden. Een boodschap aan de ontvanger werd tot die tijd op de voorkant van de prentbriefkaart geschreven. Is de achterkant beschreven dan kan men er welhaast van uitgaan dat de kaart van na 1905 is.

Prentbriefkaarten werden veelal uitgegeven door de plaatselijke middenstand, zoals een boekhandel, drukkerij of fotograaf. Een bekende uitgever van prentbriefkaarten van de regio was bijvoorbeeld fotograaf H. van Noort uit Loosduinen. De kaarten werden, anders dan tegenwoordig, niet alleen verstuurd ter gelegenheid van een verjaardag of andere bijzondere gelegenheid. Ze bevatten vaak zakelijke mededelingen of simpelweg een groet of de aankondiging dat men op een bepaalde datum of tijd op bezoek komt.

De Lier (vóór 1896)

Met de Domtoren prominent op de achtergrond zien we aan de rechterzijde van de Hoofdstraat een herkenbaar rijtje panden van Lierse ambachtslieden en winkeliers. Links kijken we tegen de gevel aan van een boerderij die in 1896 is afgebroken. Voorafgaand aan de sloop kocht mevrouw Alida Beeckman het hele perceel. Zij was de echtgenote van de hervormde predikant in De Lier en wilde daar een nieuwe hervormde school bouwen. Het schoolbestuur bleek echter niet in staat om de benodigde financiën bijeen te brengen en bovendien waren er nog te weinig leerlingen om een school te kunnen starten. In 1908 zette mevrouw Beeckman het schoolbestuur onder druk om binnen een jaar aan de gestelde eisen te voldoen. Het bestuur slaagde hier niet in en in 1909 verkocht zij het perceel aan het bestuur van de christelijke school. Dat beschikte wel over voldoende leerlingen en geld om direct met de bouw te kunnen beginnen. In datzelfde jaar werd de school in gebruik genomen.

Collectie familie Schram, De Lier.

Jan den Hoed

Den Hoorn (1905)

Gezicht op de Hoornsewal. Links was de groentewinkel van Nardus Kok. Voor de winkel liggen manden, waarmee de groente werd aangevoerd. Onder het pand was een ijskelder. Achter de bomen bevond zich café 'De Hoorn' van 'Ful' van Rijt, later Kees van Velzen. Hier werd van 1892 tot 1904 de eerste veiling van het dorp gehouden. Groenteboeren uit Delft waren de belangrijke afnemers. In het pand ernaast woonde Toon van der Burg, de barbier, en in het hoekhuis Ot Groen, de smid. Voor de huizen staan bekende bewoners van Den Hoorn, zoals Cees van der Ende (met emmer), later kolenboer, Dirk Troost (met voorschoot), kuiper en spekroker, daarnaast Maria Bitter-van Adrichem, weduwe van smid Rien Bitter, verder Ot Groen met zijn vrouw en Mina Koop met de eerste fiets van het dorp; zij was pakloopster en verkocht 'mooie stofjes'. Bij de schuit staat bode Kees Koppert uit Schipluiden. Hij kwam bier in tonnen voor het café afleveren. Op de bok van de kar zit Jan van Rooijen, kalverenkoopman.

Uitgever A.J. Prins, Delft. Collectie Museum Het Tramstation.
Jacques Moerman

Heenweg (circa 1928)

Deze foto van het begin van de Heenweg is genomen vanaf de Maasdijk. Rechts zien we het oude schoolmeestershuis dat vóór de voormalige openbare school staat. Deze school werd in 1883 na veel aandrang van de bevolking gebouwd. Links staan een aantal arbeidershuisjes, een café en op de hoek de kruidenierswinkel van Willem van den Burg, waarin na de Tweede Wereldoorlog fietsenmaker Hoger-vorst was gevestigd. De naam van weg en buurtschap is waarschijnlijk afgeleid van bepaalde zegge- en zeebiessoorten die plantkundig als 'heen' worden aangeduid en hier vroeger in dit deel van de laaggelegen Heen- en Geestpolder veel groeiden. De bewoners van Heenweg werden in de volksmond vaak 'Eendweggers' genoemd. In jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw zijn er aan de Heenweg huizen gebouwd, waardoor er een buurtschap met een paar winkels ontstond. In 1954 kwam er een NH kerk, die nu niet meer in gebruik is. Het oude, karakteristieke schoolmeestershuis is afgebroken; op die plek is een appartementencomplex verrezen. Ook aan de andere kant van de weg is nieuwbouw gekomen. Daardoor heeft Heenweg vanaf de Maasdijk gezien nu een heel ander aanzicht gekregen.

Fotograaf L. Coltof, Maassluis. Collectie Historisch Archief Westland.
Jan Dahmeijer

Hoek van Holland (1867)

We zien het directieverblijf van Rijkswaterstaat. De bouw hiervan werd op 21 augustus 1863 aanbesteed en het was de eerste permanente bebouwing van de buurtschap Hoek van Holland binnen de gemeente 's-Gravenzande. Een uitstulping aan het land in zuidwestelijke richting stond toen al bekend als 'den Hoek van Holland'. Zeer aannemelijk is dat ir. Pieter Caland vanuit het directieverblijf de leiding had bij de aanleg van de Nieuwe Waterweg. Het eindpunt van de nieuw aangelegde 'Rijksstraatweg naar 's Gravezande' lag naast het directieverblijf.

Door de jaren heen breidde Hoek van Holland zich uit met een hotel, postkantoor, school, (dienst)woningen en twee kerken. Na de bouw van het Fort tussen 1881 en 1889 was uitbreiding van deze buurtschap niet mogelijk vanwege de zogenaamde kringenwet. Daarom ontstond na de opening van de Hoekse Lijn op 1 juni 1893 de Nieuwe Hoek, de huidige dorpskern. Het bestaande gedeelte werd de Oude Hoek en dit is tijdens de Tweede Wereldoorlog grotendeels door de Duitsers afgebroken, zo ook eind 1942 het directieverblijf. Het directieverblijf stond ter hoogte van het grote parkeerterrein aan de Strandweg, dat daar na de oorlog is aangelegd.

Fotograaf Jacobus van Gorkom jr. Collectie Stadsarchief Rotterdam.
Henk van der Lugt

Honselersdijk (1901)

De Hofstraat, die we hier zien in de richting van de Prinsegracht, heet nog Naaldwijkse Wegh. Links staat de Nederhof uit 1641, die in de volksmond 't Hof genoemd wordt. Er wonen kinderrijke gezinnen. De gevel links is gepleisterd en er staat een vrouw in een deuropening van de onderwijzerswoning. Hiernaast is het lokaal van de bewaarschool, maar tot 1875 was hier de lagere school gevestigd. Op de hoek bevindt zich de werkplaats van timmerman Leendert Vingerling. Hij woont zelf aan de overkant van de straat. Rechts is in de bestrating de rails te zien waar de stoomtram van de WSM over sukkelt en in de bocht meestal wat kooltjes verliest. Aan het einde van de weg zien we de bomen langs de Prinsegracht en de witte gevel van het 'Instituut', een jongensinternaat voor tuinbouwonderwijs, dat in 1707 is gebouwd als hofherberg. Daarnaast ligt de voormalige stal en koetshuis van de herberg. Deze is in 1887 omgebouwd tot openbaar drinklokaal en zal later de naam café 'Bij 't Hof' krijgen. Helemaal rechts staan drie woningen vlak langs de tramrails. Hier wonen timmerman Vingerling, bakker Van Riet en schipper Gerrit van der Lugt.

Collectie Historisch Archief Westland.

Jolanda Faber

Kwintsheul (vóór 1900)

Het dorpshart van Kwintsheul, gezien in de richting van Wateringen. Kruidenier Maarten van der Knaap, wiens pand rechtsachter summier zichtbaar is, bracht de getoonde foto vóór 1900 in de handel. Vanaf 1884 vestigde hij zich aan de Lange Wateringkade, hoek Broekweg. Links staat de sinds 1830 bestaande wagenmakerij van Piet Korving, die later naar de overzijde verhuisde en daarna de rijwielhandel van Nic. Loomans werd. Op het paardenpad konden met paarden bespannen wagens elkaar nauwelijks passeren. De smalle doorgang bij de Holle Watering werd pas omstreeks 1960 bij een grootscheepse reconstructie aangepast. Kwintsheul werd vóór 1900 vaak deftig met een Q geschreven, waarna ze plaatsmaakte voor een eenvoudige K. Het dorpshart werd in die jaren 's nachts met petroleumlampen verlicht; Hein Valstar was vanaf 1885 jarenlang de vaste lantaarnopsteker. Links het draaibruggetje naar het Slimpad én naar de woning van de familie Verkuijen. Na de bouw van de Sint Andreaskerk in 1893 werd een klein gedeelte van de eeuwenoude Broekweg omgedoopt in Kerkstraat. Op de voorgrond kapelaan M. Bohl met zijn vertrouwde Goudse pijp.

Collectie Koos van Leeuwen.

Koos van Leeuwen

Loosduinen (1899)

Deze oudste prentbriefkaart van Loosduinen toont het uit 1888 daterende badhotel Koningin Wilhelmina Zeebad, het eerste hotel op Kijkduin. Zelfs in slechte zomers was het hotel drukbezet. Doordat het baden in zee populair werd, is bij Kijkduin in 1855 een berging voor een reddingsboot gebouwd. In 1881 kocht Loosduinen een stukje duin van de Nederlandse staat voor de bouw van een badhuis en een hotel. In de jaren twintig werd het Wilhelmina hotel gemoderniseerd en uitgebreid. Het was tot over de grenzen befaamd om zijn goede keuken. Helaas is het in de Tweede Wereldoorlog afgebroken om plaats te maken voor de Atlantikwall.

In 1923 annexeerde Den Haag de zelfstandige gemeente Loosduinen en in 1926 werden uitbreidingsplannen gemaakt voor het gebied Kijkduin, Meer en Bos en Bohemen. Bouwbedrijf Meyer bouwde in de jaren zeventig op Kijkduin de gezellige familiebadplaats met winkelpromenade en werd eigenaar van het Atlantic-hotel, gebouwd op de plaats van het vroegere 'Koningin Wilhelmina Zeebad'. Vanaf 2018 begon een totale 'upgrading'. De winkelpromenade werd met de grond gelijk-gemaakt en Kijkduin is volgens velen 'wel groots maar minder gezellig' herrezen.

Uitgever H. van Noort, Loosduinen. Collectie Hans Klok.
Corrie Hoekstra

Maasdijk (circa 1915)

Het dorp Maasdijk, dat haar naam ontleent aan de dijk die omstreeks 1250 werd aangelegd, beslaat twee polders: het Honderdland en de Oranjepolder. De eerste werd in 1250 en de tweede in 1644 ingepolderd. In beide polders lagen aanvankelijk alleen boerenhoeven en ten zuiden van de dijk was een lintbebouwing met huisjes voor boerenarbeidersgezinnen. Omstreeks 1850 kwam in het Honderdland de tuinbouw in opkomst en er ontstond ook ten noorden van de dijk een lintbebouwing voor tuinders en hun werkvolk. Om in de toenemende vraag naar woonruimte te voorzien werd de Verkadestraat aangelegd (1910) en er verrees een blok van tien arbeiderswoningen, in de volksmond aangeduid als 'de Tien Plagen'. Gaandeweg ontstond zo een kleine dorpskern met een kerk, een lagere school, een bakker, schoenmaker, een café, diverse kruidenierswinkeltjes en een postkantoor. Deze ansichtkaart, uitgegeven door kruidenier R. van de Hoeven omstreeks 1915, geeft een beeld vanaf de Maasdijk richting het postkantoor met geheel links de brug naar de Verkadestraat. Op de voorgrond enkele tuinderswoningen met in de Vliet een veilingschuit waarmee de tuinbouwproducten naar Westerlee werden vervoerd.

Collectie Jan Otto Voogt.
Jan Otto Voogt

Maasland (circa 1890)

Op de foto zien we de dorpskern, links de oude 's Herenstraat en rechts de Burgemeester van der Lelykade, vroeger de Commandeurspolderkade. De foto is genomen vanaf een bruggetje dat ter hoogte van het net gebouwde gemeentehuis lag. Links: de meisjes en de dienstbode staan voor een graanpakhuis uit 1743. Het huis is in 1945 afgebroken. Daarnaast staat het melklokaal, waar de boeren hun melk brachten voor vervoer naar de melkfabriek Hollandia in Vlaardingen. Hiernaast is café de Pynas, het voormalige rechthuis en herberg. Naast de Pynas is het schelpenpleintje waar een kruidenierszaak stond, nu Museum De Schilpen. In de Vliet ligt een beurtschipper die op Maasland, Delft en Rotterdam vaart. Daarachter is de platte brug die naar de Doelstraat en het Kerkplein leidt. Aan het einde van de Vliet zijn de contouren van de toren en de doopkapel van de Oude Kerk te zien. Rechts: aan de Burgemeester van der Lelykade stond een aantal boerderijen. Ook was er een kaaspakhuis, een kaas- en graanhandel, een kleermakerij en diverse winkeltjes. Een schuit met melkbussen ligt klaar voor vertrek.

(vermoedelijke) Fotograaf L. Coltof uit Maassluis. Collectie Museum De Schilpen.
Trudy Werner

Monster (circa 1880)

We zien links pensionaat Sint Jozeph aan de Vaart, tegenwoordig de Havenstraat. Het pensionaat had verschillende aangrenzende panden in gebruik. Rond 1900 is er een beeldbepalende uniforme gevel voor geplaatst. De gefortuneerde familie Van der Horst van de buitenplaats Zeerust aan de Haagweg kocht in 1844 op deze plek een woning met het doel er een school voor katholiek onderwijs in te vestigen. Enkele zusters uit Roosendaal namen er hun intrek in. In 1850 vond de officiële start plaats van een kostschool voor pensionnaires van goeude komaf. Er was gratis lager onderwijs voor katholieke meisjes uit Monster. In 1994 vertrokken de laatste zusters. Het monumentale pand werd toen verbouwd tot woningen en party- en congrescentrum De Noviteit.

De vaart is gegraven aan het eind van de zestiende eeuw. In een van de aan de zuidkant van de vaart liggende 'schipperswoningen' woonde rond de vorige eeuwwisseling huisarts Van den Brink. Om zijn patiënten sneller te kunnen bereiken, werd volgens de overlevering speciaal voor hem een 'kwakeltje' aangelegd. Dit deel van de vaart is in 1929 gedempt in verband met de aanleg van de Emmastraat.

Collectie Hans Rebers.

Hans Rebers

Naaldwijk (circa 1870)

De foto toont de zuidkant van het Marctveld, het huidige Wilhelminaplein. Het plein is nog omgeven met een 'balie' om het vee aan vast te binden. In 1878 wordt die vervangen door een ijzeren draad. De dorpspomp staat voor het Oude Raadhuis, maar was weinig honkvast. Hij heeft sinds 1550, toen staande voor herberg Torenburg, vrijwel alle hoeken van het plein gezien. Rechts zien we het oude raadhuis uit 1561 met een door prins Willem III van Oranje veranderde voorgevel uit 1688. De kruiskozijnen zijn bij een restauratie in 1934 aangebracht, evenals de wapens van de familie Van Naaldwijk, Frederik Hendrik en Willem III. Het grote pand in het midden is in 1921 afgebroken om plaats te maken voor de Hanzebank met trapgevel. Op de linkerhoek staat het 'witte huis' van wethouder Karel Stokdijk, waar in 1954 de Coöperatieve Boerenleenbank 'De Voorschotbank' wordt gevestigd.

Collectie Historisch Archief Westland.

Gerard Beijer

Poeldijk (vóór 1900)

De Voorstraat gefotografeerd voor 1900. Het gemis van persoonsnamen zal daarom voor lief moeten worden genomen. Links zien we met uithangbord het café van Daam van Dijk en later van dochter Ant. Ernaast had Koos Zuyderwijk zijn 'Westlandsche fruithal'. Het pand met de sierlijke dakrand was het Poeldijkse brandspuithuisje. Timmerman M. van der Haar was jarenlang opperbrandmeester en aannemer Y. Haagen brandmeester. De opname moet nabij de T-kruising Leuningjes, nu Irenestraat en Voorstraat, pal naast het oude café 'Het Witte Paard' van Frans Toussaint zijn vervaardigd, herkenbaar aan het stukje uithangbord rechtsboven. Voorbij genoemd café dreef Willem van der Valk een zuivelhandel. Het stokoude pandje iets verderop werd aan het begin van de twintigste eeuw afgebroken. Het maakte plaats voor een imposant pand, waarin Nic. Verbeek als laatste bakker actief was. Nog wat verder de straat in tekende Anton Pieck een van de schilderachtige kopgeveltjes als onderdeel van een Poeldijks kwartet meesterwerkjes. De woning centraal op de foto werd al in 1851 gebouwd ten behoeve van de familie Van der Knaap.

Collectie Koos van Leeuwen.

Koos van Leeuwen

Schipluiden (1882)

Een foto van de timmerwerf tevens molenmakerij van Dirk Verboom († 1883) in de Dorpsstraat te Schipluiden. Voor de woning liggen 'taatsen' van molenassen. De schuit in de Gaag werd voor de aan- en afvoer van bouwmaterialen gebruikt. Veel woningen hadden aan het water een eigen wasstoep. De grote opening in de werkplaats diende voor de eerste bewerking van het hout, bijvoorbeeld voor molenwieken. In de toegang staan links de familie Verboom en rechts Leen van Bergen en Jan Pieter Westerman. De laatste was eerst zaakwaarnemer en later eigenaar van deze eeuwenoude werkplaats. Tot ver in de negentiende eeuw bevond zich aan het hek een bord met de tekst: 'Met arbeid groot win ik mijn brood en dat met lusten, en na mijn dood in Abrams schoot hoop ik te rusten'.

De timmerwerkplaats is nu een woonhuis; de gevel is grotendeels bewaard gebleven, evenals het rieten dak. In Schipluiden waren de timmerlieden, metselaars en smeden aan de Dorpsstraat gevestigd. Kleine ambachtslieden zoals de kleermaker, de schoenmaker, een boekdrukker en een kapper hadden hun pand aan de Vlaardingsekade.

Familiearchief J.P. Westerman.

Jacques Moerman

's-Gravenzande (vóór 1898)

Het marktveld. Rechts de zogenaamde 'Poelsloot', een middeleeuwse ondiepe waterplas bedoeld om bluswater te hebben bij brand in het centrum. De waterpoel was tevens geschikt om rijpaarden te drinken te geven. Deze plas is in 1898 gedempt. Links op de foto zien we de dorpspomp die gebouwd is rond 1680 op de plek waar vóór die tijd al een stadswaterput lag, waaruit met een emmer water kon worden geschept. De pomp is gebouwd van Bentheimer zandsteen en werd in de loop van de tijd enige malen gerestaureerd. Tot in de twintigste eeuw heeft deze pomp de bevolking van schoon drinkwater voorzien.

Op het marktveld hebben altijd bomen gestaan. In 1898 besloot de gemeente om alle 82 iepenbomen op het marktplein te rooien. Op de achtergrond zien we de openbare lagere school die rond 1834 aan de oostkant van het marktplein werd gebouwd. Hierdoor werd het middeleeuwse marktveld bijna de helft kleiner. Omdat dit schoolgebouw te klein geworden was en in slechte staat verkeerde, werd ter vervanging in 1936 aan de Van de Kasteelestraat een nieuwe openbare school gebouwd die de naam Koningin Wilhelminaschool kreeg.

Collectie Jan Dahmeijer.

Jan Dahmeijer

Ter Heijde (circa 1910)

De inwoners van Ter Heijde zijn in het verleden voortdurend in gevecht geweest met de zee. Zo moest de in 1667 gebouwde kerk na een aantal zware stormen in 1720 worden afgebroken. Hij is 350 m landinwaarts herbouwd. Een gedenkbord in de kerk herinnert daar nog aan.

Tot 1830 was de visvangst een belangrijke bron van inkomsten voor de Heijenaren. Op deze ansichtkaart uit het begin van de twintigste eeuw zien we de kerk en het (school)plein met de dorpspomp. In het koepeltorentje van de kerk stond ooit een van de oudste uurwerken van ons land. Het dateerde van 1604 en was naar alle waarschijnlijkheid afkomstig uit de kerk van Scheveningen. In het pand links voor de kerk zat de Coöperatieve Broodbakkerij en Verbruikersvereniging 'De Eendracht'. Tegenover de kerk, niet te zien op de afbeelding, stond de Willemsschool.

In 1929 besloot de gemeenteraad van Monster tot sloop en herbouw van nage-noeg het gehele dorp. Het herbouwde dorp viel in de Tweede Wereldoorlog onder de Duitse sloophamer, alleen de kerk en het dorpscafé overleefden het.

Collectie Jan Storm.

Jan Storm

't Woudt (circa 1910)

In die tijd lag de bebouwing van het kerkdorp nog volledig verscholen achter hoge bomen en rijen knotwilgen. Het kostersechtpaar Van der Mark poseert hier voor het schoolhuis. De vrouw draagt nog de traditionele klederdracht. Zij hielp haar man in de kerk en verzorgde de turven in de testjes van de stoven die als voetverwarming dienden. Het schoolhuis bezat één klaslokaal; de schoolmeester was tevens koster van de kerk. Reeds vóór de Reformatie (vóór 1572) werd in 't Woudt onderwijs gegeven. Het huidige schoolhuis verving in 1772 een ouder gebouw. In 1874 verhuisde de school naar Den Hoorn. Vanaf die tijd is het pand in gebruik als kosterswoning. Het witte huis ernaast heeft tot in de negentiende eeuw dienst gedaan als herberg. Volgens overlevering hing hier vroeger een uithangbord met de tekst: 'Het groene Woudt alhier, jenever, brood en bier'. De kerk van 't Woudt is omstreeks 1277 gesticht. Rond 1500 is het gebouw vergroot en de toren verhoogd. Helaas is het koor van de kerk in 1831 afgebroken.

Fotoatelier Jan de Haas, Hillegom. Collectie Jacques Moerman.
Jacques Moerman

Wateringen (1883)

Deze foto is genomen toen Pastoor Andreas van Lottom zijn vijftigjarig pastoorseest vierde. Hij werd priester in 1825, pastoor in 1833 en als zodanig in 1849 in Wateringen aangesteld. Katholiek Kwintsheul kerkte in Wateringen tot er in 1870 een hulpkerk kwam. In de eerste koets zit de pastoor links. De koetsier rechts is boer Koos van Schie. Hij reed de pastoor vanaf 1870 twintig jaar lang iedere zondag heen en weer naar Kwintsheul. De pastoor weigerde bij zijn feest in een staatsiekoets te stappen naar Kwintsheul. Zijn koetsier Koos moest komen en de staatsiekoets reed er leeg achteraan. Men ziet hier de Heulweg met zicht op Wateringen. De foto is vanaf de Dorpskade genomen. Het bruggetje rechts leidde naar de boerderij van Piet van Zeijl. Het grote gebouw rechts is café De Roskam. Boven de huizen links, die gelegen zijn aan het Plein, zien we een deel van de toren van de hervormde kerk. De pastoor overleed op 20 april 1890, vlak voor de realisatie van de Sint Andreaskerk die naar hem genoemd werd.

Collectie Historische Vereniging Wateringen-Kwintsheul.
Chris Batist

Westlanders op bedevaart door de eeuwen heen

Het verschijnsel bedevaarten
kan in het Westland terug-
vallen op een oude traditie.

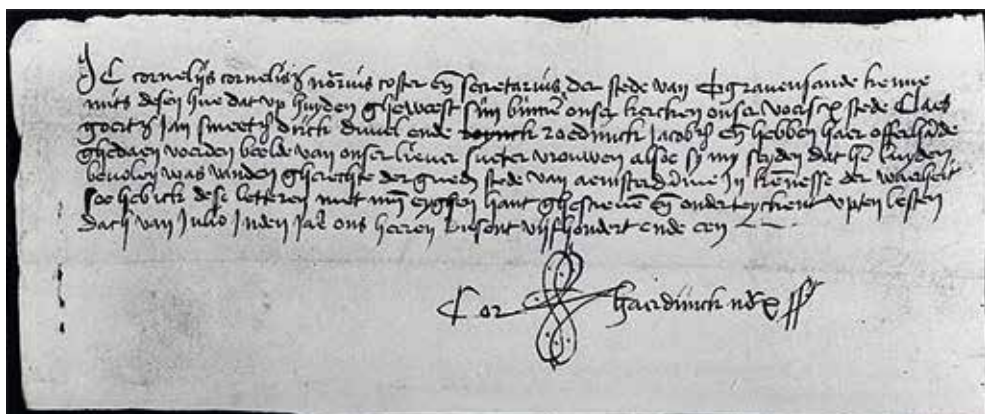
Van heinde en verre kwamen
in de Middeleeuwen pelgrims
naar hier. Maar ook West-
landers zelf gingen, en gaan
nog steeds, op bedevaart.

Bedevaarten kunnen in het Westland terugvallen op een oude traditie. In de Middeleeuwen waren 's-Gravenzande, De Lier en in mindere mate Monster bedevaartsoorden. Na de Reformatie in de zestiende eeuw werden de bedevaarten in Nederland boven de rivieren verboden. De Reformatie verbood de heiligenverering, die als strijdig werd beschouwd met het tweede gebod, het beeldverbod. Pas na de komst van de Fransen in 1795 werd in ons land volledige godsdienstvrijheid ingevoerd. Dat maakte vanaf het begin van de negentiende eeuw een sterke opleving van de bedevaarten mogelijk. Vanuit het Westland werden talrijke bedevaarten naar Kevelaer, Heiloo, Den Briel en Lourdes georganiseerd.

Pelgrims gingen door de eeuwen heen dichtbij of verder weg op bedevaart om bij het beeld van een heilige of een relikwie een zegen af te smeken of een aflaat tot vergeving van de zonden te verkrijgen. Zieken hoopten dat een bedevaart tot een wonderbaarlijke genezing zou leiden. In de Middeleeuwen was de bedevaart in de eerste plaats een straf. Het was een middel om zich voor enige tijd te ontdoen van lastige en criminele elementen. Recidivisten en daders van misdrijven tegen het leven moesten vaak verderaf gelegen plaatsen bezoeken of werden voor jaren uit de stad verbannen. Daardoor was de bedevaart een uitermate geschikt middel om eigenrichting te voorkomen. De bedevaart voorkwam ook vervolging door het slachtoffer en was een instrument om de dader tot inkeer te laten komen, een

duidelijk christelijk element in de rechtspleging. Voor misdrijven tegen de ouders stond slechts een bedevaart naar Rome open. De eeuwige stad was in de Middeleeuwen de enige stad die aan een bepaald misdrijf was gekoppeld.

Voor veroordeelde Westlanders zijn wij aangewezen op de rechterlijke archieven van voor de Reformatie. Zover gaan de rechterlijke oud-archieven in de dorpen van het Westland niet terug. De historicus is dus aangewezen op die in omringende steden, maar die veroordeelden alleen hun eigen inwoners. Het crimineel vonnisboek uit Gouda vermeldt in 1449 een uit de hand gelopen geschil over een zeer onredelijke bejegening van een vrouw. Het gerecht legde een zoen (verzoening) op. De dader moest de vrouw 18 schellingen betalen en vergiffenis vragen. Daarna zou hij binnen drie maanden drie bedevaarten moeten doen naar respectievelijk Onze Lieve Vrouw in 's-Gravenzande, het Heilig Bloed in Haarlem en Onze Lieve Vrouw in Amersfoort. Na iedere bedevaart moest hij eerst een bewijs kunnen overleggen voordat hij aan de volgende bedevaart kon beginnen.¹

Bewijsbrief van de koster van de kerk, tevens secretaris van de stad 's-Gravenzande, dat een viertal door het gerecht van Amsterdam veroordeelde mannen hun bedevaart met het geven van offers hebben gedaan: 'voer den beelde van onser liever sueter vrouwen', 31 juli 1501. Stadsarchief Amsterdam.

's-Gravenzande

In het graafschap Holland was vooral 's-Gravenzande in de late Middeleeuwen een populair bedevaartsoord. Vanuit de steden Schiedam, Rotterdam, Leiden, Den Briel, Gouda en Haarlem werden tussen 1370 en 1557 opgeteld 248 burgers op strafbedevaart naar 's-Gravenzande gestuurd. Hiervan waren er 159 afkomstig uit Leiden, vanwege de lakennijverheid een belangrijke stad in deze periode. Daarmee kon 's-Gravenzande wedijveren met andere grote bedevaartsoorden als Antwerpen en Amersfoort.² Bedevaartgangers gingen niet alleen voor straf naar 's-Gravenzande,

maar ook om Maria om een gunst te vragen of haar te danken voor een verleende gunst. Vaak werden dan votiefgaven³ aan de kerk gegeven, zoals geld, goud, beelden en andere kostbaarheden. Ook de graven van Holland gingen frequent op bedevaart in 's-Gravenzande. Het lag vlakbij Den Haag en was te voet bereikbaar. Albrecht van Beieren ging er tussen 1395 en 1404 regelmatig op bedevaart, waaronder zeven keer in 1396, het jaar van de veldtocht tegen de Friezen. Bij die gelegenheid schonk hij een gouden beeld. Filips de Goede gaf een kerkraam en zijn zoon Karel in 1457 een grote calvarie van goud en email.⁴

Het Mariabeeld in de kerk van 's-Gravenzande zou volgens de overlevering door de Duitse keizer Frederik in 1227 tijdens een kruistocht naar het Heilige Land meegenomen zijn uit Zuid-Italië. Via zijn vrouw Elisabeth van Thüringen en zijn dochter Sophia kwam het beeld terecht bij gravin Machteld. Deze zou het rijkelijk met sieraden getooide beeld nog tijdens het bewind van de Utrechtse bisschop Otto III (†1249) aan de kerk van 's-Gravenzande hebben geschonken, waar het meteen de aandacht trok. Het beeld is tijdens de Reformatie uit de kerk weggehaald en door katholieken thuis bewaard. Het is waarschijnlijk een houten beeld geweest. Op grond van het bewaard gebleven zegel van de kerk kan worden verondersteld dat het een staande Madonna betrof met het Jezuskind op de linkerarm. Het blazoen van de rederijkerskamer van 's-Gravenzande toont een staande Madonna met het Jezuskind op de rechterarm. Op 23 juni 1587 werd door stadhouder Maurits een plakkaat uitgevaardigd, waarin de bedevaarten werden verboden. 's-Gravenzande werd uitdrukkelijk vermeld.⁵ De straf bestond in ieder geval uit een geldboete van 24 carolusgulden. De Mariaverering was echter hardnekkig want in 1647 vaardigden de Staten van Holland een nieuw plakkaat uit. In 1638 bevond het beeld zich niet meer in 's-Gravenzande maar in Delft, waar het onder beheer van de aartspriester vereerders aantrok. Over het beeld wordt in 1716 gemeld dat het op het Delftse begijnhof werd bewaard, terwijl het hoofd van ouderdom reeds vergaan was. Het is niet bekend wat er later met dit beeld is gebeurd.

In particulier bezit bevindt zich nog een Mariabeeld, dat volgens de eigenaar uit 's-Gravenzande afkomstig is en uit de periode rond 1500 dateert. De Maria van dit beeld draagt net zoals bij het middeleeuwse beeld Jezus op haar linkerarm. Het is gezien de datering echter duidelijk een ander beeld dan het beeld dat door keizer Frederik uit Italië is meegenomen. De Mariaverering van 's-Gravenzande heeft tot in de achttiende eeuw haar sporen achtergelaten, al woonden er weinig katholieken meer. Ondanks de Reformatie vereerden ze de 'goddelijke maagd' als patrones en plaatsten ze een beeld. Aan de voet van het beeld stond het volgende rijm:

'Onze Lieve Vrouwe te 's Gravenzande is ons te wille,
Sy heeft twee houten armen, twee peere bomen bille.'⁶

Het Mariabeeld dat volgens de overlevering uit 's-Gravenzande afkomstig is, circa 1500. Particuliere collectie. Foto auteur.

Tijdens bedevaarten werden pelgrimstekens gekocht en op hoed, jas of tas gedragen. Achterin een middeleeuws getijdenboek uit de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bevindt zich een bladzijde met 23 ingenaaide zilveren pelgrimsinsignes. Eén ervan is afkomstig uit 's-Gravenzande.⁷ Ook in de collectie van de bekende particuliere verzamelaar H. van Beuningen (1920-2015) bevindt zich een pelgrimsinsigne uit 's-Gravenzande.

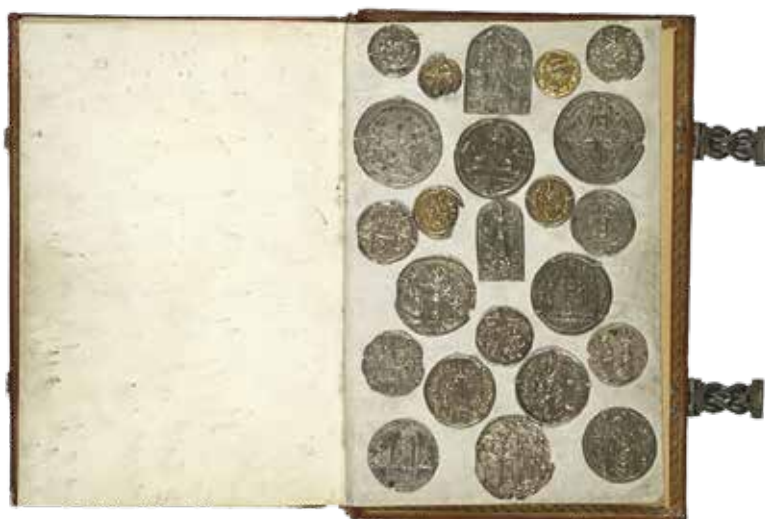

De Lier

Werd het Mariabeeld in 's-Gravenzande gered, slechter liep het af met het beeld van de Heilige Joris in De Lier. Pastoor Arent Dirckz Vos, die in 1532 naar De Lier kwam, sympathiseerde met de nieuwe calvinistische leer. In 1566 sloeg hij het beeld aan diggelen en verbrandde de restanten. Vier jaar later viel Vos in handen van de Inquisitie. In mei 1570 werd hij in Den Haag ter dood gebracht. De verering van Sint Joris in de huidige Domkerk kwam definitief ten einde toen de Watergeuzen De Lier in 1572 veroverden. Tegelijk was het afgelopen met de Sint Jorisprocessie, die jaarlijks op de feestdag van Sint Joris op 23 april van De Lier naar Delft trok, waar voor de gesloten Sint Jorispoort de tekst van Psalm 24: 'Heft, poorten, uw hoofden omhoog' werd gezongen.⁸

Monster

De huidige hervormde kerk was in de Middeleeuwen gewijd aan de heilige Machutus, een bisschop, die in de zesde en zevende eeuw in Bretagne leefde. Tot aan de Reformatie hadden bedevaarten naar Monster plaats, omdat het gebed tot Machutus genezing van epilepsie zou brengen. Pogingen om de Machutusverering in de negentiende eeuw nieuw leven in te blazen hadden weinig resultaat. Machutus was inmiddels overschaduwd door twee nieuwe heiligen: de Monsterse pastoor Adriaan van Hilvarenbeek en zijn kapelaan Jacob Lacops, beter bekend als de Martelaren van Gorcum. Zij werden in 1867 heilig verklaard.⁹

Pagina in het vijftiende-eeuwse getijdenboek d'Oiselet met 23 ingenaaide pelgrimsinsignes. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Ms 77 L 60.

Pelgrimsinsigne uit het getijdenboek d'Oiselet. Het insigne geeft de Annunciatie weer in een gotisch bouwwerk met daaronder het opschrift 'SGRAVENZAND' en rondom AVE ORA PNA (Pro Nobis Amen): Wees gegroet [Maria] bid voor ons. Amen. Foto Vereniging Oud 's-Gravenzande.

Pelgrimsinsigne met afbeelding van staande Maria met Kind op haar arm, in gotische omlijsting van steunberen en opschrift SGRAVESANDE. Datering 1400-1450, gevonden in Rotterdam. Collectie Familie Van Beuningen, inv.nr. 3872.

Coenraet Decker. *Sint Jorispoort in Delft. Hier trok de Lierse processie jaarlijks naartoe op de feestdag van Sint Joris, 1667-1680. Particuliere collectie.*

Devotieprentje van Sint Machutus uit circa 1900. Bisdomeerf Den Bosch.

Herleving processies en bedevaarten na circa 1800

De publieke uitoefening van het katholicisme bleef in de Republiek der Verenigde Nederlanden tot ver in de achttiende eeuw verboden. Pas in de laatste decennia van deze eeuw kwam er meer godsdienstvrijheid. In 1787 kreeg bijvoorbeeld pastoor Wigbols toestemming om in Naaldwijk weer een parochie op te richten. De katholieken namen hun oude gewoonten weer op.

Het herleven van processies en bedevaarten veroorzaakte echter onrust

in protestantse kringen. In de Grondwet van 1848 werd de openbare godsdienst-vrijheid beperkt tot gebouwen. Artikel 167 van de Grondwet dat deze kwestie regelde, is bekend geworden onder de naam 'processieverbod'. Het was voortaan niet toegestaan processies te houden in plaatsen waar dit niet gebruikelijk was. In de praktijk betekende dit een verbod op publieke religieuze manifestaties in vrijwel het gehele gebied boven de grote rivieren. Door deze beperkingen gingen katho- lieken steeds meer naar vervangende heilige plaatsen in het buitenland, zoals het Duitse Kevelaer en het Belgische Scherpenheuvel. In de loop van de negentiende eeuw kwamen daar de bedevaarten naar Lourdes, Den Briel en Heiloo bij.

Kevelaer

Kevelaer is een Duits stadje vlak over de grens, ten noordoosten van Venlo. Vol- gens de overlevering kreeg de handelsreiziger Hendrick Busman in 1642 bij een wegkruis in Kevelaer drie keer opdracht om een kapel voor Maria te bouwen. Twee keer liep hij door maar de derde keer gaf hij gehoor aan de opdracht. Sinds die tijd groeide het stadje uit tot het grootste Mariabedevaartsoord in Noordwest-Europa. In een groot aantal Nederlandse steden werden broederschappen van de bedevaart naar Kevelaer opgericht. In 1819 vond de oprichting van de Westlandse bedevaart naar Kevelaer plaats.¹⁰ Aanvankelijk was de broederschap in de Hippolytuskerk in Delft gevestigd. In het archief van deze parochie, dat zich thans in het archief van de gemeente Delft bevindt, is niets meer te vinden over gezamenlijke bedevaarten uit de begintijd. In particulier bezit bevindt zich een instructieboekje voor de leden van de broederschap uit 1823: 'Onderrigting voor de pelgrims der Westlandsche

processie'. Het boekje geeft een nauwkeurige beschrijving van het dagprogramma van de reis naar Kevelaer en bevat voor- schriften voor de wijze waarop een aflaat verdiend kan wor- den. Een aflaat is een kwijt- schelding van tijdelijke zon- den, waardoor het verblijf in het vagevuur wordt verkort.¹¹

Pagina uit het instructieboekje uit 1823 voor de leden 'behoorend tot de Westlandsche Processie naar Kevelaer' met een overzicht van te verdienen aflaten. Particuliere collectie.

Een bedevaart naar Kevelaar was een echte boetetocht. Men ging in de begintijd per trekschuit te middernacht naar Rotterdam. In de kerk op de Wijnhaven werd om vijf uur 's morgens een Heilige Mis opgedragen en daarna ging het per stoomboot naar Nijmegen. Vandaar was het nog 44 km naar Kevelaar en gingen de pelgrims te voet verder, waarbij onderweg veel kerken werden aangedaan. Behalve de vele pelgrims gingen er ook minstens tien kisten vol materialen mee zoals vaandels, processiestaven, kaarsen, lantaarns, sjerpen, enzovoort. Bij de Inspectie der Directe Belastingen, Invoerrechten en Accijnzen werd een verzoek ingediend om vrijdom van invoerrecht voor processiegoederen.

Tussen 1834 en 1839 verbleef de Amsterdamse koopman Jacobus Allebé in een pension in het Duitse Gogh, niet ver van Kevelaar. Allebé was de weduwnaar van de uit Monster afkomstige Maria Herckenrath, die in 1827 overleed. Zij hadden twee kinderen, Gerard en Theresia. Deze laatste kwam na het overlijden van haar moeder bij grootmoeder Alida Milius op Geerbron in Monster wonen. Vader en dochter hielden contact door middel van brieven. Op 8 september 1838 schrijft vader Allebé over de doortocht van de Westlandse bedevaartgangers door Gogh. Hij trof onder hen zijn vriend Hersbach uit Monster aan, maar ook verscheidene 'fatsoendelijke jufvrouwen waaronder meerder nog jongen'. Hij maakte zich zorgen over hun terugreis vanwege het te verwachten slechte weer. Er komen die dag meer dan duizend pelgrims langs voor een consumptie op het Marktpllein van Gogh. 'Of het vanavond ook wat morssig zal zijn?! Bah', klaagt Allebé.¹²

Volgens het reglement uit 1881 van de Westlandse processie naar Kevelaar stond de processie toen onder oppertoezicht van de toenmalige bisschop van Haarlem P.A.M. Snickers. Het bestuur van de broederschap bestond uit een president en vijf leden, die broedermeesters werden genoemd. President was pastoor Andreas van Lottom van Wateringen. P.J. Samwel en G.J. Schilperoort waren allebei broeder-directeur en C.P. Hoek secretaris en penningmeester. De broederschap was niet winstgericht: het batig saldo werd aangewend voor het lezen van heilige mis-sen voor de overleden leden.¹³ De Sint Jan de Doperkerk te Wateringen werd in 1912 broederschapskerk. De kerk bewaart nog steeds vier processievaandels: een ongedateerd, een van het vijftig-, een van het vijfenzeventig- en een van het honderdjarig bestaan. Verder verwijzen de glas-in-loodramen in de rechter zijvleugel van de kerk naar de Mariaverschijning en beschikt de kerk nog over een Mariabeeld dat in Kevelaar door de straten werd gedragen.

In de jaren dertig ging de bedevaart ondanks de politiek gespannen verhouding met Duitsland gewoon door. In 1938 reed een speciale bedevaarttrein, die op 30 augustus om 8.00 uur 's morgens vertrok vanaf station Hollands Spoor. De

Links: een van de processieramen in de Sint Jan de Doperkerk in Wateringen, geplaatst tijdens de bouw van de kerk in 1901. Collectie Sint Jan de Doperkerk, Wateringen. Rechts: vaandel vijftig jaar Westlandse processie naar Kevelaar, 1819-1869. Collectie Sint Jan de Doperkerk, Wateringen. Foto Ron Nieuwenhuizen.

reizigers werden vooraf streng geïnstrueerd. 'Het is verboden aan de stations waar de trein stilstaat te zingen of overluid te bidden', meldt het reglement. 'Zoowel gedurende de reis als gedurende het verblijf der Bedevaart te Kevelaar, moet het gedrag der deelnemende Pelgrims in alle opzichten onberispelijk zijn. Wie

Westlandse bedevaartgangers in de straten van Kevelaer in de jaren dertig. Het vaandel dat wordt meegedragen met het jaartal 1919 is gemaakt ter gelegenheid van de herdenking van honderd jaar bedevaart naar Kevelaer. Collectie Sint Jan de Doperkerk, Wateringen.

hieraan niet voldoet zal de toegang van de trein zonder enig recht op vergoeding geweigerd worden.' Het 'programma der oefeningen' geeft voor elk deel van het traject een lied of gebed. In Kevelaer aangekomen is er een 'plechtige intocht' van de Westlanders van het station naar de grote kerk onder het zingen van het 'Salve Regina'. De volgende ochtend is het vroeg opstaan, maar dat zullen de Westlanders van huis uit gewend zijn. Om 6.30 uur is er een Heilige Mis met communie, om 10.00 uur een hoogmis, gevolgd door de Kruisweg. De Westlanders hoeven zich niet te vervelen, want om 16.00 uur is er lof gevolgd door een processie naar het kerkhof waar een smeeklied voor de overledenen wordt gezongen. Om 19.30 uur avondgebed met Marialiederen. Het ritueel herhaalt zich de volgende dag, waarna al zingend en biddend de terugreis plaatsvindt.¹⁴

Er reden na de Tweede Wereldoorlog wel zes tot acht bussen naar Kevelaer. Dit ging door tot in de jaren zestig. Toen raakte de praktijk van de bedevaarten in onbruik. In 2015 reed er vanuit het Westland een bus met 52 pelgrims naar Kevelaer, maar een jaar later waren het er slechts 38. De Westlandse broederschap telde ooit vierhonderd leden. In 1969 werd de broederschap opgeheven.

Anoniem. Bedevaertgangers bij Onze Lieve Vrouw ter Nood te Heiloo; met de ruïne van de in 1573 verwoeste kapel en het Mariabeeld dat in 1637 in de ruïne is gevonden. In of na 1637. Collectie Rijksmuseum.

Heiloo

Een andere populaire bedevaart vanuit het Westland, georganiseerd door de Land- en Tuinbouw Bond (LTB), is die naar Onze Lieve Vrouw ter Nood in Heiloo. In 1409 werd ten zuiden van Heiloo een kapel gebouwd nadat een boerenknecht twee keer een Mariabeeldje had gevonden bij een waterput, de Runxputte. De kapel werd in 1573 vernield bij het beleg van Alkmaar, maar de pelgrims bleven komen. Daarop besloten de Staten van Holland in 1637 de ruïne met de grond gelijk te maken om een eind te maken aan de toestroom van pelgrims.

In 1905 werden de fundamenteën van de kapel ontdekt en de bedevaarttraditie herleefde. In 1913 werd de Bedevaartkerk gebouwd, in 1930 gevolgd door de Genadekapel. Tijdens de jaren van het Rijke Roomse Leven werd de kapel zeer druk bezocht. Vlakbij deze Genadekapel is de Runxputte, die geneeskrachtig water zou bevatten.

In 1915 organiseerden zich de katholieke agrariërs van Noord- en Zuid-Holland in de Rooms Katholieke diocesane Land- en Tuinbouwbond. In ongeveer 120 dorpen ontstonden LTB-afdelingen. In het Westland werden afdelingen opgericht in Naaldwijk en Monster (1915), Poeldijk (1915), Wateringen (1916), Honselersdijk (1918), Maasland (1919), Kwintsheul (1929) en De Lier (1933). Alle afdelingen hadden een eigen vaandel. 's-Gravenzande kreeg in 1968 als laatste Westlandse dorp een LTB-afdeling. Het weerspiegelt de veranderde tijdgeest dat 's-Gravenzande als enig dorp niet over een vaandel beschikte. In Maasland en Den Hoorn werden in 1919 eveneens afdelingen opgericht. In 1922 volgde Schipluiden.¹⁵ Een uitgebreide beschrijving van de nog aanwezige rooms-katholieke vandelens in het Westland, waaronder een groot aantal LTB-vandelens, is te vinden in een artikel daarover in het Historisch Jaarboek Westland 2018.

In de jaren dertig begon de Land- en Tuinbouw Bond met boeteprocessies. De plaatselijke afdelingen trokken met bussen naar Heiloo, waar zij geschaard achter het vaandel van hun afdeling het bedevaartsoord bezochten.¹⁶ Na de oorlog werd besloten om de boeteprocessie te veranderen in een oogstdankdag, die ook in de afdelingen werd gevierd.

De Westlandse bedevaart van de LTB begon in 1932 en vindt nog steeds plaats. Jaarlijks vertrekt in september een bus naar Heiloo. Een van de organisatoren is Kees Groenewegen (1940), die tomaten, sla en rettich teelde bij het Staelduinse Bos. "Ik ga al vijftig jaar elk jaar mee", zegt Groenewegen. "Vroeger ging ik met mijn broer en een paar neven. Wij reden zelf met de auto maar later gingen wij met de bus. Ik werd gevraagd voor de organisatie en dat heb ik samen met Aad Kouwenhoven uit Wateringen jaren gedaan. Aad is er vanwege zijn leeftijd mee opgehouden." Door verminderde animo voor de bedevaart naar Heiloo werd het aantal deelnemers zo klein dat zij in één bus pasten. De laatste jaren is er weer groei en rijden er weer twee bussen hoewel deze niet tot de laatste plaats zijn gevuld. Uit dank voor de oogst nemen de tuinders eigengeteelde groente en fruit mee. "Vroeger gingen groente en fruit naar de Zusters van Liefde in de Warmoezierstraat in Amsterdam", weet Groenewegen. "De laatste jaren naar de voedselbank. De deelnemers zijn meestal 60+ en afkomstig uit de agrarische sector, maar er zijn ook deelnemers die nooit met de tuinbouw te maken hebben gehad."¹⁷

Den Briel

Den Briel is het bedevaartsoord van de Martelaren van Gorcum, negentien geestelijken die in 1572 tijdens de Tachtigjarige Oorlog door de Watergeuzen in een schuur zijn opgehangen. Dit misdrijf veroorzaakte in die tijd een grote schok in katholiek Europa. Al in 1675 werden de martelaren zalig verklaard en ruim tweehonderd jaar later in 1867 door paus Pius IX heilig verklaard. Daarop nam de devotie voor de martelaren een hoge vlucht. Het imago van de martelaren paste

in de emancipatie en devotionalisering van het katholieke volksdeel, dat sinds 1853 weer over een eigen bisschoppelijke hiërarchie beschikte.

Het bisdom Haarlem stimuleerde vanaf 1889 de oprichting en verbreiding van de 'Broederschappen ter verering van de Heilige Martelaren van Gorcum'. Ook in het Westland had de centrale broederschap in Den Briel eigen afdelingen.¹⁸ Wellicht is de populariteit van de 'Westlandsche broederschap' te verklaren uit het feit dat twee van de martelaren uit het Westland afkomstig zijn: de pastoor van Monster, Adrianus van Hilvarenbeek, en zijn kapelaan Jacobus Lacops. Een glas-in-loodraam in de Machutuskerk herinnert aan beide mannen. Toen de martelaren op 29 juni 1867 in Rome heilig werden verklaard, kreeg pastoor Bauer van Monster een pauselijk telegram. Daarop ging de pastoor op 14 juli 1867 met vijftig parochianen op de eerste bedevaart naar Den Briel. Kort daarna werd een vereniging van bedevaartgangers opgericht met een reglement en een bestuur. De contributie bedroeg 32,5 cent per jaar, een aanzienlijk bedrag in die tijd. Dat weerhield vierhonderd personen er niet van om zich als pelgrim aan te melden.¹⁹

Jaarlijks had een herdenking van de twee martelaren plaats in de Monsterse kerk, waarbij de eredienst extra druk werd bezocht. In 1868 maakte de in Monster werkzame kapelaan Joannes van Leeuwen een lied over de gebeurtenissen in Den Briel. De tekst, waaruit hieronder een passage volgt, doet thans, ruim 150 jaar later, gezwollen aan.

*Zoo getrouw tot in den dood, klomt gij op naar 's-hemels stede
Wie ter aarde u hulde bood, Monster juichte dubbel mede.
Hoe men tot den dood u haat, gij bidt nog vol mededoogen
Voor uw beulen zo verwoed, Goede Herder, Wees Gegroet!
Bidt voor ons bij Jezus troon, vraagt voor ons een zalig sterven.
Vraagt voor Monster van Gods Zoon, dat hier allen 't heil verwerven.
Ziet ons knielen aan uw voet, nogmaals juichend Wees Gegroet.²⁰*

De centrale broederschap in Den Briel telde uiteindelijk zo'n 160 inschrijvingen van lokale broederschappen. De reglementen zijn veelal van elkaar overgenomen. De meesten kenden naast een vaste contributie de verplichting tot het offeren van één grote en negentien kleine kaarsen voor het heiligdom. Het register van de centrale broederschap vermeldt vanaf 1893 onder andere de broederschappen van Den Hoorn, Kwintshul, Loosduinen, Maasland, Monster, Naaldwijk, Poeldijk, Schipluiden en Watingen.²¹

Juni, juli en augustus was het bedevaartseizoen in Den Briel. Na aankomst trok men groepsgewijs door de stad, waarbij opgelet moest worden om geen aanstoot te geven in deze stad, waar de katholieken sterk in de minderheid waren. Binnen

het bedevaartcomplex werd een vast programma afgewerkt: hoogmis met reliekverering, in de middag kruiswegoefening en vervolgens lof met processie. Later werd ook aanbevolen om bij bedevaarten putwater mee te nemen uit de zogenaamde heilige put bij het Martelveld. Afgezien een brief over de genezing van een hersenschudding in 1933 zijn geen gebedsverhoringen of genezingen vastgelegd. Het getalsmatige hoogtepunt van de bedevaart lag in de periode van het Rijke Roomse Leven, in de jaren dertig van de twintigste eeuw. In 1932 werden 16.000 georganiseerde pelgrims geteld, in zo'n veertig groepsbedevaarten. De oorlog betekende een korte cesuur. Na 1941 moesten de bedevaarten stoppen. Vaak hield men in die jaren herdenkingen in de eigen parochiekerk. Na de Tweede Wereldoorlog werden de bedevaarten weer hervat. Ondanks het brede bereik van de bedevaart begon de deelname al in de jaren vijftig terug te lopen. De pastoor van Den Briel was bereid tegemoet te komen aan de wensen van jongeren door naast de bedevaart ook 'ontspanning op het eiland' aan te bieden. De oude aantallen pelgrims kwamen echter niet meer terug.²² Antonius Burcksen, in Monster werkzaam als pastoor van 1965 tot 1972, was een enthousiast promotor van de bedevaarten en riep op tot deelname. De inspanningen van de pastoor verhinderden niet dat in het laatste kwart van de twintigste eeuw het aantal belangstellenden sterk terugliep. In De Lier leeft de nagedachtenis van de Martelaren van Gorcum voort in de naar hen genoemde kerk.²³

In 1966 had Den Briel als eerste bedevaartplaats de primeur van oecumenische vieringen. De kapel kreeg de status van kerk voor interconfessioneel gebruik: in 1968 werd hier zelfs Hervormingsdag gevierd. Veel meer is er echter niet op dit terrein gebeurd. Jaarlijks kwamen er toen nog zo'n 1500 pelgrims, verenigd in acht bedevaarten. Een eenmalige opleving met ongeveer drieduizend bezoekers vond plaats tijdens de viering van 'vierhonderd jaar marteldood' in 1972.

In het Westland is de bedevaart naar Den Briel terug. Op de vaste bedevaart-zondag begin juli fietst een groep Westlandse katholieken via het veer in Maassluis naar Den Briel. "Westland en de bollenstreek hadden allebei een eigen zondag", weet organisator Nico Stijger van de Stichting Westlandse bedevaarten. "Toen de belangstelling terugliep, is een vaste dag in juli vastgelegd". Sinds een aantal jaren neemt de belangstelling voor de bedevaarten weer toe. Stijger weet niet hoeveel deelnemers uit het Westland meerijden. Afgelopen jaren waren er volgens hem wel honderd deelnemers. De bedevaarten om de hoek zijn in het Westland in trek. De belangstelling voor Lourdes neemt af omdat de reis mogelijk te duur is. Er is een publiek dat voor andere bestemmingen kiest, zoals Rome en Polen. Stijger ziet ook deelnemers, die niet meer zo vaak in de kerk komen. De bedevaart biedt hen een mix van cultuur en gezelschap. "Het gaat ook om het 'event' gevoel. Jongeren

*Een volle bedevaartkerk in Den Briel tijdens de jaarlijkse Nationale Bedevaartsdag.
Foto Jan Peeters, Katholiek Nieuwsblad.*

komen nauwelijks in de kerk, maar reizen wel naar de Wereld Jongerendagen aan de andere kant van de wereld. Bij de EO-jongerendag zie je hetzelfde."²⁴

Lourdes

In 1858 kreeg de veertienjarige Bernadette Soubirous in Lourdes een aantal verschijningen van een in het wit geklede vrouw, die zei: "Ik ben de Onbevleete Ontvangenis". Vier jaar eerder had paus Pius IX in Rome het dogma van de onbevleete ontvangenis uitgevaardigd. Dit dogma hield in dat Maria net zoals Christus geen deel had aan de erfzonde. In korte tijd verspreidde het nieuws van de Mariaverschijning zich door Europa en trokken er pelgrims naar Lourdes. Lourdes kreeg vooral naam als bedevaartsoord voor de genezing van zieken. Zij namen een bad in het water, dat stroomde uit de bron bij de grot waar Bernadette haar verschijning kreeg.

Voor veel pelgrims was Lourdes te ver en te duur. In 1877 werd in Monster een kopie van de Lourdesgrot gebouwd in opdracht van pastoor Hermanus Bauer. De grot was 4 m hoog en 5 m breed. De kosten bedroegen 2.400 gulden. De pastoor bouwde de grot omdat het door de afstand en zijn leeftijd voor hem te moeilijk was om naar Lourdes te reizen. De grot trok tot begin jaren vijftig veel bezoekers.²⁵ In 1883 reed de eerste bedevaartstrein vanuit Maastricht naar Lourdes. Na de Tweede Wereldoorlog nam het aantal bedevaarten naar Lourdes een hoge vlucht. Behalve per trein werd er ook per bus gereisd. Een reisverslag van dertien

*Lourdesreis per bus in 1951 van een groep Monsterse jongedames en enkele echtparen.
Collectie Historisch Archief Westland.*

Monsterse jongedames geeft een goede indruk van de sfeer van een twaalfdaagse bedevaart, die op 21 juli 1951 vanuit Monster vertrok. De organisatie was in handen van mejuffrouw Greet Hendriks, die leidster van de gidsen (scouting) was. Na thuiskomst werd een verslag met foto's gemaakt. De busreis van Monster naar Lourdes nam drie dagen in beslag. In de bus werden Marialiederen afgewisseld met het bidden van de rozenkrans en ongecompliceerd vermaak. In Parijs werd overnacht in een klooster en verder onderweg in Montbron, in de parochie waar de overleden broer van Greet Hendriks priester was geweest. Hoewel de dames de Franse taal niet spraken, waren de contacten overal zeer hartelijk en vloeyde de wijn rijkelijk. Bij lezing van het verslag valt op dat er dagelijks zeer vroeg werd opgestaan, waarna voor het ontbijt (nuchter) de Heilige Mis werd bezocht. Over de dag verspreid vonden er in Lourdes talloze religieuze plechtigheden plaats. Er was weinig vrije tijd. Soms kregen de jongedames een half uurtje vrij voor 'biecht-gelegenheid en bidden'. Pas op de zesde dag was er ruimte voor niet-devotionele excursies zoals het bezoek aan een druipsteengrot. De volgende dag was de hele dag voor een bustocht door de Pyreneeën ingeruimd. De negende dag om 2.00 uur in de nacht werd de terugreis aangevangen met bezoeken aan Bordeaux en Parijs. In de Lichtstad werd bij dezelfde zusters overnacht als op de heenreis.²⁶

Stille Omgang

De Stille Omgang herdenkt het Mirakel van Amsterdam van 15 maart 1345. Een stervende braakte toen de hostie van de ziekencommunie uit. Volgens de overlevering werd de hostie in het haardvuur gegooid, maar deze werd de volgende ochtend ongeschonden in de as teruggevonden. Het nieuws verspreidde zich en het Mirakel trok pelgrims. Op de plaats van de woning werd een bedevaartkapel gebouwd. Na de Reformatie werd de bedevaart verboden. In 1881 werd de verering echter hervat in de vorm van de Stille Omgang. Pelgrims trokken 's avonds in stilte door de straten van Amsterdam om de Heilige Mis bij te wonen. In 2012 bij het 125-jarig bestaan waren er bijna achtduizend deelnemers. De laatste jaren is het aantal stabiel rond de vijfduizend.²⁷

In het Westland was Piet Lipman (1887-1973) uit Wateringen, oprichter van busbedrijf VIOS, de grote pionier van de Stille Omgang. Al voor de Eerste Wereldoorlog ging hij op de motorfiets op bedevaart. Een jaar later monteerde hij een zijspan en in 1915 werd een duo gemonteerd zodat drie personen tegelijk naar de Stille Omgang konden. Een jaar later was er door de oorlog geen benzine verkrijgbaar. Lipman liet zich niet uit het veld slaan en organiseerde een Stille Omgang in zijn eigen dorp Wateringen. Die liep via de Kerklaan, de Noordweg en de Kwak naar

de parochiekerk van Sint Jan de Doper aan de Herenstraat. In 1919 kreeg Lipman de beschikking over een personenauto zodat zes personen naar Amsterdam konden. In 1921 reden er in totaal drie auto's met veertien pelgrims. Een jaar later reed voor het eerst een vrachtwagen. De pelgrims zaten op fruitkistjes en de belangstelling was zo groot dat sommigen zelfs in de maartse kou op de achterklep de rit naar Amsterdam maakten.

Piet Lipman in 1953 met zijn onderscheidingen. Collectie Historisch Archief Westland.

In 1923 kreeg Lipman zijn eerste autobus. De deelname werd steeds groter en in datzelfde jaar werd de vereniging Stille Omgang Westland opgericht. Voorzitter werd P. C. van Leeuwen, P.H. Lipman werd secretaris en F. van Holstein penningmeester. Het aantal Westlandse deelnemers groeide tot 150 in 1932 en bedroeg uiteindelijk vijfhonderd personen. Vanwege deze omvang kreeg het Westland in Amsterdam een eigen kerk voor een samenkomst toegewezen. Na de Tweede Wereldoorlog nam de belangstelling af. Wel bracht de Koude Oorlog met als dieptepunt het neerslaan van de Hongaarse opstand in 1956 een opleving met zich mee, maar deze was van korte duur. In de jaren zestig kwam een verdere teruggang. Voor die tijd had Piet Lipman al erkenning gekregen voor zijn maatschappelijke inzet. In november 1947 kreeg hij de koninklijke onderscheiding Ridder in de Orde van Oranje Nassau. Op zondag 15 februari 1953 werd hem door pastoor J.W. Schoots de onderscheiding Pro Ecclesia et Pontifice opgespeld voor zijn inzet voor de Stille Omgang en de Wateringse parochie.²⁸

Slot

Na het Tweede Vaticaans Concilie raakte de katholieke kerk in Nederland in een stroomversnelling van vernieuwingen. Het gebruik van het Latijn tijdens de eredienst en de biecht raakten in onbruik. Processies werden afgeschaft en het aantal bedevaarten nam sterk af. In 1968 werd de Westlandse bedevaart naar Kevelaar na 149 jaar officieel afgeschaft. Pas in de eenentwintigste eeuw had er een revival plaats. In 2010 werd de Stichting Bedevaarten Westland opgericht. Sindsdien hebben vanuit het Westland regelmatig georganiseerde reizen naar verschillende bestemmingen plaatsgevonden. In 2011 namen bijna driehonderd pelgrims aan de bedevaart naar Lourdes deel. Daarna nam de belangstelling voor Lourdes af. Er kwamen andere bestemmingen. In juni 2017 vertrokken 120 Westlandse pelgrims voor een negendaagse busreis naar Polen.²⁹

Noten

- 1 J.G. Endhoven, 'Bedevaart als straf. Door het Leidse gerecht opgelegde bedevaarten van 1370-1500'. In: *Leids Jaarboekje* 70 (Leiden 1978) 42-45.
- 2 J. van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten. Een studie over de praktijk van opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (ca. 1300 - ca. 1550)* (Assen 1978).
- 3 Een votiefgave is een voorwerp geplaatst bij bijvoorbeeld een altaar of heiligenbeeld als smeekbede of dank voor een te verkrijgen dan wel verkregen gunst.
- 4 W.G.L. Bol, *'s-Gravenzande. Stagnatie in de stedelijke ontwikkeling in de Late Middeleeuwen*, bachelorscriptie (Poeldijk 2012) 37-40.

- 5 www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/648.
 '[...] Alsoo t'onser kennisse gekomen is dat verscheyde persoonen, niet tegenstaende voorgaande interdictie, hen vervorderen op sommige tijden van den jare ter bedevaert te gaen, op verscheyde plaetsen onder de graeffschappe van Hollandt gelegen als tot Wilsveen, 's-Gravesande, Bergen ende andere plaetsen, ende dat in linnen kleederen ende anders, brengende ofte offerende aldaer jonge hoenderen, wassen-kaerssen, beelden, armen, beenen ende andere leden van menschen in wassche gemaect met vele andere superstitionen ende abuysen daer toe gebruyckt, maeckende tot dien eynde oock eenige bij-een-komsten ofte vergaderingen 't welck notoirlijck is afgoderije ende directelijck strijdende jegens des Heeren Woort, daer uyt vorder inconvenientien soudén mogen volgen ende deselve mits dien niet en behooren getolereert maer ghestráft te worden ten exemplen van anderen.'
- 6 Idem.
- 7 W.G.L. Bol, 's-Gravenzande.
- 8 www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/437.
- 9 www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/513.
- 10 nl.wikipedia.org/wiki/Kevelaer.
- 11 Collectie Piet Vijverberg, kopie in Archief Johannes de Doperparochie Wateringen. www.westlandsebedevaarten.nl/actueel/nieuwsarchief-kevelaer/westlandsch-broederschap.
- 12 Leo van den Ende, *Brieven aan Theresia Allebé (1823-1901)* (Monster 2020) Brieven 10 en 14.
- 13 Reglement van het bestuur, Archief Johannes de Doperparochie Wateringen.
- 14 Programma der Oefeningen, Archief Johannes de Doperparochie Wateringen.
- 15 Martien Hoogland, *God Schenke Wasdom en Zegen* (Haarlem 1990) 53 en 59.
- 16 www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/308.
- 17 Gesprek met Kees Groenewegen uit 's-Gravenzande, tuinder en organisator bedevaart Heiloo, 2 februari 2018.
- 18 www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/130.
- 19 J.N.M. van Leeuwen, *Machutus, rots in de branding. Jubileumuitgave ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Sint Machutusparochie te Monster, 1803- 2003* (Monster 2002) 89-90.
- 20 J.N.M. van Leeuwen, 90.
- 21 www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/130.
- 22 www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/130.
- 23 J.N.M. van Leeuwen, 184.
- 24 Interview met Nico Stijger in het Algemeen Dagblad Westland, 9 juli 2017.
- 25 www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/1004.
www.treinreiziger.nl/bedevaarttrein-naar-lourdes-stopt-na-95-jaar.

- 26 Reisverslag Lourdes 1951 door Nel van Heijningen. Collectie Historisch Archief Westland.
Zie ook het reisverslag van Frieda Koppert-van den Berg:
reisverslagenfriedakoppert.wordpress.com/2017/12/25/de-eerste-buitenlandse-reis-naar-frankrijk-in-juli-1951.
Deelnemers: Frieda van den Berg, Nelly de Brabander, Ans van den Ende, Bep Enthoven, Anke de Groot, Siny Habers, Leny van Heijningen, Frieda Jansen, Riet van der Klugt, Loes Rave, Jos van der Sande, Corry Slaman, Nelly van Heijningen, Greet Hendriks, echtpaar Damen, echtpaar Van der Klugt.
- 27 www.stille-omgang.nl.
- 28 Aad van Holstein, *Westlandsche Courant* 22 maart 2003.
- 29 www.westlandsebedevaarten.nl.

Maarten van Dorp (1485–1525)

Een Naaldwijkse humanist van naam

De Vlaamse wetenschapper
Christophe Geudens heeft in
2017 een lezing gehouden
voor de Stichting Vrienden
van de Oude Kerk Naaldwijk
over humanist Maarten van
Dorp. Samen met Harry
Groenewegen, die de
familieachtergrond van Van
Dorp heeft onderzocht,
heeft Geudens zijn lezing
omgewerkt tot dit artikel
voor het jaarboek.

Inleiding

We schrijven zomer 1519. De Duitse geleerde Wilhelm Nesen heeft zojuist in Parijs een satirisch pamflet laten verschijnen waarin hij zich erg laatdunkend uitlaat over de – in zijn ogen volkomen achterhaalde – theologische theorieën uit de Middeleeuwen. Een van de figuren die de schrijver in zijn dialoog opvoert, is Phenacus. Zijn naam is afgeleid van het Grieks en betekent zoveel als 'bedrieger' of 'leugenaar'. Het beeld dat van Phenacus wordt geschetst, is niet al te fraai.¹ Phenacus wordt in de literatuur stevast geïdentificeerd als Maarten van Dorp – *Martinus Dorpius* in het Latijn – een godgeleerde, filosoof en beoefenaar van de schone letteren, geboren in Naaldwijk zo'n 35 jaar voor de publicatie van Nesens pamflet. Van Dorp was een van de scherpste geesten uit de Lage Landen van de vroege zestiende eeuw. Hij stond in contact met Thomas More, de raadgever van de Engelse vorst Hendrik VIII, en kon Erasmus van Rotterdam tot zijn vrienden rekenen. Het feit dat Van Dorp wordt beklad in een literair traktaat van zijn eigen tijd geeft bovendien aan dat hij iemand was die de gemoederen beroerde en controverser opwekte. Anders dan talloze lieden uit de intellectuele kringen waarin hij zich begaf, is Van Dorp vandaag de dag bij het grote publiek echter amper bekend. Doel van deze bijdrage is dan ook om aan de hand van tekstfragmenten, getuigenissen van tijdgenoten en briefcorrespondenties uit de vroege zestiende eeuw een overzichtelijk beeld te schetsen van wie nu deze Maarten van Dorp was.

Familieachtergrond²

Maarten van Dorp werd geboren als jongste zoon van de laag-adellijke Mees³ Hendriksz. van Dorp (circa 1440 - circa 1523) en Baertgen Willemsdr. Hoek (circa 1440 - 1508) in Naaldwijk. Hij had een oudere broer Willem en een oudere zus Machteld. De familie Van Dorp woonde aan de zuidkant van het 'Marctvelt' in Naaldwijk, het huidige Wilhelminaplein, in het huis naast het latere gerechtshuis, nu het Oude Raadhuis. Dit huis behoorde aan de eveneens laag-adellijke familie Van der Woerd van Vliet, die via vaderskant aan hen gelieerd was.⁴

Uitsnede van de kaart van Holland, in kaart gebracht door Jacob van Deventer in 1537, gedrukt in Antwerpen in 1558. Facsimile.

Mees van Dorp bekleedde in de tijd dat hij in Naaldwijk woonde verschillende ambten. Hij was onder meer baljuw en schout van De Lier, rentmeester van het kapittel en kerkmeester van de Sint Adrianuskerk (nu de Oude Kerk) in Naaldwijk. In die laatste hoedanigheid zegelde hij ook.⁵ Maarten zou later hetzelfde zegel gebruiken.

Als kerkmeester was Mees getuige van, of betrokken bij, een aantal grote (bouw) projecten van Hendrik IV, heer van Naaldwijk (1434-1496), en zijn dochter Wilhelmina van Naaldwijk (1475-1506). Een ervan is de herbouw in 1475 van de Sint Adrianuskerk na de brand in 1471. Het testament van Hendrik IV uit 1496 vermeldt dat een aan beeldhouwer Mathias Keldermans uit Brussel aanbestede verfraai-

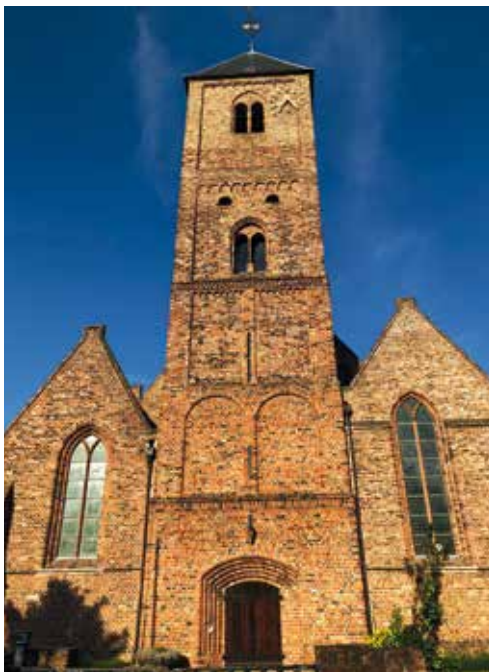
*Op deze plek, links naast het latere gerechtshuis, woonde de familie Van Dorp.
Foto Harry Groenewegen, 2021.*

*Zegels van kerkmeester Mees Hendriksz. van Dorp (zwart) en deken Jacobus Hoek (rood), 1497.
Historisch Archief Westland, H. Geest Naaldwijk, inv.nr. 85. Foto Harry Groenewegen, 2021.*

ing van het altaar op het hoge koor van de kerk volgens het gemaakte bestek moest worden uitgevoerd. Waarschijnlijk is dit project nog een uitvloeisel geweest van de brand.⁶ Verder heeft Mees ook de bouw meege maakt van de voorloper van het Heilige Geesthofje in Naaldwijk aan de Kerklaan in 1496.

De Oude Kerk in Naaldwijk. Foto Harry Groenewegen, 2021.

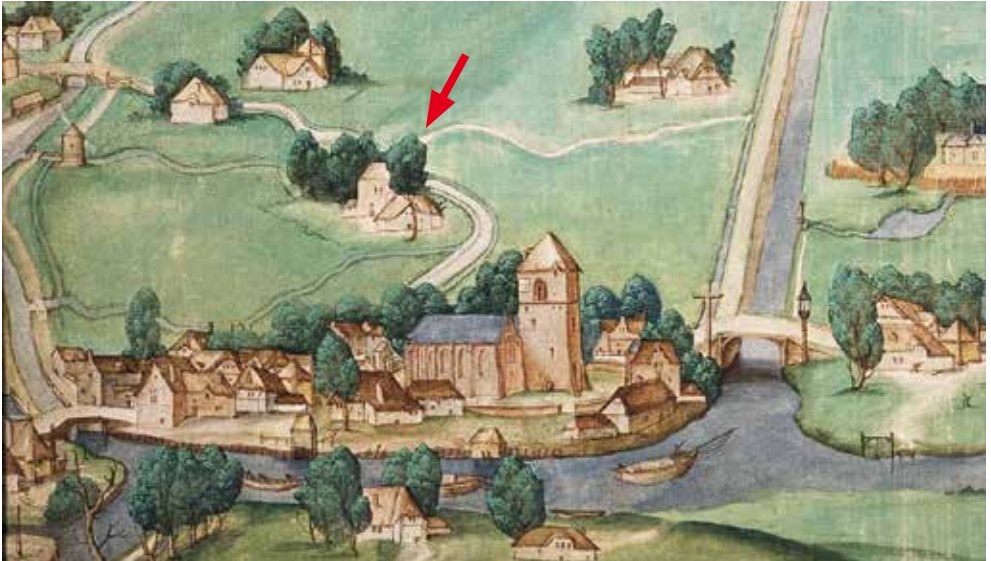

Anoniem. Hendrik IV van Naaldwijk met palmtak, die herinnert aan een bedevaart naar Jeruzalem, circa 1500. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

In de jaren 1494–1506 was Mees van Dorp ook rentmeester van de memorie- en kostergoederen van de abdij Egmond. Deze abdij bezat tal van goederen in Rijnland, Delfland en Schieland. Zijn inkomsten daaruit bedroegen wellicht zo'n 200 pond per jaar.⁷ Het staat vast dat zoon Maarten de belangwekkende abdijsbibliotheek heeft bezocht, mogelijk samen met zijn vader. Meinard Man, de invloedrijke abt van de Egmondse abdij die gestudeerd had aan de Leuvense universi-

teit, werd later de mecenas en vriend van Maarten. Van Dorp droeg verschillende van zijn boeken aan hem op. Abt Man bezorgde hem inkomsten van de kerk van Overschie, als niet-praktiserende pastoor, evenals van de kerk van Noordwijk, als niet-praktiserend priester.⁸

Uitsnede van de Kaart van de drie Schieën, 1512. De kerk van Overschie met daar linksboven de uithof van de abdij van Egmond in Overschie. Nationaal Archief, 4. AANW, inv.nr. 686.

In 1508 verloor Mees zijn vrouw Baertgen. Waarschijnlijk is hij al snel na Baertgens overlijden naar Den Haag verhuisd. In 1515 wordt hij genoemd als lid van de vroedschap in Den Haag en rentmeester van de Heilige Geest aldaar. In 1516 maakte hij kosten ten behoeve van het Sint Nicolaas Gasthuis op de Geest in Den Haag en betaalde hij voor de bouw van een pesthuis op de Geest. Zijn aanstelling als thesaurier bij de Haagse raad en bij de Raad van Holland vormde het hoogtepunt van zijn carrière en bracht hem in Holland aan de top van de bestuurlijke macht. Dat deze functies van invloed zijn geweest op de carrière van zijn zoon Maarten is wel zeker, getuige bijvoorbeeld Maartens lezing voor enkele leden van de Raad van Holland in 1519. In de zomer van 1517 bezocht Mees zijn zoon in Leuven en ontmoette daar ook Erasmus.⁹

Gezien zijn positie heeft Mees waarschijnlijk in het Hofkwartier in Den Haag gewoond.¹⁰ Zoon Willem en kleinzoon Jan woonden in hetzelfde kwartier. Willem woonde in de buurt van de Molenstraat en kleinzoon Jan, zoon van Willem, kocht in het midden van de zestiende eeuw een huis naast het Raadhuis aan de Groenmarkt. Jan was van 1561 tot 1566 schout van Monsterambacht en schepen van

Den Haag. De familie Van Dorp ging na haar definitieve vestiging in Den Haag behoren tot de lokale machthebbers. Mees werd daar waarschijnlijk ook begraven. Een aanwijzing hiervoor is dat hij in 1515 zegelde voor de Sint Jacobskerk, waar veel ambtenaren hun laatste rustplaats vonden.¹¹ Voor Maarten zal de verandering van woonplaats contacten hebben opgeleverd met de elite van Den Haag, bijvoorbeeld met de raadsheer bij het Hof van Holland, Cornelis Hoen, zoals we hierna zullen zien.¹² In de laatste jaren van zijn leven stopte Mees met het rentmeesterschap van het kapittel van Sint Adrianus in Naaldwijk en van het klooster Egmond. Zijn oudste zoon Willem volgde hem rond 1520 op in de functie van rentmeester van het klooster Egmond en van thesaurier bij de Haagse raad. In een getuigenverhoor voor de deken van Delfland in 1523 wordt vermeld dat hij rentmeester van het Egmondse klooster is geweest.¹³

Mees bezat ruim 4 morgen land in het Nieuwland in 's-Gravenzande en twee percelen van respectievelijk 4 hond en 1½ morgen in Naaldwijk. Daarnaast kocht hij in 1501 een rente van 4 pond op 2 morgen in het Honderdland.¹⁴ Het testament dat Mees in 1508 voor hemzelf en zijn vrouw Baertgen liet opstellen, geeft een indicatie van de welstand van het echtpaar. Hij schonk aan de Heilige Geest in Naaldwijk de helft van 14 morgen van 'de Hogewerf opte Geest' (kasteelwerf Foreest) ten behoeve van onder andere het branden van vijf kaarsen bij een al eerder geschonken gebrandschilderd raam 'an de noortzij van den toorn'.¹⁵ Het raam zal waarschijnlijk geschonken zijn bij de herbouw van de in 1471 afgebrande kerk. Het is geplaatst in een kapel waar ook een grafsteen lag van de ambachtsheren van Naaldwijk, de Van der Woerds.¹⁶ Maarten van Dorp zelf bezat in Naaldwijk 1 morgen land aan de Kleine Achterweg en 2½ morgen in Burgersdijk, in Maasland.¹⁷

We richten nu onze blik op de broer van moeder Baertgen, Jacobus Willemsz. Hoek. Deze Jacobus Willemsz. Hoek (circa 1442-1509), die zijn naam verlatiniseerde tot *Angularius*, was als rector van de Latijnse school in Naaldwijk erg belangrijk voor de opleiding van zijn neef Maarten. Angularius was een van de vier zonen van Willem Philipsz. Hoek uit Leiderdorp. Twee van hen werden geestelijke, onder wie Angularius. Vader Willem was drapenier of lakenhandelaar, een beroepsgroep die in Leiden tot de best betaalde van de stad behoorde. Hij bezat een woning en verschillende leengoederen van de Utrechtse domproosdij in de Achthoeven bij Leiderdorp. Verder was hij lid van de Leidse vroedschap. Angularius wordt in de bronnen vermeld als magister (leraar) en 'pauselijk gezant'.¹⁸ Sinds 1493 was hij deken van de Sint Adrianuskerk in Naaldwijk. Voordat hij naar Naaldwijk kwam, was hij pastoor van Wassenaar en deken van de Sint Pancratiuskerk in Leiden (1489-1493). Het kapittel van Sint Pancras in Leiden was niet rijk. De hogere inkomsten als deken in Naaldwijk en de familiebanden zullen een rol hebben gespeeld bij zijn overstap. Dat al eerder zijn zus Baertgen trouwde met Mees van

Kiststoel van de deken van Naaldwijk, circa 1500. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Dorp houdt wellicht verband met contacten tussen de kapittels van Sint Adrianus in Naaldwijk en Sint Pancras in Leiden.¹⁹ Neef Maarten heeft ongetwijfeld, naast de boeken uit de librije, gebruik kunnen maken van de boeken die zijn oom bezat. Na de dood van zijn oom in 1509 werden ze hem namelijk nagelaten. Maarten verbleef toen in Leuven. Hij vroeg aan de in Den Haag woonachtige advocaat Cornelis Hoen (1440-1525) om de boeken voor hem op te halen. Hoen was raadsheer bij het Hof van Holland en had rechten gestudeerd in Leuven. Uit die tijd kenden ze elkaar. Tussen de boeken bleken ook brieven van de in Groningen geboren theoloog Wessel Gansfort te zitten met 'ketterse ideeën'. Gansfort wordt beschouwd als een voorloper van de Reformatie. De brieven van Gansfort stonden aan de basis van de beroemde 'Avondmaalsbrief' uit 1525 van diezelfde Cornelis Hoen, die in 1522/1523 last kreeg van de Inquisitie in de persoon van Floris Oem van Wijngaarden.²⁰

Angeriusstraat met aan het eind van de straat de librije aan het koor van de Oude Kerk. Foto Anneke Duyvesteyn, 2021.

In de Avondmaalsbrief worden bezwaren aangevoerd tegen de opvatting van de lichamelijke aanwezigheid van Christus in de eucharistie. Een schilderij van deken Angularius is in 1572 op de brandstapel beland.²¹ Slechts de 'kiststoel' uit het Rijksmuseum en de Angulariusstraat in Naaldwijk herinneren aan hem.

Studietijd in Leuven (1501–1505)

Mees stuurde Maarten reeds op erg jonge leeftijd – Maarten kan niet ouder zijn geweest dan een jaar of tien – naar de Latijnse school in Naaldwijk, die al in 1346 wordt genoemd. Maarten werd daar voornamelijk ingewijd in Latijnse grammatica en literatuur. Het onderwijs werd verzorgd door de kanunniken en dekenen.²² Kanunnik en boezemvriend Zassius gaf er les. Zijn gedenksteen is aanwezig in de Oude Kerk.²³

Eind 1501 vertrok Maarten naar Leuven om te gaan studeren aan de universiteit aldaar. In de officiële verslagen van de universiteit lezen we dat op 4 december 1501 'Martinus filius Bartholomei de Naeldwyck' (Maarten, zoon van Mees, uit Naaldwijk) zich inschreef als student in de stad aan de Dijle.²⁴ Leuven zou als een rode draad door Maartens verdere leven lopen. Het is de stad waar hij groot werd als denker, waar hij versmaad werd door zijn tegenstanders en waar hij uiteindelijk ook het leven zou laten, in 1525, op amper veertigjarige leeftijd. Dankzij haar gerenommeerde universiteit was Leuven het intellectuele centrum bij uitstek van de Lage Landen in die tijd. De universiteit was gesticht in 1425, als eerste instituut voor hoger onderwijs in het uitgestrekte gebied van de Lage Landen. Tot het begin van de vijftiende eeuw ging de Nederlandse jeugd noodgedwongen studeren in Frankrijk of Duitsland. Deze tendens kende een kentering in 1425, toen met pauselijke toelating een universiteit uit de grond werd gestampt in Leuven. Toen Maarten zich inschreef aan

Jan van Scorel. Leerling aan een Latijnse school, 1531. Museum Boijmans van Beuningen.

de Leuvense universiteit kwam hij terecht in een bloeiend en veelzijdig intellectueel milieu. Vijf domeinen werden intens bestudeerd; elk domein aan een aparte faculteit: Geneeskunde, Kerkelijk Recht, Wereldlijk Recht, Theologie en Vrije Kunsten (artes). Iedere student begon zijn universitaire opleiding aan de artes-faculteit, die in feite bestond uit een conglomeraat van verschillende colleges. Vier colleges vormden tezamen de faculteit; hun namen klinken enigszins prozaïsch en banaal: de Lelie, het Varken, de Burcht en de Valk. In deze colleges kreeg de student een bed en hij werd er voorzien in zijn dagelijkse behoeften. Hier bestudeerde hij voornamelijk de werken van Aristoteles, de grote Griekse wijsgeer, wiens oeuvre de hoeksteen was van iedere middeleeuwse universiteit. In de werken van Aristoteles vond de student de beginselen van de logica, fysica en metafysica. Na drie jaar zich te hebben bekwaamd in de fundamenteën van het redeneren, zette hij zijn studie voort aan een van de vier andere faculteiten. Van Dorp verbleef tijdens zijn eerste jaren in Leuven aan het college de Lelie. Alles wijst erop dat hij een briljant student was. In 1504 behaalde hij zijn diploma in de Vrije Kunsten en uit de universitaire documenten kunnen we opmaken dat hij behoorde tot de beste studenten van zijn jaar: 127 jongelingen promoveerden toen tot *magister artium* of Meester in de Vrije Kunsten. Al deze studenten werden gerangschikt naargelang hun capaciteiten; Van Dorp moest slechts vier studenten voor zich laten.²⁵

De Hal, voorheen Lakenhal. Katholieke Universiteit Leuven. Zeventiende-eeuwse prent, Universiteitsbibliotheek.

Zijn vorming aan de Lelie was van kapitaal belang voor de ontplooiing van Van Dorp als intellectueel. De manier waarop de filosofie daar werd bedreven was doordrongen van de geest van het humanisme, de intellectuele stroming die een gigantische invloed zou hebben op Van Dorps denken en handelen. Zijn eerste contact met Erasmus, vaak omschreven als de 'prins der humanisten', dateert ook van deze periode. Toen de eeuwig rondreizende Rotterdammer tussen 1502 en 1503 in Leuven verbleef, huurde hij een kamer in het college waar Van Dorp studeerde. Het was het begin van een vriendschap die voortduurde tot aan Van Dorps dood, al waren de wateren tussen de twee van tijd tot tijd erg diep. Van Dorps toewijding aan het humanisme bleek namelijk niet onvoorwaardelijk. Tijdens zijn leven was het humanisme als intellectuele beweging nog in volle ontwikkeling en ondervond het erg veel tegenkanting van geleerden die waren opgeleid in de traditie van de scholastiek. Het balanceren tussen beide denkrichtingen was misschien wel de meest kenmerkende karaktertrek van Van Dorp als denker. Alvorens dieper in te gaan op zijn persoon, verdienen beide denkrichtingen dan ook een korte uitdieping.

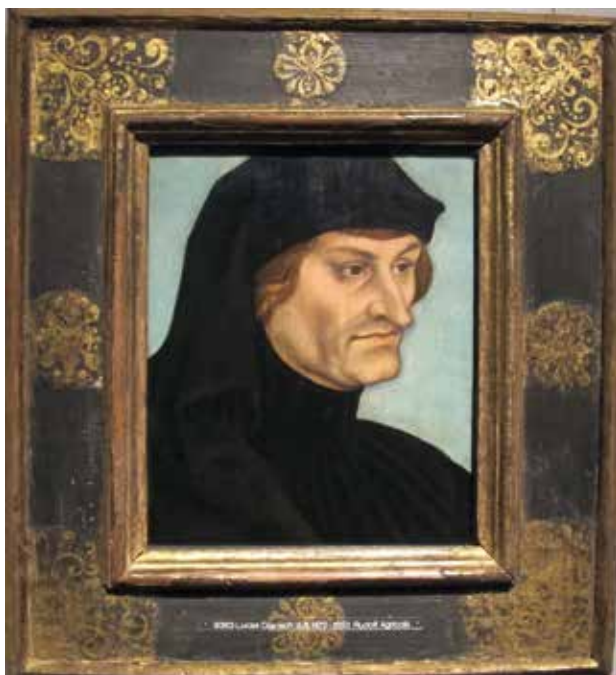
Humanisme versus scholastiek

Het humanisme was ontstaan in Italië tijdens de late veertiende eeuw. Haar geestelijke vader was Francesco Petrarca. Deze bracht een beweging op gang die tegen het jaar 1450 aanhangers had gevonden in de talloze stadstaten van Noord-Italië, aan het pauselijke hof in Rome, tot in Napels toe. Een humanist was in de eerste plaats een maatschappijcriticus. Hij was verontwaardigd over het morele verval van zijn tijd. De schijnheiligheid en vaak promiscuïteit van de clerus was hem een doorn in het oog en hij was niet blind voor het armzalige lot van het proletariaat. Het humanisme beoogde een ethisch reveil en meende dat dit doel kon worden bereikt door een renaissance of 'wedergeboorte' te bewerkstelligen van de antieke Oudheid. Die wedergeboorte van de Oudheid wilde de humanist tweewegbrengen door de literaire nalatenschap van zowel Griekse als Romeinse auteurs met hernieuwde interesse te bestuderen. De Oudheid verhief hij tot 'gouden tijdvak'; de Romeinse en Griekse samenlevingen werden geïdealiseerd als doordrongen van een ethisch besef dat volkomen verloren was gegaan in zijn eigen tijd.

De reden voor de teloorgang van dit ethische besef legde de humanist bij de teloorgang van de wetenschap en van de theologie in het bijzonder. Een humanistische theoloog zag de Bijbel als een gids, een leidraad die hem en anderen moest sturen in zijn handelen, hier en nu. Daartoe moest de humanistische theoloog door en door thuis zijn in het Grieks, Latijn en Hebreeuws, de drie talen waarin de Heilige Schrift oorspronkelijk was opgetekend. Van de theoloog werd verwacht dat hij de Bijbeltekst nauwgezet bestudeerde en dat hij morele voorschriften uit deze tekst overtuigend meedeelde aan de gelovigen van zijn tijd. De theoloog moest een man zijn die met beide voeten in het leven stond. Dat was erg verschillend van

de hoofdstroming binnen de theologie van zijn tijd. De gemiddelde middeleeuwse theoloog was geen taalkundige of redenaar, begiftigd met de gave van het woord. Hij was gedreven door een verlangen om inzicht te verwerven in het goddelijke en probeerde dat inzicht in de eerste plaats te bereiken door rationeel na te denken over het goddelijke. Een dergelijke benadering van de theologie was alomtegenwoordig in de universiteiten van de Middeleeuwen. Door deze inbedding in een 'schoolse' context draagt het de naam 'scholastiek'.

Tot ver in de vijftiende eeuw was de stroming van het humanisme in onze contreien nagenoeg volledig onbekend. Rond 1480 kwam daar geleidelijk aan verandering in, met dank aan een denker van formaat, die net als Van Dorp van Nederlandse origine was: Roelof Huysman – *Rodolphus Agricola* in het Latijn –, geboren en getogen te Baflo nabij Groningen en daarna, net als Van Dorp, opgeleid te Leuven. Hij plantte in de Lage Landen de kiem van wat zou uitgroeien tot de beweging van het Noordelijke humanisme. Een van de plaatsen waar onverwijld gehoor werd gegeven aan het humanistische discours was het Leuvense college de Lelie. In Erasmus' correspondentie wordt de Lelie herhaaldelijk geprezen omwille van haar progressieve instelling, wat meteen ook al aangeeft wat de algemene tendens in het Leuven van die tijd moet zijn geweest. Uit andere bronnen kunnen we inderdaad opmaken dat in haar geheel beschouwd de universiteit, met de faculteit Theologie op kop, door en door scholastiek getint was. Witte raven waren het, de geleerden die het aandurften om te zwemmen tegen de scholastieke stroom in.²⁶

*Lucas Cranach de Oudere.
Rudolf Agricola (1443-
1485), circa 1532. Alte
Pinakothek München.*

Maarten van Dorp tussen scholastiek en humanisme

Dat Van Dorp aanvankelijk een van die witte raven was, blijkt uit de koers die hij aanhield tijdens de jaren onmiddellijk volgend op zijn studie filosofie. Na zijn diploma te hebben behaald in 1504 werd hij op twintigjarige leeftijd aangesteld tot professor in de filosofie en Latijnse grammatica aan het college de Lelie. In 1508 en 1509 liet hij zijn studenten toneelstukken opvoeren van de antieke dichter Plautus en zelf schreef hij in die periode een aanvulling op Plautus en een speelse dialoog tussen Venus en Cupido. Beide feiten – Van Dorp was toen nog geen 25 jaar oud – geven aan hoezeer hij thuis was in de literatuur en denkbeelden van de oudheid. In 1511 werd een uitgave met een deel van de literaire nalatenschap van Rudolf Agricola aan hem opgedragen, omdat, zo schrijft de uitgever, Van Dorp behoorde tot de leidsmannen van de woordkunst in Leuven. Vanaf 1512 kluste hij bovendien bij als tekstcorrector, op aangeven van abt Man van de abdij van Egmond, bij de Leuvense drukker Dirk Martens en gaf hij in samenwerking met Allard van Amsterdam twee boeken van Agricola uit.²⁷ Wellicht door de invloed van Martens werd Van Dorp een gerespecteerd lid van de schare van Noordelijke humanisten. Hij begon te corresponderen met Frans Cranevelt, die in die tijd als raadsheer van de Grote Raad van Mechelen een man was van aanzienlijke invloed. Gerard Geldenhouwer, die deel uitmaakte van het gevolg van Philips van Bourgondië, bisschop van Utrecht, kon hij tot zijn kennissen rekenen. Philips bood hem de ruim gehonoreerde functie aan van wijbisschop, hetgeen hij uiteindelijk, na aanvullende eisen gesteld te hebben, niet aannam.²⁸ Kortom, alle ingrediënten leken voor Van Dorp aanwezig om uit te groeien tot een van de coryfeeën van de tweede generatie van Noordelijke humanisten. Maar Van Dorp was van alle markten thuis. Zijn bedrevenheid in de schone letteren combineerde hij reeds tijdens zijn periode als student met een interesse in de scholastieke logica en wijsbegeerte. Van Dorps interesse en bekwaamheid in de wijsbegeerte was reeds tijdens de vroege jaren van de zestiende eeuw opgemerkt door enkele Leuvense theologen, godgeleerden die geschoold waren in de scholastieke traditie. Zij wekten zijn belangstelling voor de theologie en wellicht begon hij reeds in 1505, een jaar nadat hij was afgestudeerd in de wijsbegeerte, met de studie van godgeleerdheid, een bezigheid die hij combineerde met zijn professoraat in de wijsbegeerte. In 1511 behaalde hij zijn baccalaureaat in de godgeleerdheid en was hij tevens als docent verbonden aan de faculteit theologie. Een jaar later verscheen het meest sprekende bewijs van zijn bekwaamheid in de scholastieke wijsbegeerte: een introductie tot de scholastieke logica. Met dit werk sloot Van Dorp zich aan bij de traditie van logisch redeneren die gangbaar was aan de toenmalige universiteit van Parijs, waar geleerden uit heel Europa samenkwamen. Het waren de laatste hoogtijdagen van de scholastieke logica in het Noorden. Van Dorps traktaat treedt met hun werk in dialoog. Slechts één exemplaar van dit werk is ons overgeleverd; vandaag de dag wordt het bewaard in de universiteitsbibliotheek van Oxford.

Titelpagina van Introductio facilis et oppido quam syncera ad Aristotelis libros logice intelligendos utilissima, gedrukt in 1512 bij Gillis de Gourmont in Parijs. Pembroke College Library, Universiteit van Oxford.

Dat Van Dorp thuis was in zowel de antieke literatuur als de scholastieke logica is erg opmerkelijk. Slechts weinigen konden zich beroemen op gegronde kennis van beide tradities. Hoezeer Van Dorps vertrouwdheid met beide stromingen ons vandaag misschien kan bekoren, voor hemzelf was het een handicap die zijn levensloop danig heeft bemoeilijkt. Rond 1510 combineerde hij een professoraat in de wijsbegeerte met een

professoraat in de theologie. Op zich beschouwd was deze combinatie niet meteen problematisch. Juist omdat de faculteit filosofie een voorbereiding was op de studie van rechten, geneeskunde of theologie, kwam het vaak voor dat professoren een leerstoel in de wijsbegeerte combineerden met een leerstoel aan een van de vier andere faculteiten. Wel problematisch was het feit dat de ideologieën die gangbaar waren aan het college de Lelie en de theologiefaculteit zowat elkaars tegengestelden waren. De humanisten van de Lelie werden door de scholastici van de faculteit theologie denigrerend aangeduid als 'dichtertjes'. Zij deden op hun beurt de scholastieke theologie af als spitsvondig gebeuzel, zwevend in het ijle. Van Dorp probeerde op goede voet te staan met beide partijen, een situatie die ten langen leste onhoudbaar was. Dat werd pijnlijk duidelijk in het jaar 1514, toen hij verzeild raakte in een bittere controverse met Erasmus.

Controverse I: Desiderius Erasmus – Thomas More (1514–1515)

In de zomer van 1514 hadden Van Dorp en Erasmus elkaar nog meermaals ontmoet in Leuven. Erasmus hoopte enkele van zijn werken te laten drukken door Dirk Martens. Van Dorp verzekerde hem alles in het werk te zullen stellen om zijn plannen te verwezenlijken. Het was dan ook als een donderslag bij heldere hemel toen Van Dorp een paar maanden later een brief schreef aan Erasmus waarin hij zich bijzonder scherp uitliet over diens humanistisch-theologische programma. Een eerste punt van kritiek betrof Erasmus' *Lof der Zotheid*, de satire die Erasmus reeds

een paar jaren terug had geschreven. Van Dorp beweerde allerm minst gediend te zijn van het negatieve beeld dat in dit werk werd geschilderd van de scholastieke theologie. De Leuvense theologiefaculteit voelde zich aangevallen, zo schrijft hij, en hij raadde Erasmus dan ook met enige aandrang aan om de plooien glad te strijken. In zijn *Lof der Zotheid* steekt Erasmus de draak met de nodeloos gecompliceerde redeneringen die scholastieke theologen volgens hem aanvoeren bij hun debatten. Wanneer hen daarentegen iets gevraagd wordt over de christelijke ethiek en moraal, voor Erasmus steeds de basis van het religieuze leven, blijven zij stevast het antwoord schuldig. Meer dan op kennis is hun autoriteit bij het publiek van ongeschoolde leken gebaseerd op de totale onverstaanbaarheid van hun woorden; hun publieke gebeden en prediking zijn eerder lachwekkend dan inspirerend, zo schrijft de Rotterdammer. Erasmus, zelf doctor in de theologie, noemt niemand bij naam. Maar misschien daarom was het makkelijk voor de Leuvense theologen om zich te identificeren met de karikaturale personages die hij opvoerde.

Een tweede punt van kritiek betrof Erasmus' geplande editie van het Nieuwe Testament. Erasmus had het plan opgevat om de tekst van het Nieuwe Testament kritisch tegen het licht te houden door de Latijnse en Griekse handschriften van de vier Evangelien met elkaar te vergelijken. De middeleeuwse kopiisten, zo stelde hij, hadden tal van fouten gemaakt bij het overschrijven van de teksten, met als gevolg dat in zijn tijd het Christendom steunde op wankel fundamente. In zijn tijd waren Erasmus' plannen revolutionair: hij was een van de eersten in de geschiedenis van de Katholieke Kerk die het aandurfde om te tornen aan de Bijbeltekst zelf. Toen de scholastieke theologen lucht kregen van zijn plannen sloegen zij alarm. In zijn brief werpt Van Dorp zich op als hun spreekbuis. Erasmus' plannen waren eenvoudigweg ketters, zo schrijft hij. Niemand had het recht om de Heilige Schrift ter discussie te stellen.

Erasmus' reactie was er een van totale verrassing. Erasmus beschouwde Van Dorp als een vriend en zag in hem een vurige voorvechter van de humanistische zaak. Hij weigerde dan ook te geloven dat Van Dorp zijn eigen overtuigingen verwoordde en vermoedde dat de Leuvense theologen hem eenvoudigweg hadden verplicht tot het schrijven van die brief. Hij had immers de beste pen van hen allemaal. In mei 1515 schreef Erasmus een vriendelijke, doch kordate repliek. In *Lof der Zotheid* wilde hij enkel al lachend de waarheid vertellen, spotten met de pseudowetenschap, maar zonder ook maar iemand op de korrel te nemen. Erasmus koos ervoor om Van Dorps brief en zijn antwoord te laten drukken in Bazel en later ook in Leuven: het dispuut werd publiek, Europa las mee.

Onmiddellijk na zijn benoeming tot professor aan de faculteit theologie in augustus 1515 gaf Van Dorp Erasmus een weerwoord. De toon van de discussie verhardde. Van Dorp ridiculiseert herhaaldelijk de humanistische overtuiging dat de theoloog

Quinten Matsijs. Desiderius Erasmus (1469-1536), circa 1517. Galleria Nazionale d'Arte Antica Rome.

geschoold moet zijn in de antieke literatuur.²⁹ Schoenmaker, blijf bij je leest, maakt Van Dorp Erasmus op enigszins pedante manier duidelijk. Erasmus ging naar alle waarschijnlijkheid niet meer in op Van Dorps brief. Dat liet hij over aan een andere naam van formaat: de Engelse humanist Thomas More. More was door zijn broodheer, de Engelse vorst Hendrik VIII, op diplomatieke missie gezonden naar de Lage Landen. Hij had Erasmus ontmoet in Brugge in de zomer van 1515. Wellicht heeft Erasmus hem toen op de hoogte gebracht van de strubbelingen met Van Dorp. In oktober van dat jaar besloot More zelf de pen ter hand te nemen en schreef hij hem een brief van zo'n zestig pagina's lang in een poging om de plooiën glad te strijken. In het besef dat een man als Van Dorp het beste kon worden gepaaid door

rationele argumenten, werkte More een systematische en uitermate heldere uiteenzetting uit over de principes achter de humanistische opvatting over theologie. More liet een geweldige indruk na op Van Dorp. De discussie verstomde; de plooiën werden gladgestreken. Van Dorp beseftte dat hij een keuze moest maken: het humanisme definitief vaarwel zeggen en zich verder specialiseren in de scholastieke godgeleerdheid óf zijn fascinatie voor de scholastiek afzweren en zich scharen achter de humanistische opvatting over de godgeleerdheid. Hij koos voor het tweede. In de zomer van 1516, een tiental maanden nadat hij was aangeschreven door Thomas More, organiseerde Van Dorp als professor in de theologie een reeks colleges over de Brieven van de apostel Paulus. Naar aanleiding van zijn eerste college hield hij publiekelijk een rede waarin hij zijn loyaliteit ten aanzien van de humanistische theologie bekendmaakte. 'Het is niet voldoende voor de theoloog en priester', zo stelt Van Dorp, 'dat hij anderen informeert. Hij moet ze ook vermaken, zodat het geen opdracht is om naar hen te luisteren, en hij moet ook een indruk op hen nalaten, zodat zijn luisteraars ook effectief gaan uitvoeren wat ze hebben gehoord'.³⁰ Informeren, vermaken, indruk maken: het zijn de drie vaardigheden die in die tijd werden toegeschreven aan de redenaar. Van Dorp breekt in deze rede een lans voor het ideaal van de priester-theoloog als retor. Erasmus, die toen in Brussel verbleef, hoorde een paar dagen later over Van Dorps rede en was, begrijpelijkerwijze, uitermate verheugd. De Leuvense theologen daarentegen waren furieus. Van Dorp werd in eerste instantie het recht ontzegd om het daaropvolgende academiejaar te doceren aan de faculteit theologie. Toen de gemoederen bedaard waren, werd deze beslissing teruggedraaid. Ook na zijn controversiële rede bleef Van Dorp doceren in Leuven. De rust leek te zijn teruggekeerd.

De start van de Reformatie

Die rust was geen lange duur beschoren. Amper een jaar later, in 1517, voltrok zich de eerste van een reeks van gebeurtenissen die de Rooms-Katholieke Kerk deed daveren op haar fundamenteën. Maarten Luther nagelde op 31 oktober zijn 95 stellingen aan de deur van de Schlosskirche in Wittenberg. Het startschot van de Reformatie was gegeven. Aanvankelijk was het onduidelijk of humanisten en reformatoren twee synoniemen waren voor eenzelfde groep intellectuelen of dat het eerder ging om twee afzonderlijke groepen die als bij toeval zich nagenoeg gelijktijdig manifesteerden. Wel was het duidelijk dat humanisten en reformatoren een aantal basiskaraktertrekken gemeen hadden. Beiden waren ze verontwaardigd over de gang van zaken binnen de Katholieke Kerk; beiden wilden ze die Kerk hervormen; beiden waren ze ontevreden over de manier waarop de Latijnse taal de samenleving van toen beheerste. Humanisten wilden een antiek Latijn, reformatoren wilden de hegemonie van het Latijn doorbreken door de volkstalen op te waarderen. Het was bovendien ook zo dat veel humanisten bewondering

hadden voor reformatoren en omgekeerd. Erasmus bijvoorbeeld zingt de lof van Luther in een van zijn brieven van rond het jaar 1515. Kort samengevat, de bijna gelijktijdige opkomst van beide stromingen in Noordwest-Europa zorgde voor een schokgolf van paniek binnen de katholieke wereld. Rome was ongerust en droeg universiteiten over heel Europa op om deze ontwikkelingen tot op het bot te doorgronden. Een van die universiteiten was Leuven. Haar theologiefaculteit werd, samen met die van Keulen en Parijs, beschouwd als een van de meest gerenommeerde van het Europa van die tijd.

De situatie in Leuven zelf was op dat ogenblik bijzonder complex. In hetzelfde jaar 1517 werd in Leuven het *Collegium Trilingue* gesticht, het *Drietalencollege*, de eerste plaats in West-Europa waar studenten werden opgeleid in de grammatica van het Latijn, Grieks en Hebreeuws, met de vorming van humanistische theologen voor ogen. Met andere woorden, de Leuvense theologen moesten het Duitse gevaar in het Oosten zien te taxeren en zij moesten bovendien afrekenen met een instituut dat gesticht werd vlak onder hun neus en dat de principes en overtuigingen belichaamde van Erasmus, criticaster van de Katholieke Kerk. Door deze samenloop van omstandigheden was het klimaat in Leuven gespannen, bijna toxisch. Opnieuw zou Van Dorp zich in het middelpunt bevinden van een kleine storm.

Controverse II: Maarten Luther (1519–1520)

In het najaar van 1519 vertrok Van Dorp uit Leuven, naar het Noorden, naar Den Haag. Zijn vader was erg verzwakt, zo had hij vernomen. Hij wilde hem vaarwel kunnen zeggen voor het te laat was. Maar het bezoek aan zijn vader was niet de enige reden. Eerder in 1519 was Van Dorp in contact gekomen met Filips van Bourgondië, bisschop van Utrecht en het humanisme zeer toegenegen. Hij ontmoette tevens de invloedrijke Nicolas Everaerts (1462–1532), president van de Hof van Holland (1510) en Gerrit van Assendelft (1487–1558), lid en na Everaerts president van het Hof (1528) en bezitter van het leengoed Patijnenburg in Naaldwijk.³¹ Aan Erasmus laat hij in een brief weten lutherse ideeën te hebben gehoord tijdens zijn rede voor leden van de Hof van Holland, die weer in contact stonden met een groep uit Delft, die de 'lutherij' aanhingen.³² Van Dorp zag wellicht zijn kans schoon om het Leuvense strijdtoneel en de toenemende polarisering tussen scholastici en humanisten te ontvluchten en hapte maar al te graag toe. Vooraleer hij vertrok, maakte hij van de gelegenheid gebruik om in september 1519 de redevoering die hij drie jaar terug had gehouden over de Brieven van Paulus te herbewerken voor publicatie. Hij voegde een paar paragrafen toe waarin hij zich excuseerde bij Erasmus voor de polemiek van de jaren 1514–1515. Hij schreef dat hij Thomas More zeer erkentelijk was voor diens brief, die hem had geholpen het rechte pad te kiezen. De rede werd gedrukt in september, in Antwerpen. Onmiddellijk daarna ruidde hij Leuven in voor het Noorden.

Titelpagina van Oratio in praelectionem epistolarum diui Pauli (Antwerpen, 1519). Universiteit van Basel.

Terwijl hij in Nederland verbleef, waren de Leuvense theologen volop een officiële veroordeling aan het uitwerken van de leerstellingen van Maarten Luther. Die werd gefinanseerd op 7 november 1519 en werd onderschreven door alle professoren verbonden aan de theologiefaculteit. Van Dorp bleef de situatie volgen vanuit de verte, maar in een brief aan Erasmus van eind november 1519 maakte hij

een slipper van formaat.³³ Hij gaf aan dat hij, net als Erasmus, sympathiseerde met de reformatorische beweging en liet blijken dat hij kritiek had op het gestook van de Leuvense scholastici. Had Van Dorp deze info meegedeeld aan Erasmus tijdens een gesprek, dan had er geen haan naar gekraaid. Dat hij zijn standpunt had verwoord in een brief bracht hem daarentegen in een erg moeilijk parket. Tegen half december 1519 keerde Van Dorp terug naar Leuven. De sfeer bij zijn ontvangst was buitengewoon vijandig. Dat hij zijn rede over Paulus had gepubliceerd was bij vele theologen in het verkeerde keelgat geschoten. Bovendien had zich via informele kanalen verspreid dat hij zich laetdunkend had uitgelaten over de Leuvense theologen in de zojuist genoemde brief aan Erasmus. Van Dorp had zichzelf naar de uitgang gemanoeuvreerd. De situatie werd nog meer precair toen bleek dat zijn woorden de oren hadden bereikt van niemand minder dan Maarten Luther zelf.

In maart 1520 was in Bazel een nieuwe editie verschenen van de rede over Paulus, een editie waaraan bovendien Van Dorps brief aan Erasmus was toegevoegd, wellicht buiten zijn medeweten om. Een exemplaar van deze editie kwam in de handen van Maarten Luther. Luther wist uiteraard niet dat Van Dorp, op het ogenblik dat hij aan Erasmus schreef over de Leuvense scholastici, zelf niet langer behoorde tot de groep van Leuvense theologen. Hij interpreteerde Van Dorps kritiek op de Leuvense scholastici als een indicatie dat de Leuvense veroordeling van zijn leerstellingen niet unaniem was gebeurd. Luther concludeerde dat deze veroordeling het

Lucas Cranach de Oudere. Maarten Luther, 1526. Nationalmuseum Stockholm.

werk was van *viri obscuri*, achterbakse heerschappen. Van Dorps woorden waren, buiten zijn eigen wil, buskruit geworden in de handen van Luther om de Leuvense veroordeling van zijn leerstellingen af te doen als een slag in de lucht: 'Uit een brief die me is overhandigd', schrijft Luther in een antwoord op de Leuvense veroordeling, 'heb ik vernomen dat consensus van de

Leuvense faculteit betreffende mijn veroordeling ontbrak'. Elders omschrijft hij Van Dorp als 'meest geleerde van alle Leuvense theologen', wat de geruchten nog deed aanwakken dat deze sympathiseerde met de Duitse monnik.³⁴ Van Dorp was verzeild geraakt in het middelpunt van een gigantische controverse. Tijdens een spoedberaad van de theologiefaculteit in juli 1520 werd hij voor een dilemma gesteld. Hij diende publiekelijk te bevestigen dat de Leuvense veroordeling van Luther wel degelijk wettelijk en unaniem was of hij diende te vertrekken. Hij kreeg een week om tot een besluit te komen. Van Dorp weigerde zich aanvankelijk neer te leggen bij het bevel van de universiteit, maar deed dat uiteindelijk toch, zij het pas tegen het einde van september 1520. Het lijkt erop dat hij op die manier de geruchten heeft doen verstommen; een tweede controverse kwam zo tot haar einde. Hij bleef de daaropvolgende jaren theologie doceren, maar hij koos kennelijk voor een bestaan in de luwte na het tumultueuze tweede decennium van de zestiende eeuw. Er zijn geen verdere sporen van controverses, disputen of zelfs maar publicaties waarin hij betrokken was.

Dood

Van zijn biograaf weten we dat Van Dorp plots is gestorven, in Leuven op 31 mei 1525, geveld door dysenterie op amper veertigjarige leeftijd. Zijn dood wist de gemeederen onder humanisten in het Noorden ten zeerste te beroeren. Een van zijn vrienden, Adriaan van Baarland, professor aan het Leuvense *Collegium Trilingue*,

wijdde zelfs een hoofdstukje van zijn *Geschiedenis van Brabant* aan zijn nagedachtenis. In vertaling gaat de passage als volgt:

*'Tijdens deze tumultueuze jaren met die Duitse reformatoren, werd te Leuven Maarten van Dorp, de vermaarde theoloog, gevelt door een vreselijke ziekte. Het aardse leven werd hem ontnomen op 31 mei. Met het verlies van deze man heeft de universiteit van Leuven meer verloren dan mogelijk in woorden kan worden uitgedrukt, dan mogelijk bevat kan worden. Hij was wonderwel thuis in de poëzie. Alle boeken van redenaars en historici had hij opengeslagen. Ervaren was hij als geen ander in de subtiliteiten van de logica. De mysteries van de fysica had hij doorgrond. Over alle passages uit de Heilige Schrift – hoe moeilijk, hoe duister ook – kon hij een gedetailleerd en accuraat oordeel vellen. Hoe zuiver en elegant was zijn Latijnse stijl, hoe waarlijk Romeins. Hoe groot was zijn kennis van de Kerkvaders. Ik had de gewoonte om onze vriendschapsbanden aan te halen door hem te bezoeken en dat deed ik meestal tijdens de namiddag. Altijd trof ik hem aan met zijn neus in de boeken, toegewijd aan de studie. Bij goed weer maakten we samen een wandeling in de boomgaard die hij rond zijn huis had aangelegd. Op die momenten praatte hij altijd maar weer over de wetenschap. Steeds opnieuw benadrukte hij hoe belangrijk het was dat de jeugd een goede opvoeding kreeg, want hij wist maar al te goed dat tijdens de jonge jaren de fundamenten worden gelegd van het verdere leven.'*³⁵

Van Baarland vermeldt eveneens dat Van Dorp werd begraven in het Kartuizerklooster in Leuven. Hij schenkt haar 200 gouden kronen en zijn verzameling van Kerkvaders, een zestigtal boeken omvattend. De keuze voor het Kartuizerklooster in plaats van de prestigieuze Pieterskerk zal mogelijk terug te voeren zijn naar aanwijsbare contacten tussen verschillende leden en abten van het klooster der Kartuziers buiten Delft, Leuven en een deken en leden van het kapittel van Naaldwijk.³⁶ Vandaag de dag is zijn graf niet langer bewaard. In de nasleep van de Franse Revolutie werd het klooster, inclusief Van Dorps tombe, vernield. Wel weten we dat zijn graf was versierd door een gedicht van de hand van Erasmus, dat in (proza) vertaling gaat als volgt:

*'Als een diepbedroefde moeder beweent Holland haar kind, nu Maarten van Dorp de aarde heeft verlaten. De theologische faculteit rouwt, verstoken van haar roemrijk licht. De droevige Muzen en Gratiën bewenen het verlies van hun grote beschermheer. De hele Leuvense universiteit, ondergedompeld in smart door het verlies van haar lichtend genie, smeekt de Dood om hem terug te geven: 'Ach Dood, wrede, kwaadaardige, meedogenloze en afgunstige Dood, waarom haalt jij deze boom neer, in volle bloei, vóór zijn tijd gekomen is ...?' Stil toch. Van Dorp is niet gestorven. Hij leeft, weggevoerd van deze donkere tijden ... Ons eigen lot, dát zouden we moeten bewenen. Van Dorp moeten we gelukwensen. De aarde houdt slechts het weinige dat achterblijft van zijn lichaam, de herberg van zijn vrome ziel ...'*³⁷

Martinus Dorpiusstraat in Naaldwijk, vernoemd in 1907. Foto Anneke Duyvesteyn, 2021.

Het was het laatste eerbetoon van Erasmus aan een man die hij door de jaren heen als een vriend was gaan beschouwen. Afbeeldingen van Maarten van Dorp zijn spijtig genoeg niet bekend, al geeft zijn biograaf Gerard Morinck ons wel een idee van zijn uiterlijk:

*'Zijn uiterlijk had een edele aanblik. Zijn gelaat was wit, met een gezonde rode blos. Zijn ogen waren nogal groot, en zijn zicht was niet optimaal. Uit één oog keek hij een stuk scherper dan uit het andere; dat misvormde in zekere mate zijn voorkomend gelaat. Zijn haar was eerder wit, zijn gestalte was rijzig en iets groter dan gebruikelijk. Qua lichaamsbouw was hij stevig en gezet. Hij had een stevige tred die hem een waardige aanblik gaf en in overeenstemming was met zijn verheven karakter. Zijn kledij was deftig en eervol, niet luxueus maar ook niet boers.'*⁶⁸

Twee stoffelijke herinneringen aan Maarten van Dorp zijn de naar hem vernoemde straten in Overschie bij Rotterdam en, zij het zeer bescheiden, in Naaldwijk.

De figuur van Maarten van Dorp geeft ons een unieke blik op de identiteitscrisis die verschillende intellectuelen in de eerste helft van de zestiende eeuw doormaakten.

Opgeleid in de scholastieke traditie en soms aangesteld op posities binnen dat traditionele kader, werden zij geconfronteerd met de opkomst van het nieuwe mensbeeld onder de invloed van het humanisme, met het einde van de uniformiteit binnen het christelijke geloof. Zekerheden verdwenen, de funderingen van vaststaande overtuigingen werden weggeslagen. Als er iets is dat deze bijdrage hoopt te hebben aangetoond, dan is het wel dit: wanneer intellectuelen als Van Dorp, die hun hele leven ten dienste stelden van de studie, aan het twijfelen sloegen, dan was die twijfel existentieel.

Noten

- 1 W.K. Ferguson (ed.), *Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia. Supplementum*. (Hildesheim en New York, NY: Georg Olms, 1978) 214-215.
- 2 Deze sectie over de familieachtergrond van Dorpius en enkele aanvullingen verderop in de tekst zijn van de hand van Harry Groenewegen. De andere secties zijn van de hand van Christophe Geudens en ten dele gebaseerd op C. Geudens en D. Verbeke, 'Tussen scholastiek en humanisme: Maarten van Dorp, Desiderius Erasmus en Thomas More.' In: *De Boekenwereld: Tijdschrift voor Boek en Prent* 32 (2) (2016) 14-21; Geudens in D. Sacré (ed.), *Utopia Et More. Thomas More, de Nederlanden en de utopische traditie* (Leuven 2016).
- 3 Ook wel geschreven als Bertel of Bartholomees. In de *Dorpii vita*, de levensbeschrijving van Maarten van Dorp, is sprake van een brief aan Erasmus van november 1519 waarin Maarten zijn vader omschrijft als 'een bejaarde man van bijna tachtig'.
- 4 Den Haag, KB, 73 E 38, *Registrum capituli Naeldwicensis, Cartularium van St. Adrianus capittel* (CvN), fol. XXII223r; 20 november 1495. Met dank aan G. Beijer. Kerstant Jacobs van der Woerd van Vliet (1470-1524) was gehuwd met Machteld Meesdr. van Dorp.
- 5 Oscar van den Arend, *Zeven lokale baljuwschappen in Holland* (Hilversum 1993) 217, 471. CvN, f.38r., 99v., 218v., XXI: 267v. In de index van het cartularium, CvN LXIII, wordt 'Meess Heynrixz. onse rentemeester' genoemd. In A.M.J. de Haan, *Inventaris archief van de Heilige Geest en het Heilige Geesthofje te 's-Gravenhage 1311-1917, Deel II regesten* (1969), nr.551, 20-3-1515 wordt hij genoemd als 'rentemeester' m.b.t. land in Monster en in nr. 554, 25-11-1515 en nr. 556, 13-8-1516 als schepen in Den Haag. H. de Vocht, *Monumenta Humanistica Lovaniensia*, Vol.4 (Leuven 1934) 193, 295.
- 6 *Jaarboek Ons Voorgeslacht*. 1961, Heilige Geest testamentenregister f.20 en 36. *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*. Jaargang 21 (2014), Ed van der Vlist, p. 29, nt. 90. Van der Vlist gaat op goede gronden uit van 1471.
- 7 J. Hof, *De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573, Hollandse Studiën 5* ('s-Gravenhage-Haarlem 1973) 144, 466, 471. Voor het goederenbezit Hoofd-

- stuk XI. De inkomsten van de rentmeester van het klooster Leeuwenhorst bedroegen 105 pond. Het klooster Egmond werd bij 'pauselijke en vorstelijke belastingen' dubbel zo hoog aangeslagen als Leeuwenhorst. Geertruida de Moor, *Verborgen en geborgen. Het Cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst in de Noordwijkse regio (1261-1574)* (Hilversum 1994) 133.
- 8 J. Hof, *De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573*, 349. H. de Vocht, *Monumenta Humanistica Lovaniensia* 217, nt. 6.
 - 9 Marie-Christine Engels, *Den Haag, Geschiedenis van de stad, Vroegste tijd tot 1574* (Zwolle 2004) 190. Marie-Christine Engels, *Haagse Gasthuizen door de eeuwen heen, het Sint Nicolaasgasthuis, het Sacramentsgasthuis en het Oude Mannenhuis nader bekeken* (Rijswijk z.j.) 59. Gaila Jehoel, *Het culturele netwerk van Jan van Scorel, schilder, kanunnik, ondernemer & kosmopoliet* (Hilversum 2020) 36, nt. 125.
 - 10 Serge ter Braak, *Met Recht en Rekenschap. De ambtenaren bij het Hof van Holland en de Haagse Rekenkamer in de Habsburgse Tijd (1483-1558)* (Hilversum 2007) 105.
 - 11 Carla de Wilt, *Landlieden en hoogheemraden. De bestuurlijke ontwikkeling van het waterbeheer en de participatiecultuur in Delfland in de zestiende eeuw* (Hilversum 2015) 189. Serge ter Braak, *Met Recht en Rekenschap* 135.
 - 12 Engels, *Den Haag, Geschiedenis van de stad* 264.
 - 13 A. M.J. de Haan, *Inventaris van het archief van de Heilige Geest en het Heilige Geesthofje te 's-Gravenhage, 1311-1917, deel II regesten* (Den Haag 1969), nr. 551; 20 maart 1515. Arie Oliehoek, *Tussen bisschop en pastoor. Zeshonderd jaar dekenaat in Delfland* (Delft 1999) 37.
 - 14 J.C. Kort, *Ons Voorgeslacht, jrg. 53 (1988), Leenkamer abdij Egmond*, nr. 151. Anders dan daar vermeld gaat het om 4 morgen en 72 roeden. Op 6-2-1520 volgt Willem Meesz. zijn vader op als rentmeester in Delfland en Rijnland. Mees Hendriksz. heeft een broer Dirck Heynricxz., priester.
 - 15 CvN f. LXVI 187v.
 - 16 A. van der Marel, *De graven in de oude kerk te Naaldwijk* (z.p. 1956) 17.
 - 17 Broer Willem Meesz., na 1525, is getrouwd met Beatrix Jan Doeznadr., leenkamer Hofstad te Hontshol nr. 11, 12, 96; Dorpius is opvolger van drie generaties Rotemuyt Uytter Lier, met hetzelfde zegel.
 - 18 Inventaris klooster Egmond, regesten, Noord-Hollands Archief. De dekens van het kapittel van Sint Adrianus worden vermeld als 'rechter' inzake kerkelijke geschillen.
 - 19 B.N. Leverland, *St. Pancras op het Hogeland* (Hilversum 2000) 78, 79, 291, 292, 304.
 - 20 Ed van der Vlist, *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis*, jaargang 21 (2014) 28 en 29. Antheun Janse en Monique van Veen, in: *Den Haag, geschiedenis van de stad I* (2005) 264. Serge ter Braak, *Met Recht en Rekenschap* (Hilversum 2007) 226.

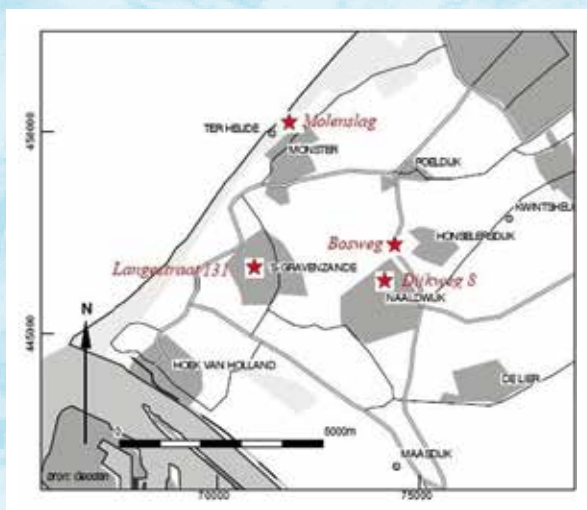
- 21 P.A. Smit, *Inventaris van het Archief van het kapittel van Sint Adriaan te Naaldwijk* (1295) 1320-1572 (1627), (z.p.1982) XIII, zie literatuur aldaar.
- 22 Ed van der Vlist, *Historisch Jaarboek Westland 2017*, nr. 30 (De Lier 2019) 165 nt. 5, 172.
- 23 A. van der Marel, *Mededelingenblad van de historische vereniging voor de provincie Zuid-Holland* (z.p. 1952) 1.
- 24 E.H.J. Reusens, J. Wils en A. Schillings (ed.), *Matricule de l' Université de Louvain*, vol. III (Leuven 1962) 228, nt. 84.
- 25 E.H.J. Reusens (ed.), *Promotions de la Faculté des Arts de l'Université de Louvain (1428-1797)* (Leuven 1867) 67.
- 26 J. Kraye (ed.), *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism* (Cambridge 1996); C.G. Nauert, *Humanism and the Culture of Renaissance Europe* (Cambridge 2006); E. Rummel, *The Humanist-Scholastic Debate in the Renaissance and Reformation* (Cambridge 1995).
- 27 A.J. Kolker, *Allardus Aemstelredamus en Cornelius Crocus. Twee Amsterdamse priester-humanisten* (Nijmegen 1963) 38.
- 28 J. Sterk, *Philips van Bourgondië 1465-1524* (Zutphen 1980) 14, 25 nt. 48, 131.
- 29 P.S. Allen (ed.), *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami*, vol. II. (Oxford 1910) 129 (brief 347).
- 30 J. IJsewijn (ed.), *Martini Dorpii Naldiceni Orationes IV cum Apologia et Litteris adnexis* (Leipzig 1986) 69.
- 31 H. de Vocht, *Monumenta Humanistica Lovaniensia* 217. Serge ter Braak, *Met Recht en Rekenschap* 54, 55.
- 32 Gerrit Verhoeven, *De derde stad van Holland. Geschiedenis van Delft tot 1795* (Zwolle 2015) 178, 179.
- 33 P.S. Allen en H.M. Allen (ed.), *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami*, vol. IV (Oxford 1922) 125 (brief 1044).
- 34 Zie W. François, *Maarten van Dorp, the Oratio Paulina (1516/1519), and the Biblical-humanist voice among the Louvain Theologians*, *Lias* 39 (2) (2012) 163-193, op pp. 183-184 voor verdere informatie.
- 35 A. Van Baarland, 'Rerum gestarum a Brabantiae ducibus historia'. In: *Historica Hadriani Barlandi rhetoris Lovaniensis* (Coloniae 1603) 231.
- 36 P.A. van Nieuwstad, *De Kartuziers en hun Delftse klooster* (Delft 1975) 138-141. Jan Kuys, *Repertorium van collegiale kapittels in het middeleeuwse bisdom Utrecht* (Hilversum 2014) 215. H. de Vocht, *Monumenta Humanistica Lovaniensia* 123-250. E. van Bergen, *Martinus Dorpius* (Naaldwijk 1924) 189.
- 37 C. Miller en H. Vredeveld (ed., trans.), *Collected Works of Erasmus: Poems*. (Toronto 1993) 154.
- 38 H. de Vocht, *Monumenta Humanistica Lovaniensia* 262.

Archeologische kroniek

van het Westland over 2020

In deze kroniek zijn, met toestemming van de bureaus en soms aangepast door de auteurs, samenvattingen uit de rapporten opgenomen.

De archeologisch adviseur van de gemeente Westland heeft een viertal in 2020 uitgebrachte rapporten ter beschikking gesteld aan de redactie van dit jaarboek. De rapportages zijn eindrapporten van opgravingen die vanaf 2016 uitgevoerd zijn en in 2020 hun definitieve vorm kregen: 's-Gravenzande-Langestraat, Monster-Molenslag, Naaldwijk-Bosweg en Naaldwijk-Dijkweg. Archeologisch onderzoek in de gemeente Midden-Delfland wordt vermeld in het Historisch Jaarboek Schipluiden.

Overzicht van de archeologische onderzoeken beschreven in deze kroniek. Kaart Geodan; bewerking Wil Bol.

's-Gravenzande, Langestraat

Kruijthof, M.L. en F. van den Blink, 2020. *Beknopte evaluatie veldwerk Langestraat 131 's-Gravenzande*. Transect BV, projectnummer 4759191100.

In januari 2020 is ter plaatse van Langestraat 131 te 's-Gravenzande, naast restaurant De Spaansche Vloot, een archeologische opgraving uitgevoerd. Aanleiding was de sloop van de voormalige bebouwing en de voorgenomen bouw van een winkelruimte met bovengeleggen appartementen.

Voormalige bebouwing Langestraat 131. Foto Michiel Kruijthof.

De bodemopbouw bestaat uit een aantal historische ophoogpakketten onder het maaiveld. Tussen deze pakketten is een duidelijke brandlaag aangetroffen. Deze brandlaag lijkt te corresponderen met een historisch gedocumenteerde stadsbrand in 's-Gravenzande aan het begin van de 15^e eeuw (1418). De oudste muurfunderingen zijn gefundeerd op de natuurlijke ondergrond. Dit betreft matig grof, schelphoudend strandzand. Op deze mariene afzettingen, waarnaar de plaats 's-Gravenzande ook is vernoemd, is het dorp vanaf het einde van de 12^e eeuw ontstaan. Door een boring in het vlak is vastgesteld dat dit pakket strandzand minimaal doorloopt tot 2 m onder maaiveld.

De funderingen van de oude woning zijn in de ondergrond aangetroffen. Hieruit blijkt dat de recent afgebroken woning gefundeerd stond op oude funderingen

Opgravingsvlak op laagste niveau (Langestraat rechtsboven).

Kloostermopfundering onder de huidige HEMA-muur. Foto Transect BV.

van voornamelijk kloostermoppenmuren. Een deel van de kloostermoppen is secundair gebruikt (resten van oude mortel, relatief weinig complete stenen), maar in de noordmuur (de funderingsmuur van de huidige HEMA) is nog een fundering van primair gebruikte kloostermoppen aangetroffen. Hierin bevond zich ook een brok secundair gebruikte tufsteen. Over de tijd heen zijn er tussen deze zware funderingen lichter gefundeerde tussenmuren geplaatst.

Stookvloer van kloostermoppen direct op het strandzand. Foto Transect BV.

In het zuiden van het plangebied is een oude stookvloer van kloostermoppen aangetroffen. De stenen van deze vloer lagen direct op het strandzand. Bij het laagsgewijs verdiepen naar dit vlak werden minimaal drie aspotten aangetroffen. Ten oosten van de stookvloer is op hetzelfde niveau nog een tweede stookvloer van platgedrukt leem aangetroffen. Bij beide vloeren is in de oude brandkuil geen aspot meer gevonden. Aan de straatkant was in de noordoosthoek geen archeologisch vlak aanwezig door een kelder van de oude bebouwing. Deze kelder is in de 20^e eeuw dichtgestort met puin. Op de bodem ervan was een vloer van roodbakende, ongeglazuurde plavuizen aanwezig. Voor de bouw van de kelder zijn hergebruikte kloostermoppen gebruikt. Ter plaatse van de noord- en zuidmuur was de aanzet van een tongewelf te zien. Het gewelf was van recentere steen en heeft een datering in de Nieuwe Tijd (17e-19e eeuw). De trap van de kelder zat in de zuidwesthoek ervan.

In de top van het strandzand waren nog enige paalsporen zichtbaar. Bij het couperen was te zien dat alleen de onderzijde van het paalspoor nog aanwezig was. Op het achtererf zijn twee voormalige beerkelders aangetroffen. Eén bevatte een onderste laag beer met vondstmateriaal. De andere had drie duidelijke lagen: een bovenste opvullaag met enkele vondsten, een vrijwel schone opvulling van zand en een beerlaag op de bodem met veel vondstmateriaal. Beide beerkelders dateren uit de 17e/18e eeuw.

Er zijn drie aspotten ingemeten. Deze lagen ter hoogte van de twee eerder besproken stookvloeren, maar wel op een aanzienlijk hoger niveau. De beerkelders bevatten allebei veel aardewerk. Een bevatte daarnaast ook een grote hoeveelheid glasvondsten. Het aardewerk geeft een 17e-eeuwse indruk (rood- en witbakkend, geglazuurd, tevens wat Westerwald steengoed). Daarnaast zijn er in de muur tegen de HEMA, tussen de laag primair en secundair gebruikte kloostermoppen, opvallend representatieve scherven van ongeglazuurd Siegburg steengoed aanwezig. Deze liggen direct op de eerder besproken laag van de stadsbrand. Boven de stookvloeren zijn goed determineerbare stukken grijsbakkend aardewerk en proto-steengoed uit de Late Middeleeuwen gevonden. Uit de grondsporen komt nagenoeg geen vondstmateriaal.

Conclusie

De eerste conclusie van het onderzoek is dat het een goed bewaard historisch deel van 's-Gravenzande betreft. Het gebruik van primaire kloostermoppen suggereert dat deze tot een van de eerste met baksteen gefundeerde gebouwen van 's-Gravenzande moeten hebben behoord. Dit gebouw is waarschijnlijk verwoest tijdens de stadsbrand, waarna er met secundair gebruikte kloostermoppen een nieuw gebouw is geconstrueerd. Dit gebouw lijkt, met de nodige ingrijpende verbouwingen, door de eeuwen heen tot aan de sloop van 2019 te hebben bestaan. De bovengrondse vondst van (hergebruikt) laatmiddeleeuws materiaal in het gebouw voorafgaand aan de sloop lijkt dit te bevestigen. De begrenzing van het historische achtererf aan de westzijde van het plangebied is niet waargenomen. Mogelijk ligt deze onder het belendende perceel, hetgeen overeen zou komen met historisch kaartmateriaal.

Monster, Molenslag

Bakx, J.P.L. (red.), 2020. *Bewoning onder het stuifzand. Archeologische opgraving van sporen uit de Midden-IJzertijd en Merovingische periode op het voormalige campingterrein Molenslag in Monster*. Delftse Archeologische Rapporten 134.

In het kader van het natuurherstelprogramma Natura 2000 is op het voormalige campingterrein Molenslag, gelegen langs de Slaperdijk in het duingebied Solleveld

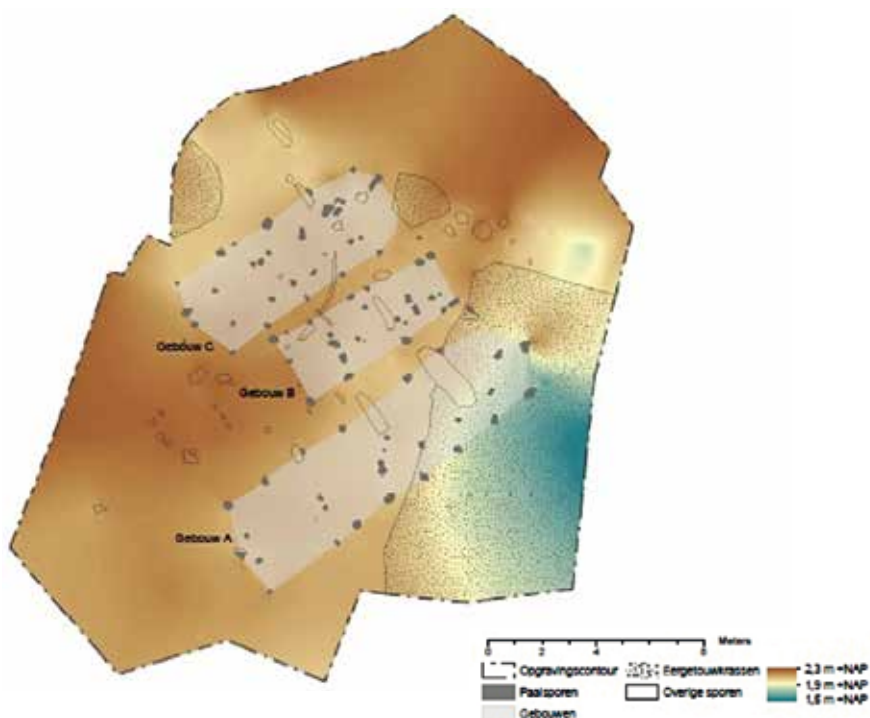
nabij Monster, in de maanden oktober en november van 2016 een archeologische opgraving uitgevoerd. Met dit onderzoek zijn archeologische resten veiliggesteld die door verstuing bedreigd werden en kon een beeld worden gevormd van de bewoning van het Oude-Duinenlandschap tussen Monster en Den Haag in de IJzertijd en de Merovingische periode. Op de afzettingen van de Oude Duinen zijn in het westelijk kustgebied genoeg aanwijzingen voor bewoning in de Late Prehistorie, maar nederzettingsterreinen met huisplaatsen ontbreken nagenoeg. Dit is vermoedelijk het gevolg van het beperkte aantal onderzoeken dat als gevolg van de beschermde status van de duingebieden hier heeft kunnen plaatsvinden. Ook sporen uit de Vroege Middeleeuwen zijn in het westelijk kustgebied spaarzaam, met name sporen uit de beginperiode van de Merovingische tijd. Naast het grafveld van Solleveld bij Den Haag en de nederzetting in Den Haag-Frankenslag is in de regio nu een tweede nederzetting op het stuifzand uit de Merovingische periode bekend.

Ligging van de voormalige camping Molenslag en de onderzochte zones, geprojecteerd op een luchtfoto van 2013.

IJzertijd (800 v. Chr. – 12 v. Chr.)

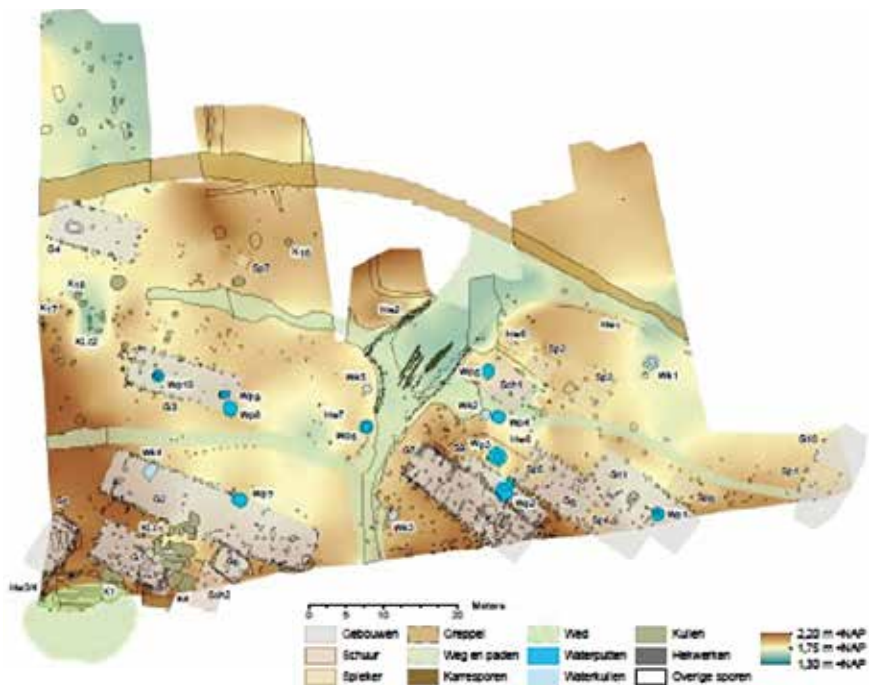
Op een opgestoven duintopje dat als duidelijke verhoging in het Oude-Duinen-landschap lag, vond al vanaf de Vroege IJzertijd bewoning plaats. De enige aanwijzing hiervoor is de vondst van enkele scherven aardewerk met kwartsmagering. Voor de periode daarna zijn, op een oppervlakte van niet meer dan 500 m², wel duidelijke bewoningssporen gevonden. Deze bestaan uit drie bouwplattegronden, meerdere kuilen en met eergetouwen bewerkte akkers op de flanken van het duin. Een 14C-datering van houtskool uit een paalkuil van een gebouw maakt duidelijk dat de bewoningssporen in het opgravingsvlak ten minste uit het begin van de Midden-IJzertijd dateren. Op basis van de ligging van de plattegronden, direct naast elkaar, lijkt het niet aannemelijk dat de gebouwen gelijktijdig in gebruik waren. Het is opvallend dat de plattegronden ieder een eigen constructiewijze kennen en niet op eenzelfde bouwtraditie lijken gestoeld. Uit de vele vondstmeldingen in de directe omgeving is duidelijk dat de vindplaats op Molenslag niet geïsoleerd in het landschap lag. De bewoning concentreerde zich op een kleine verhoging, maar maakte deel uit van een veel groter cultuurlandschap dat vermoedelijk relatief dichtbevolkt was en gezamenlijk geëxploiteerd werd.

Bewonings- en akkersporen uit de Midden-IJzertijd, geprojecteerd op een gereconstrueerde hoogtelijnenkaart van het toenmalige maaiveld. Kaart Archeologie Delft.

Vroege Middeleeuwen (500–750)

Voor de vindplaats uit de Merovingische periode geldt dat alleen de noordelijke begrenzing is vastgesteld. De nederzetting heeft in westelijke en zuidelijke richting in ieder geval doorgelopen onder de weg Molenslag en de Slaperdijk. De nederzetting bevond zich op een natuurlijke stuifzandverhoging die bestond uit twee lage aaneengesloten duintopjes met ieder twee erven. In totaal zijn in de periode van 500 tot en met 750 vijf bewoningsfasen van ieder 50 jaar onderscheiden. Een aantal nederzettingselementen is een groot deel van of de gehele bewoningsperiode aanwezig geweest. Zij bepaalden de begrenzing en ruimtelijke uitleg van de nederzetting. Het gaat hierbij om een greppel of pad rondom de nederzetting, een tussen de duintopjes gelegen 'holle' weg met daarin karrensporen en hoefindrukken en een wed of moeraslaagte die vermoedelijk al voor de bewoning aanwezig was.

Overzicht van de structuren en overige sporen ter hoogte van de vindplaats uit de Merovingische periode en Nieuwe Tijd. Kaart Archeologie Delft.

De bewoning vangt aan in het begin van de 6^e eeuw. In de eerste helft van de 7^e eeuw is de nederzetting het meest intensief bewoond. Er zijn tegelijkertijd drie erven in gebruik en maar liefst vier huisplaatsen. Deze worden van elkaar gescheiden door paden. Vanaf het midden van de 7^e eeuw begint het aantal bewoners en huizen van de nederzetting terug te lopen. Aan het begin van de 8^e eeuw zijn nog

enkele gebouwen aanwezig. In deze periode wordt een bootvormig gebouw opgericht. Omdat de bouw en de oriëntatie volledig anders zijn dan in de voorgaande fasen, wordt verondersteld dat dit gebouw een aanwijzing is voor bewoningscontinuïteit in de 8^e eeuw direct ten oosten en zuiden van het opgegraven areaal.

Reconstructietekening van de nederzetting in bewoningsfase 3. Tekening Peter Paul Hattinga Verschure.

In totaal zijn op het onderzochte gedeelte van de nederzetting een zevental spiekers, twee schuren, vijf waterkuilen, tien waterputten, een hutkom en tien plattegronden van hoofdgebouwen aangetroffen. De constructie van de hoofdgebouwen is terug te voeren op drie verschillende bouwtypen, namelijk vijf van het type Rijnsburg, drie van het type Katwijk en twee van het type Limmen. Tweebeukige gebouwen lijken hier te ontbreken. De goede conservering van met name de gebouwen langs de Slaperdijk maakte het mogelijk ook de indeling van de meeste gebouwen te reconstrueren. In een aantal gevallen zijn zelfs de stalboxen en de haardkuil nog teruggevonden. Het type Limmen B zou op basis van andere vindplaatsen pas van laat in de Karolingische tijd dateren. Echter dendrochronologisch en ¹⁴C-onderzoek maken duidelijk dat de plattegrond in de tweede helft van de 7^e eeuw tot aan het tweede kwart van de 8^e eeuw in gebruik kan zijn geweest. Ook het voorkomen van het bootvormige gebouw is een aanwijzing dat ter hoogte

van Molenslag al aan het einde van de Merovingische periode gebouwen met gebintconstructie voorkomen. Het type Limmen B lijkt hiermee het type Rijnsburg op te volgen. De ontwikkeling naar een constructiewijze waarvoor steeds minder wandstijlen nodig waren, is wellicht mede ingegeven door een schaarste aan goed bouwhout. Het type Katwijk wordt aangemerkt als 'West-Fries' huistype, dat zijn oorsprong vermoedelijk vindt in de Romeinse tijd en mogelijk vanuit het centrale rivierengebied is verspreid. Dit gebouwtype komt gelijktijdig naast het type Rijnsburg voor, maar lijkt op basis van de nederzetting Monster-Molenslag wat vroeger te dateren dan het type Rijnsburg.

Hoewel er geen aanwijzingen voor akkers zijn aangetroffen, is het waarschijnlijk dat de Merovingische bewoners van Monster-Molenslag het meeste voedsel zelf hebben verbouwd. De aanwezigheid van roggestuifmeel kan daarvoor een aanwijzing zijn. Behalve rogge is er gerst en mogelijk ook tarwe gegeten en ter plekke gedorst. Chemisch en botanisch onderzoek naar residuëten op aardewerk laat zien dat er sprake was van voedsel dat bestond uit granen met vetten en soms met bijgemengde eiwitten in de vorm van vlees, vis of eieren of plantaardige eiwitten zoals peulvruchten of noten. Afgaande op de dierlijke resten die in de nederzetting zijn aangetroffen, werd er vee gehouden om te voorzien in de eigen dagelijkse behoeften. In de nederzetting hield men runderen, schapen/geiten en varkens. Wat betreft paarden is dat niet zeker. De visresten zijn voornamelijk afkomstig van scholachtigen. Voorts zijn kabeljauwen, steuren en een diklipharder gevangen. Hoewel er geen directe aanwijzingen voor visvangst zijn aangetroffen, ligt het voor de hand dat de aangetroffen vissen lokaal bevestigd zijn. Dit is vooral gebeurd in het estuarium of het ondiepe kustwater. Uitzondering hierop vormen de grote exemplaren van kabeljauw en schelvis die op volle zee vanuit een boot moeten zijn gevangen door middel van geaasde lijnen. De vis lijkt meer voor lokale consumptie te zijn gevangen en was van redelijk belang voor het menu.

Als één ding duidelijk is geworden uit de analyse van de verschillende materiaal-categorieën, dan is het wel dat de nederzetting Molenslag volledig deel uitmaakte van de toenmalige uitwisselingsnetwerken. Zo blijkt uit de analyse van het aardewerk dat de nederzetting grote overeenkomsten vertoonde met de materiële cultuur van de meeste Merovingische nederzettingen in Zuid-Holland. Circa 80% van het draaischijfaardewerk was afkomstig uit het Frankische gebied. Opvallend is het relatief hoge percentage handgevormd aardewerk. Ook uit de metaalvondsten blijkt een sterke Frankische connectie. De aangetroffen soorten beugelfibulae sluiten goed aan bij de bekende vondsten uit het westelijk kustgebied en het Midden-Nederlandse rivierengebied. De uitwisseling met andere gebieden binnen de 'Noordzeecultuur', waaronder ook Angelsaksisch Engeland, is niet prominent aanwezig. Handel vanuit het Frankische Rijk zal voornamelijk via de (Oude) Rijn, de Lek en de Maas hebben plaatsgevonden. Verwacht wordt dat langs de noordelijke

Maasoever een interregionale handelsplaats gelegen was, wellicht het in 772/776 voor het eerst in een schriftelijke bron genoemde Masamuda ('Maasmuiden'), vermoedelijk de oude naam van Monster.

Een selectie van de verzamelde vondsten uit de Merovingische periode. Foto Archeologie Delft.

De beginfase van de bewoning in de nederzetting Monster-Molenslag kan worden gerekend tot de eerste fase van kolonisatie van het West-Nederlandse kustgebied. Aan de hand van de wijze van vershraling van het handgevormd aardewerk is bekeken of er sprake zou zijn van een heterogene samenstelling van de bewoners naar herkomst. Hieruit is gebleken dat er een significant verschil is in de toepassing van magering tussen de erven op de twee duintopjes. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn dat de bewoners van de nederzetting een heterogene afkomst hebben gehad en elke groep afzonderlijk op een erf in de nederzetting heeft gewoond. Ook in de verspreiding van het gebouwtype Rijnsburg is een opvallend verschil waargenomen. De korte gebouwen komen niet op dezelfde duintop voor als de langere gebouwen en vice versa. Deze gelijktijdige verdeling duidt wellicht op een verschil in bouwtraditie van de bewoners van de afzonderlijke erven. De sterke gelijkenis van de korte huizen van het type Rijnsburg uit het westelijk kustgebied met de Angelsaksische huizen is op zijn minst opvallend te noemen. Op grond van de magering met plantaardig materiaal en de overeenkomst in bouw van het korte Rijnsburgtype is het een verleidelijke hypothese om daarbij te denken aan immigranten die uit Engeland zijn teruggekeerd naar het continent.

Overzicht van de resten van een veebel en diverse fibulae. Foto's Archeologie Delft, AWN en MDZ.

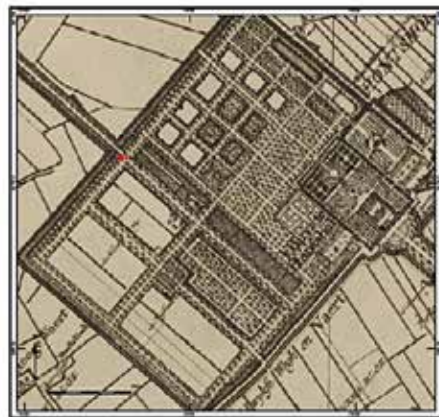
Naaldwijk, Bosweg

Cornelisse, H., 2020. *Watermanagement op het landgoed Honselaarsdijk. Een archeologische begeleiding en waarderend proefsleuvenonderzoek (IVO-p) met doorstart naar opgraving ter plaatse van rotonde Bosweg in Naaldwijk*. Archol Rapport 524.

Aan de Burgemeester Elsenweg - rotonde Bosweg te Naaldwijk werd een fietstunnel aangelegd (onderdoorgang N213). Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd in januari en februari 2020 door Archol BV en bestond uit twee delen: een archeologische begeleiding en een archeologisch proefsleuvenonderzoek met een kleine doorstart tot opgraving. De bodemopbouw bestaat in de basis uit een kleipakket dat wordt geïnterpreteerd als getijde-afzettingen van het krekenstelsel van de Gantel. Daarboven is een veenlaag gesitueerd uit de Vroege Middeleeuwen. Deze wordt afgedekt door een nivellerende humeuze kleilaag, die naar boven abrupt

overgaat in fijnzandige afzettingen met vele schelpresten. Het moet hier gaan om de overstromingsafzettingen die hier vanaf de 12^e eeuw tot in de 14^e eeuw zijn ontstaan. Het pakket heeft een dikte van circa 125 cm, waarboven restanten van de voormalige bouwvoor zijn vastgesteld. Deze wordt afgedekt door een circa 50 cm dik recent rommelig zandig ophoogdek. In de Gantelafzettingen zijn geen sporen waargenomen. In het middeleeuwse overstromingspakket zijn echter sporen uit de Nieuwe Tijd blootgelegd.

Bij het proefsleuvenonderzoek zijn op het bovenste niveau twee watergangen gevonden die gezien de oriëntatie tot de tuin van het landgoed Honselaarsdijk hebben behoord. Het betreft een sloot met een noordwest-zuidoost oriëntatie en een sloot die haaks daarop was georiënteerd en in noordoostelijke richting liep. Tussen de watergangen was een bakstenen duiker geplaatst, waarmee de sloten met elkaar in verbinding stonden. Daarnaast werd bij de begeleiding van de gasleiding een watergang waargenomen die mogelijk parallel aan de eerste sloot was gelegen. Uit historische kaarten werd duidelijk dat de sloten en de duiker tot de inrichting van het landgoed hebben behoord. Uit historische bronnen kon verder worden opgemaakt dat de structuren waarschijnlijk bij de tweede uitbreiding van de tuin in 1641 zijn aangelegd.

Links: satellietfoto van de huidige situatie van het voormalige landgoed Honselaarsdijk met het plangebied (in rood). Rechts: het landgoed Honselaarsdijk op de kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland, in 1712 gemaakt door Nicolaas en Jacob Kruikius (detail) met daarop het plangebied (in rood).

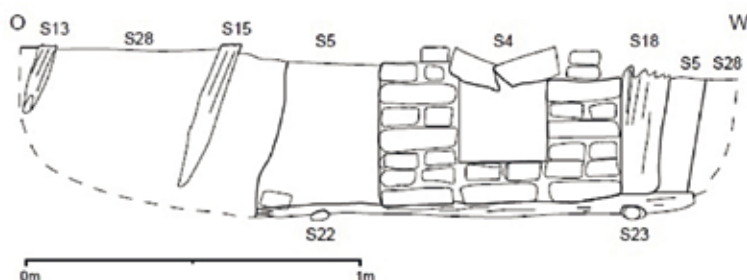
Sloten en duikers waren belangrijke onderdelen van de inrichting van de tuinen van Honselaarsdijk. Een analyse van het aangetroffen hout wijst op vochtige tot natte omstandigheden, waarin wilg gedijt. De vroege ontwikkeling van Honse-

laarsdijk werd dan ook gekenmerkt als een constante strijd met het water. Tijdens de eerste aanleg in de jaren 1630 bleek dat er veel bomen en waardevolle planten stierven omdat het (brakke) water te hoog stond. In 1631 werd er een aanbesteding gemaakt voor de aanleg van 'grote riolen in de tuin te Honselersdijk dienende omt overvloedich water welck de boomen aldaer verderven af te leiden.' In datzelfde jaar werden twee metselaars betaald voor het aanleggen van enkele grote en kleinen 'riolen'. Bij de vergroting van de tuin bleef de waterhuishouding een belangrijke factor. De vorm en inrichting van de tuin met de verschillende watergangen was daarom niet direct bepaald door esthetische overwegingen. De tuin moest zorgvuldig worden aangepast aan de topografie en de bodemgesteldheid. Bij de uitbreiding van de tuin moest een goed werkend afwateringssysteem in het ontwerp worden meegenomen. Zo bleef de oorspronkelijke schouwwatering in het ontwerp van de eerste tuinaanleg aanvankelijk gehandhaafd.

De aangetroffen sloten houden verband met de tweede grote aanleg die in de jaren 1640 werd gerealiseerd. Er is veel kaartmateriaal van het landgoed Honselaarsdijk aanwezig, maar de aangetroffen infrastructuur kon niet exact gekoppeld worden aan de tekeningen. Desalniettemin kunnen de sporen mede gezien de exact gelijke oriëntatie duidelijk worden gekoppeld aan het historische landgoed. Het plangebied bevindt zich ter plaatse van de schouwwatering, een watergang van het hoogheemraadschap, die werd verlegd om in de rechthoekige opzet van de tuin te passen. De aangetroffen watergang is waarschijnlijk een deel van deze schouwwatering. Ook de breedte van de structuur komt overeen met het kaartmateriaal. Daarnaast was het westelijke deel van de aangetroffen waterloop gedempt met brokken veen, klei en zand uit de natuurlijke ondergrond. Op deze locatie bevond zich waarschijnlijk een brede oprijlaan. Deze fase zou gedateerd kunnen worden rond 1640, toen de tuin richting het zuidwesten werd vergroot en de infrastructuur plaatselijk werd gewijzigd.

Naast de centrale watergang, met een diepe en brede opzet, werd een kleinere sloot aangetroffen. Deze sloot stond haaks op de eerste waterloop en stond daarmee in verbinding door middel van een duiker. Het is opvallend dat deze zuidwest-noordoost georiënteerde sloot niet zichtbaar is op kaartmateriaal. Mogelijk betreft dit een detail, een kleinere afwateringssloot, die tussen de bomenrijen was gelegen en om die reden niet op kaarten is afgebeeld. Beide structuren wijzen op een systeem waarmee de wateroverlast van het landgoed werd bestreden. De duiker lijkt gezien de aanwezige houten beschoeiing voornamelijk geloosd te hebben op de zuidelijk gelegen waterloop. Het is mogelijk dat de duiker in de sloot aanwezig was om hoog water van het landgoed te spuien op de dieper gelegen schouwwatering, zonder daarmee direct in verbinding te staan. Op deze manier kon het brakke water buiten het landgoed worden gehouden. Mogelijk liep er een pad of weg over de duiker, die langs de schouwwatering was gelegen, maar bij het onderzoek zijn

geen karrensporen of resten van een wegdek aangetroffen. Waarschijnlijk kwam de duiker aan de noordzijde uit op een sloot die bij de begeleiding was aangetroffen en die parallel liep aan de schouwwatering. Door de beperkte schaal van het onderzoek was het echter niet mogelijk deze infrastructuur geheel te reconstrueren.

Noordzijde van de bakstenen duiker. Archol Rapport 524.

De duiker is waarschijnlijk gelijktijdig met de sloten na 1640 aangelegd. De gebruikte baksteenformaten, de relatieve datering van het hout en de datering van het aardewerk uit het onderliggende spoor wijzen in deze richting. Uit historische bronnen is bekend dat dergelijke structuren bij de uitbreiding in 1641 werden aangelegd. In 1641 werd Dirck de Milde, boswachter van het landgoed, betaald voor 'het maecken van drie verwulfd riolen [...] ende vier ongewulfd toegedekte riolen' en 'voor het maecken van een vijver, slooten ende greppels'. Het is niet

ondenkbaar dat de aangetroffen duiker een van de vier ongewelfde toegedekte riolen betreft, maar mogelijk is de aanleg van de (kleine) duiker niet specifiek in de rekeningen opgenomen. Uit de rekeningen kunnen we echter opmaken dat duikers algemeen in gebruik waren om de waterhuishouding op orde te houden en dat er verschillende typen in gebruik waren, groot en klein, overwelfd en toegedekt. De aangetroffen duiker van Honselaarsdijk is daarom slechts een van de verschillende typen duikers die op het landgoed werden toegepast. Waarschijnlijk betreft de duiker een eenvoudig type dat vrij algemeen werd toegepast in de 17^e eeuw. Een vergelijkbare constructie werd in 2002 opgegraven in Vlissingen, waar een bakstenen riool was aangelegd om water te lozen op de Spuikolk. De opbouw was vergelijkbaar: twee parallelle halfsteensmuurtjes van rode bakstenen met een bakstenen vloer en afgedekt door plavuizen van 22 × 24 cm. Voor de bouw van de duiker in Honselaarsdijk waren in plaats van plavuizen grote kloostermoppen gebruikt als dekstenen. Het is goed mogelijk dat de kloostermoppen afkomstig zijn van het oude kasteel Hontsel. Voor de bouw van het nieuwe landhuis werd gebruikgemaakt van materiaal van het oude kasteel. Van het oude kasteel zijn echter geen baksteenformaten bekend, waardoor de herkomst van de kloostermoppen onzeker blijft.

Het is niet bekend hoe lang de structuren in gebruik zijn geweest. Waarschijnlijk werden deze in de 18^e eeuw niet meer (frequent) onderhouden en slibden de watergangen en de duiker dicht. Na 1815 zijn de structuren definitief buiten gebruik geraakt.

Naaldwijk, Dijkweg

Eimmermann, E., R.M. Brouwer, F.P.J. van Puijenbroek en J. Kerpentier, 2020. *Kijkvenster op ruraal Romeinse bewoning (2^e eeuw) in de tuin van de voormalige parochiewoning. Opgraving aan de Dijkweg 8 in het centrum van Naaldwijk (Romeinse periode en Nieuwe Tijd)*. Vestigia BV, rapport V 1853.

Aan de Dijkweg 8, op het terrein van de voormalige pastorie en De Harmonie in Naaldwijk is van 20 tot en met 22 mei 2019 een kleinschalige opgraving uitgevoerd. De opgraving richtte zich voornamelijk op de Romeinse cultuurlaag. In het noordwestelijk deel van de opgravingszone zijn meerdere bewoningssporen in de vorm van een aantal (paal)kuilen en twee (erf)greppels geconstateerd. De vondsten en sporen bevinden zich op een zandige inversierug tussen het omliggende komkleigebied, waarbij gedacht wordt aan een oorspronkelijke doorbraakwaaier van een zijkreek van het Gantelsysteem.

Evenals de overige rurale nederzettingen op de oeverwallen van de kreken en op de inversieruggen van het Gantelsysteem vangt de bewoning hier waarschijnlijk rond 70 na Chr. aan. Op basis van het gevonden aardewerk ligt het zwaartepunt in de eerste helft van de 2^e eeuw. De variëteit aan vondsten met ook dierlijk bot en

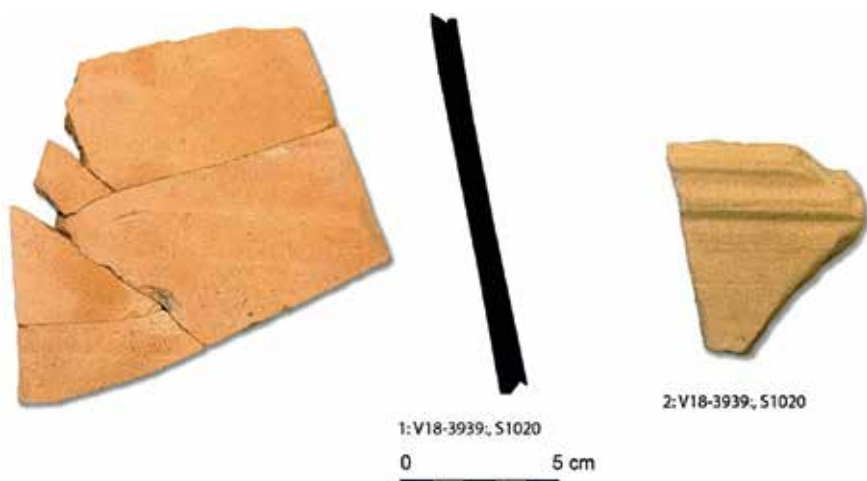

*Planlocatie (blauw omkaderd).
Kaart Vestiga.*

maalsteenfragmenten, alsmede enkele verkoolde graanresten, duiden op de aanwezigheid van de randzone van een boerenerf. Deze nederzittingsresten lopen door tot onder de Dijkweg. Ondanks de beperkte omvang van dit onderzoek geven de resultaten aanleiding te vermoeden dat Romeinse bewoningsresten ook binnen de dorpskern van Naaldwijk verwacht mogen worden.

Naast deze Romeinse bewoning zijn ter plekke van de tuin van de voormalige parochiewoning, later De Harmonie geheten, afvoersystemen en twee waterputten aangetroffen die in de 19^e en 20^e eeuw in gebruik waren. De bakstenen afvoergoten met plavuizen behoren tot de eerste fase van het afvoersysteem uit de 19^e eeuw. In de vroeg-20^e eeuw zullen hierop de aanwezige keramieken gresbuizen zijn aangesloten. De vulling van de waterputten is afkomstig van een latere dump en leverde geen materiaal op ouder dan vijftig jaar. Tevens zijn enkele kuilen en meerdere paalsporen aangetroffen. De specifieke aard daarvan blijft wat onduidelijk, maar het gaat hier vermoedelijk om een afrastering en plantenbedden. Een nieuw element ten opzichte van de resultaten uit het proefsleuvenonderzoek vormde de fundering van een tuinmuur die oorspronkelijk een klein bomenperkje omzoomde.

Het onderzoek had tot doel de resten uit de Romeinse tijd veilig te stellen en waar aanwezig een nader inzicht te verschaffen in de sporen uit de laatste fase van de Nieuwe Tijd. De hoofdvraagstelling van het onderzoek was welke bijdrage deze resten leveren aan de geschiedenis van Naaldwijk en de nabije omgeving. Met name de Romeinse resten bieden een toevoeging aan het bekende intensieve nederzettingssysteem binnen de Cananefaatse regio en sluiten goed aan bij het

Romeins gedraaid aardewerk Naaldwijk-Dijkweg (proefsleuf V18-3939). Nr. 1 = gladwandige oranje-rode kruikamfoor. Nr. 2 = ruwwandig bord. Foto's Vestigia.

huidige beeld. De intensieve bewoning concentreerde zich langs de oeverwallen van de kreek en op de vele inversieruggen binnen het Gantelsysteem. De indruk bestaat dat de rurale nederzettingen tot ontwikkeling en bloei kwamen onder invloed van het Romeinse militaire gezag (met een bewoningsintensiteit vanaf het derde/vierde kwart van de 1^e eeuw tot in de 3^e eeuw na Chr.).

Bakstenen put met houten beschoeiing in de vorm van latten geplaatst rond twee houten ringen. Foto's Vestigia.

Bibliografie

van het Westland over 2020

Deze bibliografie geeft
 een zo compleet mogelijk
 overzicht van de in 2020
 verschenen historische
 publicaties over het Westland.
 Mochten er publicaties
 ontbreken in de hier vermelde
 lijst, dan zouden wij dat
 graag vernemen.

DE LIER

Ooststroom, Frits van | 'Boerderij aan de Lierhand'.
 In: *Midden-Delfkrant* 186 (Vlaardingen 2020) 14-16.

'S-GRAVENZANDE

Dahmeijer, Jan | 'Afscheid van een NSB-
 Burgemeester'. In: *Westlands Streekhistorie* 1
 (De Lier 2020) 11.

Dahmeijer, Jan | 'Een compagnie Jagers in
 's-Gravenzande'. In: *Historisch Jaarboek*
Westland 33 (De Lier 2020) 31-52.

LOOSDUINEN

Spiegel, drs. Ronald A. van der | 'Tiende penning
 Half-Loosduinen'. In: *Ons Voorgeslacht* 734 (Delft
 2020) 418-426.

MAASLAND

Gageldonk, Kees van | 'Cultuur-Historie in de jaren
 vijftig'. In: *Westlands Streekhistorie* 3 (De Lier 2020) 6.

Hertog, P.T. van en M. Urbanus | 'De bouwgeschie-
 denis van Duifpolder 6'. In: *Historische Vereniging*
Maasland Jaarboek 2020 (Maasdijk 2020) 67-84.

Kerkhof, Peter Alexander | 'Oudfriese sporen in
 middeleeuws Maasland'. In: *Historische Vereniging*
Maasland Jaarboek 2020 (Maasdijk 2020) 44-58.

Nonhof, Cor | 'Maasland 1100-1300'. In: *Historische Vereniging Maasland Jaarboek 2020* (Maasdijk 2020) 32-42.

Verburg, Annemarie | 'Mees Jansz Leeuwenschild en zijn familie'. In: *Historische Vereniging Maasland Jaarboek 2020* (Maasdijk 2020) 60-65.

Zuiderent, Arnold | 'Van Leckbard in Oost-Pruisen tot Lickebaert in Maasland'. In: *Historische Vereniging Maasland Jaarboek 2020* (Maasdijk 2020) 86-98.

MIDDEN-DEFLAND

Adrichem, Annemiek van | 'Ik heb de oorlog meegemaakt. Horen, zien en zwijgen'. In: *Midden-Delfkrant 186* (Vlaardingen 2020) 22-23.

Adrichem, Annemiek van | 'Ik heb de oorlog nog meegemaakt. Mevrouw Bep Pleeging'. In: *Midden-Delfkrant 184* (Vlaardingen 2020) 18-20.

Adrichem, Annemiek van | 'Ik heb de oorlog meegemaakt. Polders onder water'. In: *Midden-Delfkrant 187* (Vlaardingen 2020) 14-15.

Moerman, Jacques | 't Woudt wil bij de tijd blijven'. In: *Midden-Delfkrant 184* (Vlaardingen 2020) 6.

Winden-Tetteroo, Gemma van | 'Ik heb de oorlog nog meegemaakt. Langs sporen van de oorlog'. In: *Midden-Delfkrant 185* (Vlaardingen 2020) 6-7.

MONSTER

Ende, Leo van den | *Brieven aan Theresia Allebé (1823-1901)* (Monster 2020).

Ende, Leo van den | 'Het lot van de Joodse slagersfamilie Van Leeuwen'. In: *Historisch Jaarboek Westland 33* (De Lier 2020) 161-176.

Korevaart, Korrie | 'Weer belangstelling voor grafkelder in Monster'. In: *Terebinth 2020-2* (Leiden 2020) 16-17.

Zijl, Annejet van der | *Leon & Juliette* (Boekenweekgeschenk 2020).

NAALDWIJK

Korevaart, Korrie | 'De geschiedenis van Naaldwijk ligt op het kerkhof, of: Wat te doen bij de dreigende ruiming?' In: *Terebinth 2020-3* (Leiden 2020) 18-19.

Valstar, Leen M. | 'Het gezin Valstar en de oorlog van 1940-1945'.

In: *Historisch Jaarboek Westland 33* (De Lier 2020) 53-72.

Vorm, Teun van der | 'De Families van der Urck en Colen uit Naaldwijk'.

In: *Ons Voorgeslacht 732* (Delft 2020) 307-331.

SCHIPLUIDEN

Bult, Epko J. | 'Archeologische kroniek van Midden-Delfland 2019'.

In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 185-189.

Bult, Epko J. | 'Vijfenvijftig jaar archeologisch onderzoek naar de Keenenburg in Schipluiden'. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 29-37.

Graveland, Rianne | 'Herbergen van Midden-Delfland'. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 149-156.

Groenendaal, Henk | 'Het voormalig tuinbouwgebied langs de Harnaschwatering'.

In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 179-184.

Ham, Jan | 'Den Hoorn brandt!'. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020*

(Vlaardingen 2020) 64-68.

Koot, Hans | 'Klooster en buitenplaats Sion. Een opgraving op initiatief van HVOS'.

In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 49-53.

Moerman, Jacques | 'Brand van de Dorpskerk van Schipluiden in 1616 en de wederopbouw'.

In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 55-59.

Moerman, Jacques | 'De tafel van jonkheer Arend van Dorp'. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 157-163.

Moerman, Jacques | 'Zijn er historische gronden voor een gemeente Midden-Delfland?'.

In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 121-125.

Ooststroom, Frits van | 'De kelder en de opkamer van De Glazen Woning'.

In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 103-109.

Spinnewijn, Octaaf | 'Weg en niet gezien in Hodenpijl'. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 77-81.

Verburg, Annemarie | 'Een verdwenen boerderij aan de Gatweg te Zouteveen'.

In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 69-71.

Visser-Rotgans, Rina | 'Aquarellen als tijdsdocument van Midden-Delfland. Het werk van Kees Tetteroo'. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 173-177.

Visser-Rotgans, Rina | 'Het zuidwesttorentje van kasteel Keenenburg'.

In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2019-2020* (Vlaardingen 2020) 83-89.

WATERINGEN

Batist, Chris | 'Bel Canto stopt na vijftig jaar'. In: *Kwartaalbericht 86*

(Wateringen 2020) 21-26.

Batist, Chris | 'De Hofstede 'Broekzicht' of 'Wilde Zee' een buitenplaats?'. In: *Historische Vereniging Wateringen-Kwintsheul Jaarverslag 2019* (Wateringen 2020) 12-23.

Batist, Chris | 'Onthulling fotopaneel 75 jaar bevrijding'. In: *Kwartaalbericht 86*

(Wateringen 2020) 49-50.

Batist, Chris | 'De Pieter van der Plasschool 1904 – 2020'. In: *Historische Vereniging*

Wateringen-Kwintsheul Jaarverslag 2019 (Wateringen 2020) 4-11.

Bomers, Ingrid | 'Respect voor gemeentearchitect Van Beurden'.

In: *Kwartaalbericht 84* (Wateringen 2020) 7-8.

Groot, Tonny de | 'Nic Slüsser, kleinzoon van Johannes Slüsser'.

In: *Kwartaalbericht 84* (Wateringen 2020) 9-12.

Hindriksen, Geraldine | *Molen Windlust 150 jaar baken van Wateringen* (Wateringen 2019).

Kramers, R.A. | 'De eerste veertien dagen van burgemeester Kramers'.

In: *Kwartaalbericht 85* (Wateringen 2020) 45-48.

Luiten, Eric | 'De Wateringse postroof'. In: *Kwartaalbericht 87* (Wateringen 2020) 31-38.

Rossum, Jan van en Chris Batist | 'Zwembad De Waterman 85 jaar jong'.

In: *Kwartaalbericht 87* (Wateringen 2020) 27-30.

WESTLAND

Beukel, Jan-Willem van den (e.a.) | *Bezetting en bevrijding van het Westland 1940-1945* (Naaldwijk 2020).

Bol, Wil | 'Archeologische kroniek van het Westland over 2019'.
In: *Historisch Jaarboek Westland 33* (De Lier 2020) 177-198.

Duijn, Jaap van | *Geschiedenis van het Westland* (Zutphen 2020).

Duijn, Jaap van | 'De Westlandse Tuinbouw gedurende de Tweede Wereldoorlog'.
In: *Historisch Jaarboek Westland 33* (De Lier 2020) 73-90.

Egters, Matthias | *Van Kas tot Kunst* (Amersfoort 2020).

Groenewegen, Kees | 'De broers Groenewegen en de aanleg van de tankgracht'.
In: *Historisch Jaarboek Westland 33* (De Lier 2020) 137-160.

Immerzeel, Ton | 'Tuinbouw in oorlogstijd'. In: *Westlands Streekhistorie 3* (De Lier 2020) 10-11.

Klerk, Frank de | 'Westlandse NSB-burgemeesters in oorlogstijd'.
In: *Historisch Jaarboek Westland 33* (De Lier 2020) 91-114.

Redactie | 'De bevrijding van het Westland in beeld'.
In: *Historisch Jaarboek Westland 33* (De Lier 2020) 9-30.

Rijpsma, Jeroen en Peter de Krom | 'Duitsers schieten foto's'.
In: *Historisch Jaarboek Westland 33* (De Lier 2020) 115-136.

Veenman, Kees | *Het Geheim van de Koningsbrieven* (Naaldwijk 2020).

Voskamp, Frans | *Toen mag nooit meer nu of ooit worden* (De Lier 2020).

Oud-Westlandprijs 2020

Op 25 november 2020 is
digitaal de Oud-Westlandprijs
2020 uitgereikt.

De Oud-Westlandprijs wordt tweejaarlijks uitgereikt en is nu voor de vierde maal toegekend aan een persoon, groep personen of instelling die zich de afgelopen tijd heeft ingespannen voor het in stand houden, onderzoeken of onder de aandacht van het publiek brengen van de Westlandse geschiedenis en/of het Westlandse historisch erfgoed. De jury van de Oud-Westlandprijs 2020 bestond uit Peter Bouwer (monumentenzorg en historisch erfgoed), Jan Peter Diepersloot (boekenspecialist), Michiel Kruijthof (archeoloog) en Adri van Vliet (maritiem historicus/archivaris). Namens de jury deed Adri van Vliet de presentatie van de inzendingen, de genomineerden en de prijswinnaar. In totaal zijn er veertien voordrachten ingestuurd. Uit deze aanmeldingen selecteerde de jury unaniem drie kandidaten die in aanmerking kwamen voor de toekenning van de Oud-Westlandprijs 2020 en zij koos uit dit drietal de uiteindelijke winnaar. De drie geselecteerde kandidaten die in aanmerking kwamen voor de toekenning van de Oud-Westlandprijs 2020 waren:

Jan-Willem van den Beukel

Als docent geschiedenis, verbonden aan de Interconfessionele Scholengemeenschap Westland gevestigd te Naaldwijk, heeft hij zich tijdens de afgelopen periode in de aanloop naar de herdenking van 75 jaar vrijheid enorm ingezet om de Tweede Wereldoorlog bij velen (en dan vooral bij jongeren) weer op het netvlies te krijgen. Met name zijn recent verschenen publicatie 'Bezetting en bevrijding van het Westland

1940-1945' heeft daaraan een waardevolle bijdrage geleverd. Daarnaast waardeert de jury hem als een promotor van de geschiedenis van het Westland in het algemeen.

Leo van den Ende

Hij heeft zich als vrijwilliger jarenlang ingezet voor het behoud van monumenten in de voormalige gemeente Monster en heeft als onderzoeker de geschiedenis van Monster en Ter Heijde gepromoot met artikelen, bijdragen aan de WOS, etcetera. Daarnaast is hij als bestuurder actief of actief geweest in de werkgroep Oud-Monster, bij het Westlands Museum, als voorzitter van de Historische Vereniging Monster-Ter Heijde, mede-initiatiefnemer van het Kunstmuseum Westland en voorzitter van de redactie van het Historisch Jaarboek Westland. Tevens heeft hij onlangs het boek 'Brieven aan Theresia Allebé (1823-1901)' gepubliceerd, voortbouwend op zijn interesse in de familie Herckenrath, bewoners van de buitenplaats Geerbron.

Gré Ruigrok

Zij zet zich al jarenlang onverschrokken in voor het behoud van het rijksmonument Boerderij De Vlietwoning aan de Burgemeester Elzenweg 45 te Naaldwijk. Het is de oudste boerderij van het Westland. De boerderij is voorzien van een herenkamer met schouw en wordt als een voorloper van de buitenplaatsen beschouwd.

De jury kende de prijs toe aan Leo van den Ende vanwege zijn jarenlange inzet voor de geschiedenis van het Westland en die van Monster in het bijzonder. Zijn werk kenmerkt zich door uitstekend bronnenonderzoek. Met zijn talrijke populair-wetenschappelijke publicaties bereikt hij een breed publiek.

Vanwege de COVID-19 maatregelen was het niet mogelijk een fysieke bijeenkomst te organiseren. Daarom is de prijs op 25 november 2020 tijdens een webinar symbolisch overhandigd. Aansluitend verzorgde Leo van den Ende een korte voordracht over enkele bewoners van de Monsterse buitenplaats Geerbron.

Schermafbeelding van
het webinar ter gelegenheid
van de uitreiking van de
Oud-Westlandprijs.

Jaarverslag van het Genootschap Oud-Westland over 2020

Algemene ledenvergaderingen

Op dinsdag 11 februari werd de algemene ledenvergadering gehouden. Er waren dit jaar geen bestuurswisselingen. Een belangrijk punt was de voorgenomen statutenwijziging. Omdat tijdens acties van het Genootschap was gebleken dat de doelstelling van het Genootschap te beperkt kon zijn, is een wijziging door het bestuur voorgesteld. De wijziging kon echter slechts worden goedgekeurd indien tweederde van het aantal leden aanwezig zou zijn om te stemmen. De punten van wijziging werden besproken en bediscussieerd. In een nieuw uit te schrijven ledenvergadering konden ze in stemming worden gebracht. Deze extra algemene ledenvergadering werd op 4 maart 2020 in het Westlands Museum gehouden.

Daar werd de statutenwijziging opnieuw besproken en aangenomen. De notulen van beide algemene ledenvergaderingen zijn te lezen op de website onder Bestuur.

Erfgoedbescherming

Het Genootschap heeft het afgelopen jaar veel aandacht besteed aan erfgoedbescherming, volgend op de statutenwijziging die in de algemene ledenvergadering is goedgekeurd. Hiertoe is met een groot aantal historische verenigingen, het Westlands Museum, het Atlantikwall Museum en de Stichting Monumentaal Westland de werkgroep Erfgoedbescherming Westland opgezet, waarbij

het Genootschap de voorzittersrol en het penvoerderschap op zich neemt. Doel is om de inspanning op dit terrein te bundelen.

In augustus 2020 is een reactie naar de gemeente Westland gestuurd met betrekking tot het bouwplan De Harmonie in Naaldwijk. Kern ervan is dat het bouwplan te massaal is in verhouding tot het er tegenovergelegen rijksmonument Huize Bijdorp. De gemeente heeft in 2020 nog geen antwoord gegeven. Ook is bezwaar gemaakt tegen een door de gemeente Westland op 23 juni 2020 verleende omgevingsvergunning voor de ruiming van de RK begraafplaats aan de Dijkweg in Naaldwijk. Het college van B en W heeft nog niet beslist over het bezwaarschrift in afwachting van de uitkomst van een aanwijzingsprocedure van de begraafplaats tot gemeentelijk monument. De aanvragers, de Bond Heemschut, het Cuypersgenootschap, de stichting Terebinth en het Genootschap Oud-Westland hebben de gelegenheid gekregen om de waarde door middel van een funerair-historisch en kunsthistorisch rapport aan te tonen.

De werkgroep Erfgoedbescherming Westland heeft inbreng geleverd op de omgevingsvisie Westland, die onder andere uitgaat van verdichting en hoogbouw in de kernen. Dit heeft geresulteerd in de toevoeging: 'wij houden rekening met historische dorpsgezichten en gaan vroegtijdig in overleg met de historische verenigingen'. Een vergadering met wethouder Piet Vreugdenhil, Gustaaf van Gaalen, Jan Maat en Frank de Klerk heeft geleid tot de instelling van een half-jaarlijks overleg om tot snellere actie te kunnen komen en erfgoed in het Westland beter te beschermen.

Lezingen

Dinsdag 11 februari hielden drs. Tim de Ridder en Roosje Peeters MA een lezing in zaal De Hoeksteen in Maasdijk. Het onderwerp was 'Grafelijke hoven in Holland'. De Ridder sprak over de ontwikkelingen in de kustregio van Nederland in de periode 900-1300. Archeologisch onderzoek en spitten in historische bronnen heeft veel kennis opgeleverd. Holland bestond aanvankelijk uit verschillende kerngewesten en het was niet scherp begrensd. Van de negende tot en met de elfde eeuw was de invloed van de Vikingen heel groot. In 885 kwam Gerulf, stamvader van het Hollandse gravenhuis, aan de macht. De graven bouwden ringwal-burchten als bescherming tegen de Vikingen (Middelburg, Den Burg op Texel, Rijnsburg, enzovoorts). Daarnaast kwamen er dingplaatsen waar recht werd gesproken en grafelijke hoven, van waaruit werd bestuurd. Alkmaar en Haarlem, Rijnsburg en Vlaardingenvaren plaatsen waar de graaf zelf kwam voor belastingheffing. De term Holland is pas in gebruik aan het eind van de elfde eeuw, in 1101 aangeduid als graafschap. Eerder was er wel sprake van koningsgoed Maasland, dat Maasland, Schipluiden en De Lier omvatte en in 985 aan graaf Dirk II was geschonken door koning Otto III. Hierna begon de ontginning van het moeras-

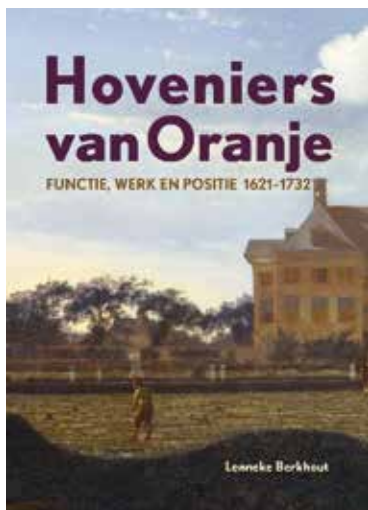
achtige gebied. Het tol heffen van Dirk III leidde tot een treffen met de keizer en Dirks verrassende overwinning gaf hem meer zeggenschap over het graafschap. Vlaardingen werd belangrijker, had een hof en kreeg zelfs een eigen munt. Inklinking van de veenlaag maakte aanleg van dijken noodzakelijk. Rond 1170 werd de Maasdijk aangelegd. In de dertiende eeuw groeiden de steden. Immigratie was ook toen al aan de orde, zo bleek uit isotopenonderzoek aan opgegraven skeletten. Vlaardingen had in 1246 een jaarmarkt en net als Leiden en Dordrecht eigen stadsrechten. Mogelijk waren er in Zuid-Holland grafelijke hoven in Leiden, Den Haag, Delft, Gouda, Vlaardingen, Dordrecht, Valkenburg, Pijnacker, 's-Gravenzande, Wassenaar, Wateringen, Rodenrijs en Overschie. Verder onderzoek is nodig, besloot Tim de Ridder zijn lezing.

Roosje Peeters vertelde hierna over haar promotieonderzoek naar Hoven in Holland. Ze heeft koningsoorkonden uit 889, 922, 969 en 985 bestudeerd, waaruit blijkt dat graven bezittingen ontvingen. In 985 kreeg graaf Dirk II al het land in bezit tussen de rivieren de IJssel en de Lee. Roosje gaf aan dat een hof niet een kasteel hoefde te zijn, maar meer een centrum van exploitatie van een domein. In het Goederenregister van de kerk van Utrecht uit 900 komen landerijen voor in Maasland, De Lier, Honselersdijk en Monster, die als erfenis zijn overgedragen. In andere documenten worden grondeigenaren genoemd als Van Naaldwijk, Uter Lyere en Van de Wateringe. Deze eigenaren bezaten veel bezittingen tussen Poeldijk en Vlaardingen. In HISGIS (Historisch Geografisch Informatiesysteem) kan informatie worden gevonden over kadastrale gegevens vanaf 1811. Op de vraag of er hoven waren in het Westland kon mevrouw Peeters duidelijk zijn. In het werk van De Monté ver Loren vond zij dat in 1375 werd verhaald over 'dat oude hof' van Albrecht van Wateringen. Al in de tiende eeuw was er bewoning rondom Wateringen en in Monster, maar of er een hof was? Gebieden in De Lier en Zouteveen werden door Floris, graaf van Holland, in 1282 voor eeuwig gegeven aan Jan Persijn. In Maasland verpachtte graaf Floris V in 1272 grond, 'hoflant' genoemd. In Loosduinen werd in 1186 een grafelijk huwelijk gesloten aan een hof. In de kaartboeken van de Cisterciënzer vrouwenabdij Leeuwenhorst bij Noordwijk en de Benedictijner abdij in Egmond worden bezittingen in het Westland genoemd. Er zal nog verder onderzoek volgen, ook in het Westland! Roosje Peeters besloot met het verzoek om kennis met haar te delen.

Er waren 125 bezoekers waarvan elf niet-leden.

Woensdag 11 november hield dr. Lenneke Berkhout een webinarlezing over 'Hoveniers van Oranje'. In de zeventiende eeuw streefden de prinsen van Oranje in de pasgevormde Republiek der Zeven Provinciën naar aanzien en prestige. Dat kwam ook tot uiting in de aanleg van goed onderhouden tuinen bij hun paleizen

en buitenverblijven. Historica Lenneke Berkhout promoveerde in augustus 2020 aan de Rijksuniversiteit Groningen op het proefschrift 'Hoveniers van Oranje'. De lezing was toegespitst op het paleis Noordeinde, Huis ter Nieuburch in Rijswijk, Huis ten Bosch en Huis Honselaarsdijk. Al deze paleizen kwamen in de zeventiende eeuw in handen van stadhouder Frederik Hendrik, zoon van Willem van Oranje en Louise de Coligny. Frederik Hendrik en later ook zijn kleinzoon Willem III hebben deze paleizen en huizen van fraaie tuinen voorzien, waarvoor zij de beste hoveniers aantrokken. Aanvankelijk waren dit alleen mensen uit de Republiek en de functie ging over van vader op zoon. Zo was vanaf 1622 Gijsbrecht Antonisz. van Tooren hovenier van Honselaarsdijk en zijn zoon Anthonie volgde hem op. Bij diens overlijden in 1662 kreeg zijn weduwe de supervisie totdat ze in 1670 vertrok naar het Heilige Geesthofje in Naaldwijk. Van de familie Verbrugge werkten Cornelis, Jacob en Blasius voor Frederik Hendrik in Honselaarsdijk. Vanaf 1670 zou het ambt niet meer overgaan van vader op zoon, maar Willem III stelde hoveniers aan op grond van hun persoonlijke kwaliteiten. Concurrentie met Lodewijk XIV, de Zonnekoning, was hiervoor een belangrijke drijfveer. Namen als Jan van der Groen, Jan Padec en Charles de Buisson komen dan in beeld. De laatste kwam uit Frankrijk en introduceerde de techniek van het snoeien van dwergboompjes.

Van de hoveniers van Oranje is veel bekend uit documenten van de Domeinraad. Een hovenier kreeg een aanstellingsakte met instructies. Hij moest een eed afleggen voor de Domeinraad in Den Haag en 'getrouwheid en suyveringhe' zweren. De Oranjes waren goed van betalen. In plaats van de gebruikelijke 250 Carolusguldens betaalden ze er wel 450-800. Hoveniers kregen naast hun jaarloon gratis huisvesting, turf en hout, een rode livrei en vrijstelling van plaatselijke belastingen. Een hovenier had bovendien een goede maatschappelijke positie. Dikwijls werd het ambt gecombineerd met bestuurlijke functies als schepen en gerechtsbode. Voor de werkzaamheden waren knechten en dagloners nodig. Er waren indrukwekkende parterres, boomgaarden, maar ook moestuinen. Vanaf 1635 mochten geen

groenten, kruiden en fruit meer op de markt worden gekocht. Alles voor het hof moest uit de moestuinen komen. Het gebruik van broeibakken voor snellere groei gaf prestige. Honselaarsdijk kreeg in 1680 ook een oranjerie met oranjeboompjes uit Genua en exotische planten via de VOC. Bijzondere taken waren er voor de fontenier-grottier: fontein en gang houden, de faisantier (pluimveegraaf) en de boswachters en opzichters van het wild.

Dat Honselaarsdijk 'het Versailles van het Noorden' werd genoemd had niet alleen te maken met de grote schilderijenverzameling van de Oranjes, maar zeker ook met de indrukwekkende tuinen waar veel nieuwe technieken werden geïntroduceerd en internationale kennis werd toegepast door kundige hoveniers. Van zeventig mailadressen is bekend dat werd ingelogd.

Op dinsdag 8 december hield prof. dr. Peter Romijn een webinarlezing over 'Burgemeester in oorlogstijd'. Deze lezing werd enkele malen uitgesteld vanwege coronaperikelen. Bij het webinar voor leden en belangstellenden waren 52 mailadressen ingelogd.

'De burgemeester is in normale tijden een schakel tussen het lokaal en nationaal bestuur', zei Romijn. Het bestuur veranderde in een dwangorganisatie, waarbij de burgemeester uitvoerder van maatregelen van de bezetter werd en tegelijk belangbehartiger was van de burgerij. Romijn onderscheidde drie fases. Aanvankelijk was er een beleid van geleidelijke aanpassing, dat in augustus 1941 veranderde in nazificatie. Vanaf voorjaar 1944 tot de bevrijding had een verregaande militarisering van het bestuur plaats. Vanuit de rijksoverheid pleitte de hoogste ambtenaar van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Karel Frederiks, voor aanblijven omdat vervanging door een NSB'er erger zou zijn. Toen een burgemeester Frederiks vroeg hoe te handelen inzake de Jodenvervolgung, luidde het antwoord: "Daar is helaas niets aan te doen".

Op de vraag "Zijn er burgemeesters opgestapt?" antwoordde Romijn dat een derde van alle burgemeesters is vervangen door een NSB'er. Doorgaans gingen de grotere plaatsen naar NSB'ers. Een voorbeeld van collectief opstappen was de groep van 35 Limburgse burgemeesters, die in 1941 stopten omdat de NSB-commissaris van de Koningin De Marchant et d'Asembourg medewerking aan de nazificatie eiste. De katholieke kerk zorgde voor een sociaal vangnet voor deze burgemeesters. Romijn benadrukte dat uiteenlopende types NSB-burgemeester werden. Enkele categorieën waren echter oververtegenwoordigd: agrarische bestuurders, oud-Indiëgangers en ambitieuze personen. "Zij dachten hun functie te legitimeren met goede bedoelingen en beriepen zich op het christelijk geloof", zei Romijn. Na de oorlog volgden zuivering en strafvervolgung door de Bijzondere Rechtspleging. Uitgangspunt was de vervanging van foute burgemeesters door patriottische mensen. Top-ambtenaar Frederiks kreeg ongevraagd eervol ontslag. "Veel burgemeesters zijn aan de kant gezet", zei Romijn. Later werd de benadering milder en stond de vraag centraal of een burgemeester competent was in de wederopbouw. Veel burgemeesters gebruikten hun keuze voor 'het geringste kwaad' als verontschuldiging. Zij hadden gehandeld om erger te voorkomen. Oud-burgemeester Schokking van 's-Gravenzande was in Hazerswoude betrokken bij de arrestatie van een Joods gezin maar kon na de oorlog toch burgemeester van Den Haag worden. Pas toen

er veel later onrust in de pers ontstond, moest Schokking zijn functie opgeven. Burgemeesters hebben verschillend gereageerd op dilemma's waarmee zij werden geconfronteerd. Romijn gaf vier voorbeelden van burgemeesters van antirevolutionairen huize. Bouma van Emmen stapte in 1941 over naar de NSB, Colijn van Alphen aan den Rijn, een broer van de minister-president, was slap en toegeeflijk. Boot van Terborg en Wisch in de Achterhoek deed zijn best om in zijn functie mensen te helpen en Bruins Slot van het Groningse Adorp nam vanaf het begin een principieel standpunt in en schreef zijn ontslagbrief. Topambtenaar Frederiks legde deze echter in een bureaulade. Bruins Slot is vervolgens ondergedoken en leider van de verzetskrant Trouw geworden.

Uitreiking Oud-Westlandprijs 2020

Leo van den Ende is winnaar geworden van de Oud-Westlandprijs 2020. Vanwege de coronamaatregelen was het onmogelijk een bijeenkomst te organiseren. Daarom werd de prijs op woensdag 25 november tijdens een webinar symbolisch overhandigd. Op veertig mailadressen werd de uitreiking rechtstreeks gevolgd. Omdat er een opname werd gemaakt, kon men ook later via een link op de website het evenement bekijken.

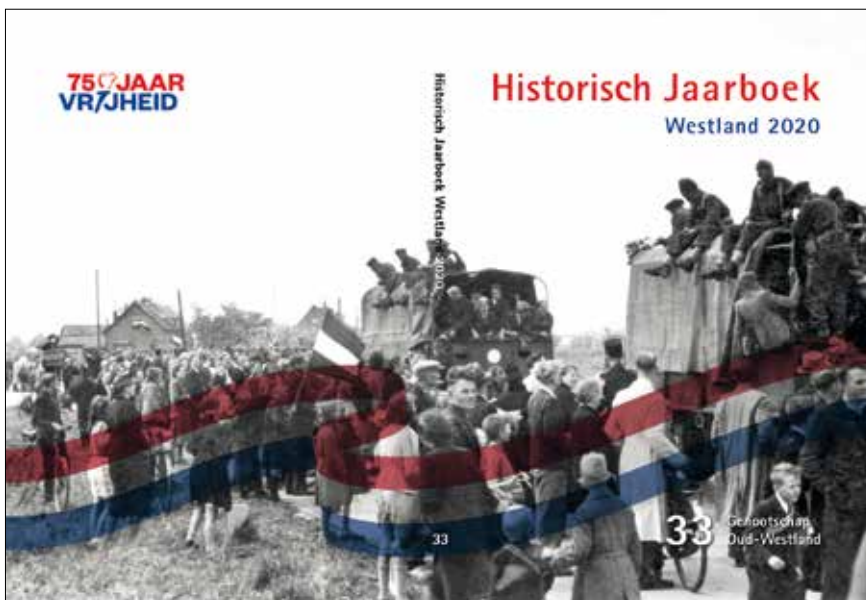
De voorzitter van de jury dr. Adri van Vliet hield tijdens het webinar een toespraak over de betekenis van het werk van drs. Leo van den Ende. Elders in dit jaarboek vindt u de motivatie van de jury. Vervolgens hield Van den Ende een korte voordracht over de bewoners van buitenplaats Geerbron. Eerste eigenaar was luitenant-admiraal Antony Pieterse (1658-1722). Deze is begraven in de Nederlands hervormde kerk in Monster waar zijn grafmonument nog steeds een prominente plaats inneemt. In 1801 kwam de buitenplaats in handen van de arts en baljuw Gerard Herckenrath. Deze was afkomstig uit Venlo en had in Duisburg medicijnen gestudeerd. Herckenrath was gehuwd met Alida Milius uit Amsterdam, die familie was van pastoor Gunst van Poeldijk. Vermoedelijk is de familie hierdoor in het Westland beland. Na het overlijden van Gerard bleef zijn vrouw op Geerbron achter met zeven kinderen. De oudste, Maria, trouwde met de Amsterdamse makelaar in granen Jacobus Allebé. Na het overlijden van Maria groeide hun dochter Theresia op bij grootmoeder Alida Milius op Geerbron. Jongste zoon Leon emigreerde naar de Verenigde Staten waar hij zijn vrouw Juliette tegenkwam. De geschiedenis van Leon en Juliette kennen we uit het Boekenweekgeschenk 2020 van Annejet van der Zijl.

Website

In het afgelopen jaar heeft het Genootschap de website gemoderniseerd en daaraan een webwinkel toegevoegd voor verkoop van de boeken die onder regie van het Genootschap zijn uitgegeven. De verkoop van de tweede druk van het met de Ithakaprijs bekroonde boek 'Buitenplaatsen in het Westland' is daarin gestart.

Historisch Jaarboek 2020

Op 8 april zou naast een lezing ook het speciale *Historisch Jaarboek Westland 2020* worden gepresenteerd. Het jaarboek kwam vroeger in het jaar uit omdat het in zijn geheel gewijd is aan het thema 'oorlog en bevrijding', dit in verband met 75 jaar vrijheid in ons land. Helaas was er door COVID-19 onvrijheid. Omdat het bestuur toch graag de leden vóór 5 mei het jaarboek wilde aanbieden, werd besloten het te bezorgen. Gelukkig waren er hulpvaardige leden die een handje wilden helpen, waarvoor onze dank. De redactie bestaat uit Gerda Gunneweg-van Zeijl, Harry Groenewegen, Gustaaf van Gaalen en Leo van den Ende als voorzitter.

Ledenbestand

Op 31 december 2020 bedroeg het aantal leden 590, onder wie twee ereleden. Het ledental is toegenomen met negen personen ten opzichte van dat van 2019. Tweeëndertig personen meldden zich als nieuw lid aan en er waren twaalf opzeggingen. Daarnaast moesten we door overlijden helaas afscheid nemen van elf leden:

Dhr. J.J. van den Berg, Naaldwijk	Dhr. P. van der Kruk, Nootdorp
Dhr. H. Horlings, Schipluiden	Dhr. J. Flikweert, 's-Gravenzande
Dhr. H. Breugem, Honselersdijk	Dhr. A. van Duijn, Wassenaar
Dhr. J. Pol, Naaldwijk	Dhr. A. Heus, 's-Gravenzande
Dhr. J. de Jong, Maasdijk	Dhr. J.H.M. Zwinkels, Naaldwijk
Dhr. K.H.J. van der Caay, Naaldwijk	

In het jaarverslag van 2019 ontbreekt in de lijst van overledenen het trouwe lid dhr. A. Vijverberg, Naaldwijk.

Bestuursvergaderingen

Het bestuur heeft negenmaal vergaderd: op 8 januari, 11 maart, 6 mei, 8 juli, 26 augustus, 9 september, 28 september (Zoom), 21 oktober (Zoom) en 16 november (Zoom). De bestuurssamenstelling is niet gewijzigd.

Jan Maat, *voorzitter*

Liduin Badoux-Grootscholten, *secretaris*

Ad Moor, *penningmeester*

Harry Groenewegen, *redactie jaarboek*

Frank de Klerk, *communicatie en pr, info@oudwestland.nl*

Aad Vermeer, *ledenadministratie*

Social media en website

Arco Keijzer, *websitebeheerder*

Michel Kox, *websitebouw*

Kevin de Kok, *social media*

Jan Peter Diepersloot, *social media en beheerder webwinkel*

Boekencommissie

Martha Vollering, Harry Groenewegen en Frank de Klerk

Liduin Badoux-Grootscholten

secretaris

Auteurs

Historisch Jaarboek 2021

**H.J. (Harry) van den Berg
(1935)**

Is geboren in Monster en heeft na het doorlopen van de ambachtsschool een eigen aannemersbedrijf in Monster geleid. Hij heeft altijd veel interesse gehad in genealogie. Van zijn hand zijn enkele tientallen artikelen over veelal Westlandse familiestambomen verschenen. Daarnaast is hij jarenlang vrijwilliger geweest bij het Historisch Archief Westland.

**W. (Wil) Bol MA
(1945)**

Is geboren op een scheepsmakerij aan de Naaldwijkse kant van de Gantel en sinds 1947 woonachtig in Poeldijk. Hij behaalde zijn onderwijsakten voor het basisonderwijs aan de Kweekschool Thomas More te Rotterdam en vervolgens zijn bevoegdheden wis-, natuur- en scheikunde. Hij was in totaal 42 jaar leraar, achtereenvolgens te Den Haag en Wateringen (basisonderwijs), Naaldwijk en Poeldijk (voortgezet onderwijs). Na zijn pensionering studeerde hij archeologie aan de Universiteit Leiden, welke studie hij afsloot met zijn doctoraal in 2016. Hij is penningmeester van de AWN afdeling Den Haag en omstreken en redacteur van het archeologisch tijdschrift Kwadrant.

**A.C.M. (Anneke) Duyvesteijn-
van Veen (1956)**

Is geboren in Poeldijk en woont in Naaldwijk. Als voormalig tuinontwerper en voorzitter van Groei & Bloei Westland schrijft zij al meer dan twintig jaar de column 'Blik op de Tuin' voor weekblad Het Hele Westland. Ter gelegenheid van haar vijfhonderdste column verscheen de bloemlezing 'Blik op de Tuin in 52 weken'. Al eerder, in 2001, verscheen haar tuinagenda '52 weken Tuinplezier'. Via Groei & Bloei Westland kwam zij in aanraking met de organisatie van de Nationale Zomerbloemententoonstelling, waar zij als bestuurslid tot aan de

opheffing in 2019 een groot aantal jaren verantwoordelijk was voor de PR en meewerkte aan de productkeuringen van de tentoonstelling.

**Dr. C.F.D.M. (Christophe)
Geudens (1992)**

Hij studeerde taalwetenschap aan de Katholieke Universiteit van Leuven, de plaats waar hij geboren is. In 2020 promoveerde hij aldaar op een proefschrift op het terrein van de logica. Op het ogenblik is hij aan dezelfde universiteit werkzaam als onderzoeker, onder meer als lid van een onderzoekseenheid van het Centrum voor Antieke Middeleeuwse en Renaissancefilosofie. Daarnaast is hij actief als onafhankelijk R&D consultant. Hij is een liefhebber van barokmuziek en kunst. In zijn vrije tijd speelt hij al vanaf zijn jeugd orgel en piano.

**H.I.M. (Harry)
Groenewegen (1954)**

Is woonachtig in Naaldwijk. Hij is lid van de Studiegroep Oudheidkundig Bodemonderzoek, bestuurslid van de Stichting Joods Westland, secretaris van de Stichting Kunstmuseum Westland en bestuurs- en redactielid van het Genootschap Oud-Westland. Van zijn hand verschenen verschillende historische artikelen. Hij werkte aan en nam het initiatief tot het laten verschijnen van enkele boeken over het Westland, waaronder 'Joods leven in het Westland' en 'Buitenplaatsen in het Westland'.

**Drs. F.J.H.M. (Frank)
de Klerk (1955)**

Woont in Kwintsheul. Hij studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, kandidaats kerkgeschiedenis. In 1983 is hij afgestudeerd in de Oude geschiedenis. Hij werkte bij dagblad Het Binnenhof in Den Haag en schrijft als freelance journalist voor diverse bladen. Hij is lid van het bestuur van het Genootschap Oud-Westland en heeft verschillende artikelen geschreven voor het Historisch Jaarboek Westland.

**B. (Blanka) Vasiljević-Lalić
(1963)**

Is geboren in Sisak, Kroatië (toenmalig Joegoslavië), en woont in Nederland sinds oktober 1991. Zij heeft 24 jaar gewerkt bij het Productschap Vis als stafmedewerker financiële en personele aangelegenheden. Nu is zij als vrijwilliger werkzaam in de bibliotheek van het Westlands Museum.

**M.C.M. (Martha)
Vollering MA (1960)**

Is geboren in Kwintsheul. Ze is tekstschrjver en kunst-historicus en schreef ook drie boeken. In 2012 verscheen 'Herinneringen achter glas'; een portret van een verdwijnende tuinbouwsamenleving aan de hand van vijftientwintig levensverhalen van Westlandse ouderen. 'Schilders aan de Nieuwe Waterweg' uit 2014, met co-auteur Maarten van der Schaft, betreft een kunstboek dat de geschiedenis van Hoek van Holland schetst. In 2017 verscheen 'Een meesterlijk verlies' van haar hand, een roman over een teruggevonden Rembrandt.

**J.H.M. (Koos) Zuidgeest
(1945)**

Is geboren en woonachtig in De Lier. Na de Tuinbouwschool in Naaldwijk volgde hij vakgerichte opleidingen. In 1970 startte hij zijn eigen bloemenwinkel, waarna hij in 1977 fuseerde met Piet Vellekoop en met hem verder ging onder de naam Zuidkoop Plant/aardig B.V. Zuidgeest was Nederlands kampioen Bloemsierkunst in 1971 en 1975. Bij de Wereldkampioenschappen in 1972 werd Koos vierde en bij de open Europese kampioenschappen in 1975 eindigde hij op de eerste plaats. Zuidgeest was twaalf jaar ontwerper van het Corso Aalsmeer en vele jaren hoofdarchitect voor de International Hortifair in Amsterdam. Vele bloemschikdemonstraties en gastlessen werden door hem over de gehele wereld gegeven. In 2010 droeg hij zijn functies binnen Zuidkoop over aan zijn zoon en dochter.

